

MASTERGRADSOPPGAVE

Barnehagen som møteplass for religioner og religiøse praksiser.

Beate Lund

**Mastergradstudiet i mangfold og inkludering
Avdeling for lærerutdanning, 2015**

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	5
Forord.....	6
Kapittel 1: Innledning.....	7
1. 1. 1 Barnehagen som møteplass for religioner og religiøse praksiser.....	7
1. 1. 2 Personlig interesse.....	8
1. 1. 3 Kort om forskningsprosjektet.....	8
1. 2. 1 Aktuell tenkning om religiøst mangfold i norsk barnehagekontekst.....	9
1. 2. 2 Presentasjon av empirisk forskning.....	10
1. 2. 3 Bruk av religiøse fortellinger i barnehagen.....	10
1. 2. 4 Forskning i tysk barnehagekontekst.....	11
1. 2. 5 Forskning i norsk skolekontekst.....	12
1. 3. 1 Dokumenter for barnehagen i en politisk kontekst.....	13
1. 3. 2 Problemstilling og forskningsspørsmål i forskningsprosjektet.....	14
1. 3. 3 Presisering av sentrale begreper.....	15
1. 3. 4 Avgrensing av oppgaven.....	16
1. 4 . Oppgavens forskningsdesign.....	17
1. 5 Teoretiske perspektiver.....	17
1. 6 Oppgavens oppbygging og struktur.....	18
Kapittel 2: Teorikapittel.....	19
2. 1 Innledning til teorikapittel.....	19
2. 2. 1 Teori om anerkjennelse.....	19
2. 2. 2 Anerkjennelse og krenkelse.....	20
2. 2. 3 Anerkjennelse innenfor tre sfærer.....	22
2. 2. 4 Gjensidighetsperspektiv for anerkjennelse.....	25
2. 2. 5 Kamp om anerkjennelse i barnehagen.....	25
2. 2. 6 De- sentrering og re- sentrering av religion.....	27
2. 2. 7 Religion i verden som noe mer enn amerikanisert og vestliggjort religion.....	28
2. 2. 8 Religion som eksisterer og utøves utenfor menigheter og forsamlinger.....	29
2. 2. 9 Religion, mer enn protestantisme og kristendom.....	31
2. 2.10 Religionens positive og negative innflytelse på normative begreper.....	32
2. 3 Operasjonalisering av teorien før analyse.....	33

Kapittel 3: Metodekapittel.....	35
3. 1 Innledning til metodekapittel.....	35
3. 2. Forskningsstrategier i oppgaven.....	35
3. 3 Utvelgelse av informanter til fokusgruppeintervjuer.....	36
3. 4. 1 Metoder for innsamling av materiale i lys av kvalitativ metodeteori.....	37
3. 4. 2 Det kvalitative forskningsintervjuet.....	38
3. 4. 3 Fokusgruppeintervju.....	39
3. 4. 4 Utforming av intervjuguide.....	40
3. 4. 5 Transkripsjon av intervjuer.....	41
3. 4. 6 Forskerrollen - egen plassering i feltet.....	41
3. 5. 1 Metoder for analyse av kvalitativt datamateriale i lys av metodeteori.....	42
3. 6. 1 Forskningens reliabilitet og validitet.....	43
3. 6. 2 Forskningsetikk, konfidensialitet og taushetsplikt	45
Kapittel 4: Analysekapittel.....	47
4. 1 Innledning til analysekapittel.....	47
4. 2. 1 Den private sfære som anerkjennelsesform og analysekategori.....	47
4. 2. 2 Oppsummering.....	51
4. 3. 1 Den rettslige sfære som anerkjennelsesform og analysekategori.....	52
4. 3. 2 Religion og matrestriksjoner	52
4. 3. 3 Markering av religiøse høytider.....	54
4. 3. 4 Oppsummering.....	55
4. 4. 1 Den solidariske sfæren som anerkjennelsesform og analysekategori.....	56
4. 4. 2 Oppsummering.....	59
4. 5. 1 Gjensidighetsperspektiv som anerkjennelsesform og analysekategori.....	59
4. 5. 2 Oppsummering.....	63
4. 6. 1 Religion som mer enn vestliggjort og amerikanisert religion, og analysekategori.....	64
4. 6. 2 Oppsummering.....	67
4. 7. 1 Religion som eksisterer og utøves utenfor menigheter, som analysekategori.....	67
4. 7. 2 Oppsummering.....	69
4. 8. 1 Religion - mer enn kristendom og protestantisme, som analysekategori.....	70
4. 8. 2 Oppsummering.....	72
4. 9. 1 Positiv og negativ innflytelse av religion på normative begreper, som analysekategori.....	72

4. 9. 2 Oppsummering.....	75
4.10. Det som overrasker i intervjuene, som analysekategori.....	76
Kapittel 5: Konklusjon.....	77
5. 1 Barnehagelærernes forhandlinger i møte med religioner og religiøse praksiser.....	77
5. 2 Barnehagelærerne forhandler om respekt i møte med religiøs praksis i barnehagen.....	77
5. 3 Barnehagelærerne forhandler om betydningen av religion i barnehagen.....	81
5. 4 Barnehagelærerne forhandler om religion er en naturlig del av barnehagen.....	85
5. 5 Mitt bidrag.....	87

Vedlegg:

1. Kildeliste.....	89
2. Informasjonsskjema om forskningsprosjektet	91
3. Kvittering og godkjenning fra NSD.....	93
4. Intervjuguide.....	95
5. Transkripsjoner.....	97

Abstract

This is an empirical study where I want to find out how kindergarten teachers recognize and negotiate with religions and religious practices in kindergarten. The topic in this research is about the kindergarten as a meeting place for religion through the children who represents different religious affiliations. In this research I will look for something new to be said to the empirical theory which I introduce in the first chapter.

The theoretical foundation in this research are based on two different theories. The first is Honneth`s (2008) theory about recognition. He argues that recognition occurs through different spheres of recognition and through reciprocity perspective. The second theory is arguing for the need of de- centering and re- centering of religion in the sociology of religion (Bender, Cadge, Levitt & Smilde, 2013).

I use a qualitative research method, and collect data through interviews in three focus groups. The kindergarten teachers are my informants, and they are asked several open questions in order to tell about themselves and their experiences about religion as an issue in kindergarten.

In order to do a qualitative data analysis, I use the theory about recognition and religion which I introduce in chapter two, to establish eight analysis categories. Through the data analysis it becomes visible that there are findings in the material.

I will argue that the findings in this research are three different kind of negotiations that the kindergarten teachers do in the meeting of religions and religious practices in kindergarten. I conclude that the kindergarten teachers negotiate with respect in meeting with religious practices, they negotiate with the significance of religion in kindergarten, and at last, they negotiate about religion as a natural part of kindergarten.

Forord

Barnehagens samfunnsmandat og verdigrunnlag ble endret gjennom ny formålsparagraf i 2011, og ord som åndsfrihet og en åndelig dimensjon ble brukt i paragrafen. Disse ordene skapte en stor interesse i meg for hvordan barnehagen kunne romme en åndelig dimensjon. Hvordan ser en åndelig dimensjon ut i en pedagogisk virksomhet, og hva betyr det at barn skal ha åndsfrihet i barnehagen? Disse spørsmålene ble med meg inn i studiet i mangfold og inkludering, og var grunnlaget for at religion og religiøse praksiser ble tema for forskningsprosjektet.

Jeg er så takknemlig for alt jeg har fått lære og erfare i forskningsperioden og skriveprosessen, og det er noen personer jeg vil takke spesielt. Takk til Joachim, som alltid støtter meg, i gode og onde dager. Takk til Geir Afdal, for all god veiledning og rådgivning som har gitt meg motivasjon til å fortsette på oppgaven, og troen på at jeg kunne fullføre prosjektet. Takk til informantene som har inspirert meg og gitt meg interessant materiale å jobbe med. Og sist, men ikke minst- takk til de medstudentene som jeg har søkt trøst og hjelp hos, i alle fire studieårene.

Sarpsborg, 10.mai 2015

Beate Lund

Kapittel 1

1. 1.1 Barnehagen som møteplass for religioner og religiøse praksiser

Mangfoldet av mennesker som finnes i samfunnet, gjenspeiles også blant barn, foreldre og personalet i barnehagen. Barnehagen er en pedagogisk virksomhet hvor Lov for barnehager (2006) og Rammeplan for barnehagen (2011) legger føringer for innholdet. Barna kommer til barnehagen med ulike forutsetninger og erfaringer, også når det gjelder religion, og barnehagen blir en møteplass for religioner og religiøse praksiser. I formålsparagrafen i rammeplanen for barnehagen så står det innledningsvis:

Barnehagen skal bygge på grunnleggende verdier i kristen og humanistisk arv og tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfrihet, nestekjærlighet, tilgivelse, likeverd og solidaritet, verdier som kommer til uttrykk i ulike religioner og livssyn og som er forankret i menneskerettighetene (Kunnskapsdepartementet, 2011, s. 7).

Formålsparagrafen i Rammeplan for barnehagen(2011) sier også at barnehagen skal støtte barn ut fra deres egne kulturelle og individuelle forutsetninger, og det skal være plass for en åndelig dimensjon i barnehagen (Kunnskapsdepartementet, 2011, s.8). Barnehagen skal kunne både gi plass til en åndelig dimensjon og romme åndsfrihet, men rammeplanen for barnehagen(20011) sier lite om hva innholdet i ordene betyr og hvordan barnehagelærerne kan skape dette i praksis. Religionenes rettmessige plass i barnehagefellesskapet står i sterk kontrast til det som kommer fram som funn fra barnehagepraksisene i evalueringsrapporten om barnehagen, *Alle teller mer* (Østrem, 2009). I rapporten vises det til at det bare er femten prosent av barnehagene som arbeider med fagområdet, etikk, religion og filosofi, og at personalet i barnehagen opplever emnet som svært krevende. Sammenliknet med andre fagområder i rammeplanen, kommer emnet sist og er lavest prioritert (Østrem, 2009).

I dette forskningsprosjektet ønsker jeg å få vite mer om hvordan barnehagelærere anerkjenner og forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehage, siden evalueringsrapporten fra barnehagen (Østrem, 2009) forteller at personalet i barnehagen synes arbeidet med religion er krevende.

1.1.2 Personlig interesse

Barnehagens samfunnsmandat og verdigrunnlag ble i 2011 endret gjennom ny formålsparagraf, og ordvalg som åndsfrihet og en åndelig dimensjon i paragrafen, skapte mange diskusjoner med høy temperatur i barnehagene. Det finnes mange politiske føringer, lover og regler som snakker vakkert og visjonært om det språklige, kulturelle og religiøse mangfoldet skal være en normaltilstand og ressurs i barnehagen, men de politiske føringene gir få konkrete tips til hvordan personalet i barnehagen kan utføre dette arbeidet. Jeg jobber som migrasjonspedagog og veileder i barnehagen, og jeg opplever daglig at barns ulike religiøse tilhørigheter kommer til syne i barnehagen og at personalet utfordres av å kunne forholde seg til og møte det religiøse mangfoldet som er representert blant barna. Jeg er veldig nysgjerrig på hva som kan ligge til grunn for barnehagelærernes valg av ord og handlinger i møte med religion og religiøse praksiser i barnehagen, og jeg lurar på hva barnehagelærere tenker om arbeidet med religion i barnehagen, generelt som tema, men også i relasjonene til barna. Jeg opplever at personalet i barnehagen kan være utydelige i sin formidling i forhold til innholdet i de kristne høytidene, og at det er få barnehagelærere som forteller barna om hvorfor det feires jul eller påske. Men når islam blir synlig og tydelig gjennom for eksempel matrestriskjoner, så kan personalet fortelle at de er redde for å miste barnehagens kristne innhold. Jeg vil finne ut av hvordan barnehagelærere forholder seg til religioner og religiøse praksiser som de møter i barnehagen, og hvilke tanker de har om barnehagen som møteplass for religioner.

1.1.3 Kort om forskningsprosjektet

Jeg har valgt kvalitativ forskningsmetode til prosjektet og samler inn data ved å gjøre fokusgruppeintervjuer bestående av barnehagelærere fra barnehager med en stor prosentandel religiøst mangfold representert blant barna. Det er barnehagelærerne i personalgruppa som er mine informanter og som jeg vil intervjuer, fordi de har felles utdanningsgrunnlag for å besvare spørsmålene og har ansvaret for å lede det pedagogiske arbeidet i barnehagen. Jeg ønsker å vite mer om hvordan barnehagelærerne arbeider med religion, og om hvilke tanker og strategier barnehagelærerne velger når de møter barns religiøse tilhørigheter og praksiser i barnehagen. Funnene som analyseres fram av det innsamlete datamaterialet er ment til å kunne gi noen nye perspektiver på hvordan barnehagelærerne ser for seg barnehagen som en møteplass for religioner og religiøse praksiser, og hvordan barnehagelærerne forhandler i møte med dette i praksis.

1.2.1 Aktuell tenkning om religiøst mangfold i norsk barnehagekontekst

Barnehagen er en pedagogisk institusjon i endring, som samfunnet ellers. Det religiøse mangfoldet som finnes blant menneskene i samfunnet, finnes også i barnehagen.

Barnehagelærerne har gjennom Rammeplanen for barnehagen(2011) fått i oppdrag å respektere barnas religiøse tilhørigheter og åpne opp for en åndelig dimensjon for alle religioner i barnehagens fellesskap. I det siste tiåret er det skrevet flere bøker om det språklige, kulturelle og religiøse mangfoldet i barnehagen som retter seg mot både utdanningsinstitusjonene som utdanner barnehagelærere og direkte til barnehagens personale. Temaet har kommet på dagsorden fordi mangfoldet generelt øker i samfunnet og dette preger politikken som føres for barnehagefeltet, og det setter krav til barnehagens innhold og praksis. Mange pedagoger og forskere mener at den største utfordringen i barnehagen nå og i fremtiden er hvordan barnehagelærere håndterer det språklige, kulturelle og religiøse mangfoldet i hverdagen. Å håndtere mangfold blant barna er et krevende arbeid fordi det utgjør en balanse mellom barnets rettigheter, foreldrenes rettigheter og samfunnets ønsker og forpliktelser (Tveter og Winje, 2013). Forskjellighet blir et stadig mer fremtredende trekk i barnehagesammenheng når det gjelder blant annet religion, kulturbakgrunn og språk. Barnehagelærere utfordres til å reflektere over egen rolle som omsorgsarbeider og pedagog, fordi barnehagepersonalets kompetanse og håndtering av kompleksitet påvirker barnas muligheter for utvikling og læring (Gjervan, Andresen og Bleka, 2010).

Mangfoldet blant barna som er representert i barnehagene, påvirker innhold og relasjoner i ulik grad. Sayed (2012) vil at religiøst mangfold skal bli et normalperspektiv, og at hun ønsker at religiøst mangfold skal synliggjøres og normaliseres og bli en integrert del av barnehagens pedagogiske arbeid, hvor målet er å skape et større «vi» i norske barnehager. Sayed(2012) peker også på at i dagens samfunn blir muslimer fremstilt på en negativ stereotypisk måte ved at media ofte har fokus på ekstremisme, terrorisme, tvangsekteskap. Dette kan være med på å skape et skille mellom nordmenn og muslimer og at dikotomier som vi og de opprettholdes. Forfatteren har gjort noen funn i egen forskning som kan si noe om at nordmenn flest deler oppfatningen om at religion er privat og ikke har noe med offentlige arenaer å gjøre, og at for de fleste norske foreldre er det unaturlig å snakke om religion i hverdagslivet og oppdra barn til å bli kristne, men barnehagepersonalet kan møte muslimske foreldre som synes at religion er mer naturlig å snakke om som en del av barnets oppdragelse både hjemme og i barnehagen (Sayed, 2012).

Sagberg(2012) har i sin forskning intervjuet barn og unge om de store spørsmål i livet. Han ser at barnehagen i økende grad er blitt et møtested der barnehagelærere må forstå betydningen av religion, av ulike verdssystemer, oppdragelses og dannelsesidealer, og at enhver som arbeider med barn og barns oppvekst må søke å forstå hva det innebærer at religiøse tradisjoner får stadig ny betydning samtidig som samfunnet blir sekularisert. Det handler både om samfunnsvilkårene for danning og de spørsmålene barn til enhver tid stiller, og fordi forholdet mellom religion og danning av identitet er meget sammensatt (Sagberg, 2012). Barn er opptatt av hva som er sant, og samtidig som de har med seg forestillinger hjemmefra, så erfarer de andre barns forestillinger. Disse prosessene utfordrer barnehagelæreren pedagogisk og ofte personlig, og Sagberg(2012) mener at det går an å møte mangfoldet av virkelighetsforståelser og virkelighetsbilder som er representert blant barna på to måter, åpent eller lukket. Lukket, sekulær virkelighetsforståelse i tilnærming fra omsorgspersoner, som vil si at man utelukker at det fins noe utenfor det mennesket kan forstå med sin fornuft. Denne tenkningen hos barnehagelærere, kan by på problemer for barn religiøs tilhørighet (Sagberg, 2012).

1.2.2 Presentasjon av empirisk forskning

Jeg velger å presentere tre studier, en fra norsk barnehagekontekst, en fra tysk barnehagekontekst, og en fra norsk skolekontekst, som eksempler på annen empirisk forskning som kan belyse tematikken og funn i forskningsprosjektet mitt. De empiriske studiene presenteres med fokus på funn. Jeg forklarer kort om hva de ulike forskningsprosjektene kan ha av betydning for mitt arbeid etter presentasjonene av hvert enkelt forskningsprosjekt. Alle de tre forskningsprosjektene vil være samtalepartnere i analysen og i den konkluderende diskusjonen.

1.2.3 Bruk av religiøse fortellinger i barnehagen

Ragnhild Fauske(2012) har gjort en kvantitativ empirisk studie om bruk av religiøse fortellinger i barnehagen. I studien samler hun inn data ved hjelp av spørreskjema som metode, med en kvalitativ vri ved at de pedagogiske lederne kan kommentere i skjemaene. Det kom inn svar fra i alt 183 barnehager med til sammen 343 avdelinger, i perioden 2007-2008, i Møre og Romsdal fylke. Fauske(2012) valgte religiøse fortellinger som forskningskategorier ut ifra en forståelse om at vi som mennesker tar i bruk fortellingskategorien, når vi skal skape mening i vår egen tilværelse og forstå vårt eget opphav (Fauske, 2012, s.37). Det var en omfattende studie med 39 spørsmål til pedagogiske ledere i

barnehagene, hvor flere av spørsmålene var åpne og med mulighet for å svare med sine egne formuleringer.

Resultatene fra forskningen til Fauske(2012), viser at de fleste pedagogiske ledere bruker religiøse fortellinger i kristne høytider som jul og påske, men veldig få markerer høytider fra andre religioner. De pedagogiske lederne velger høytider og religiøse fortellinger i barnehagen som de mener er en del av norske tradisjoner eller norsk kulturarv. Det mest oppsiktsvekkende i studieresultatene er at de pedagogiske lederne svarer at det ikke blir brukt religiøse fortellinger til andre religioners høytider, selv om 14 % av barnehagene har barn som representerer islam. Det er kun 1 % av de pedagogiske lederne som sier at de bruker religiøse fortellinger i forbindelse med id-al- fitr. Siden Rammeplanen for barnehagen(2011) sier at barnehagene skal markere høytider som er representert i barnegruppa, kan resultatene si noe om at det er et gap mellom formell og operasjonell rammeplan (Fauske, 2012). Denne studien kan belyse mine funn som sier noe om hvordan barnehagelærere forhandler om religion i barnehagen når det gjelder hvilke religioner som formidles og hvilke høytider som markeres, uavhengig av hvilke religioner som er representert blant barna i barnehagen.

1.2.4 Forskning i tysk barnehagekontekst

Det er lite empirisk forskning om hvordan barn forholder seg til religiøst mangfold, men det har blitt gjort en omfattende kvalitativ studie i tidsrommet 2007-2011, i tyske barnehager fra urbane strøk med høy andel innvandrere. Det ble gjennomført intervjuer av 140 barn, med en gjennomsnittsalder på 4. 9 år. Forskningsprosjektet hadde fokus på barnas synspunkter på og oppfatninger av Gud i inter- religiøse barnehagesammenhenger (Dubski, Maull og Schweitzer, 2012, s. 99). Grunnlaget for forskningen er blitt til på grunn av behovet for empiriske resultater på hvordan barn forholder seg til religiøst mangfold. Dubski et al. (2012) mener at en av de store utfordringene barna møter i oppveksten nå, er religiøst mangfold. Mange barn i den vestlige verden vokser opp med en bevissthet om tro og livssyn som er forskjellig fra deres egen. Men man vet lite om hvordan barna handler i møte med denne situasjonen, og hvordan de kommer til enighet med det religiøse mangfoldet de møter. Derfor forsket Dubski et al. (2012) på sammenhengen mellom religiøst mangfold og religiøs utvikling og utdanning av små barn. I studien ser man på hvordan tyske barnehager håndterer det økende religiøse mangfoldet blant barna. I Tyskland er det i gjennomsnitt ca. 14 % av barna i barnehagen som har muslimsk bakgrunn, men i noen barnehager er tallet 25- 50 %. Mer spesifikt var det ønskelig å forske på hvordan barnehagene som tar hånd om de første årene av barnas

utdanningsløp, er i stand til å møte oppgaven med inter- religiøs utdanning (Dubski et al. 2012, s.100).

Det som er synliggjort i den tyske studien, er at barna har veldig forskjellig kunnskap om ulike religioner, også deres egen, og det er ingen grunn til å tro at det er fordi de er for unge til å forstå. Det er en tendens at barna har mer kunnskap om ting de faktisk har erfart.

Fordommer til ulike religioner er sjelden å finne blant barna, men det finnes kategorisering som «vi», «de», «muslimer» og «tyskere». Det kunne forekomme livlig, og mild aggressiv diskusjon om Gud blant barna som ble intervjuet, noe som viser at religion ikke bare er en intellektuell forståelse, men er relatert til sterke følelser og gruppeidentifikasjon. Studien viser også at det ikke virker som om barna har noe språk for å fortelle andre om sin religion og religiøs praksis (Dubski et al. ,2012). Denne studien kan belyse mitt forskningsprosjekt og mine funn ved at studien sier noe om hvordan tyske barnehager håndterer det økende religiøse mangfoldet blant barna, og hvordan religion kan skape diskusjoner blant barn og kategorisering av dikotomiene, vi og de.

1.2.5 Forskning i norsk skolekontekst

Trine Anker(2011) har i sin doktorgradsavhandling forsket på respekt og dis- respekt som sosiale praksiser i en flerkulturell skole kontekst i Norge. Anker(2011) mener at respekt, er et begrep som brukes både som en retningslinje for god mellommenneskelig egenskap og i formelle dokumenter som skolens læringsplaner. Hun beskriver hvordan respekt som begrep kan sammenlignes med en svart boks som kan inneholde en variasjon av meninger. Denne svarten boksen må åpnes opp for at innholdet skal kunne synliggjøres og undersøkes, og for å kunne si noe om hva respekten inneholder og innebærer i den aktuelle konteksten. (Anker, 2011). Forskningen belyser hvordan respekt- begrepet brukes som en retningslinje i skolen, men at skolene og lærerne ikke selv definerer og utdyper hva respekt betyr, innebærer og hvordan respekt skal gjøres i skolen.

Anker(2011) gjorde et feltarbeid i en 6. klasse gjennom etnografiske feltarbeidsmetoder, inkludert deltagende observasjoner, tekstinnsamlinger fra eleven, samtaler og ustrukturerte gruppeintervjuer og et oppfølgingsarbeid i samme klassen året etter når de var blitt 7. klassinger. Et av temaene eleven tok opp omkring respekt var religion, særlig omkring matregler og halal- mat. Som gruppe var elevene generelt svært opptatt av viktigheten av respekt for ulike religioner, og snakket vanligvis positivt om religion. Et eksempel fra Ankers(2011) forskning var en observasjon omkring innkjøp av toast- jern til bruk i

klasserommet for 7. klasse. Noen muslimske jenter spurte om å få et toastjern til bruk av halal- kjøtt i tillegg til det som var til svin. Læreren responderte positivt på henvendelsen og det ble kjøpt inn et toastjern til. Men i 6. klasse ble det kjøpt inn kun et toastjern til elevene, og det var helt uaktuelt for læreren å kjøpe inn et eget til halal- mat. I mat og helse- faget, hadde lærerne byttet ut svin med kylling, men ikke til halal- slaktet kylling, selv om lærerne visste at det betydde at noen av elevene ikke kunne spise maten. Lærerne aksepterte at elevene ikke kunne spise svin og det var uproblematisk å erstatte svin med kylling. Men når det kom til elevene som skulle kun ha halal- slaktet mat, var det mye mer problematisk. Det ble dermed et funn i forskningen at en religiøs praksis blir tatt hensyn til, men har visse begrensinger, og disse begrensingene blir akseptert og håndtert på forskjellige måter ut ifra den enkelte lærer, klasse, elev og situasjon (Anker, 2011, s 111-115). Funnene om at lærerne håndterer matregler i skolen ulikt, kan være med på å belyse forskningsprosjekt mitt fordi jeg analyserer også frem funn om at barnehagelærere håndterer matrestriksjoner i barnehagen ut ifra person og situasjon.

1.3. 1 Dokumenter for barnehagen i en politisk kontekst

Jeg har valgt ut Lov om barnehager(2006), Rammeplanen for barnehagen(2011), en stortingsmelding og en offentlig utredning som eksempler på lover og politiske føringer som er gjeldende for barnehagen som en pedagogisk virksomhet og som kan si noe om barnehagen som analyseenhet når det gjelder religion.

Barnehagen er en pedagogisk virksomhet for barn i alderen 0-5 år, og barnehagens eier er forpliktet til å ha forsvarlig pedagogisk bemanning. Barnehagen er en del av velferdsstaten, og barn har fra 1 års alder, en lovbestemt rettighet til barnehageplass. Styrere og pedagogiske ledere i barnehagen må ha utdanning som barnehagelærere. Barnehagen drives etter gjeldene lover i Lov om barnehager (2006), som er utdypet og forklart i Rammeplanen for barnehagen(2011). Barnehagens samfunnsmandat er at den skal i samarbeid og forståelse med hjemmet ivareta barnas helhetlige og allsidige utvikling. Rammeplanen for barnehagen(2011) er det dokumentet som danner grunnlag for og er førende for det pedagogiske innholdet og arbeidet i barnehagen. I rammeplanen så er det beskrevet mål for alle barnehagens syv fagområder, hvor et av fagområdene er etikk, religion og filosofi. Gjennom arbeidet med dette fagområdet skal barnehagen bidra til at barna erfarer at det gis anledning og ro til undring og tenking, samtaler og fortellinger. Barna skal få kjennskap til høytider og tradisjoner som er knyttet til religioner og livssyn som er representert i barnehagen, og barna skal utvikle

toleranse, respekt og interesse for hverandres bakgrunn, uansett kulturell og religiøs tilhørighet.

I tillegg til Rammeplanen for barnehagen(2011) er det utgitt flere temahefter, og et av dem handler om språklig og kulturelt mangfold. Temaheftet har som mål å utfordre personalet til å reflektere kritisk over hvordan mangfold håndteres og blir synliggjort i barnehagens ordinære virksomhet, pluss å stimulere til å velge innhold og arbeidsmåter som fremmer likeverd og som ivaretar barns ulike behov. Barnehagen blir oppfordret til å være en arena der personalet ser det språklige, kulturelle og religiøse mangfoldet blant barn, foreldre og personale som en normaltilstand, og bidrar til at mangfold er en naturlig del av hverdagen i barnehagen.

Temahefte påpeker også at alle barn skal være inkludert i barnehagens fellesskap, og at personalet ikke må skape vi og de som kunstige barrierer mellom barn, foreldre og personale med majoritets og minoritetsbakgrunn.

Stålsett- utvalget fikk i 2010 i oppgave å arbeide frem et forslag til en mer fleksibel, robust og helhetlig tros- og livssynspolitikk. Utvalget arbeidet frem en NOU om et livssynsåpent samfunn med åtte grunnleggende prinsipper som basis for en større aksept for et tros- og livssynsmessig mangfold. Utredningen peker mot et samfunn der retten til å ha og praktisere en tro eller et livssyn, og med den samme retten til å la det være, skal kunne være en synlig og legitim del av samfunnet og at staten må beskytte den retten for alle.

Kunnskapsdepartementet(2013).

I 2012 kom en stortingsmeldingen som omhandlet mangfold og fellesskap. Denne meldingen sier at det er et mål for utdanningssystemet, også barnehagen, at alle barn i Norge og deres foreldre skal føle seg inkludert og respektert, uavhengig av livssyn og kulturell bakgrunn. Senere i meldingen står det også at det er viktig med pedagogisk personell i barnehagene, og at personalets kompetanse innen flerkulturell pedagogikk og språkstimulering, er den viktigste forutsetningen for at barnehagen skal være inkluderende (Barne- likestillings og inkluderingsdepartementet, 2012).

1.3.2 Problemstilling og forskningsspørsmål i forskningsprosjektet

En problemstilling er vanligvis et forskningsspørsmål som forskningen skal gi svar på og som gir retning på forskningsarbeidet og styrer valg av metoder. Problemstillingen som danner grunnlaget for forskningen og valg av metoder i denne oppgaven er:

Hvordan anerkjenner og forhandler barnehagelærere i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen?

Forskningsspørsmålene nedenfor danner grunnlaget for intervjuguiden i fokusgruppeintervjuene og som skal kunne være med på å gi et innsamlet datamateriale for å kunne svare på problemstillingen i forskningsprosjektet.

1. Hvilket språk har barnehagelærere om forskjellige religioner og religiøse praksiser som kommer til uttrykk i barnehagen?
2. Hva gjøres og sies av barnehagelærere angående religion i barnehagen? Hva synes de at de bør gjøre/ikke gjøre?
3. Hvilken forståelse har barnehagelærere av hvilken betydning religion kan ha for barn?
4. Hvordan anerkjennes religioner og religiøse praksiser i barnehagen? Hvilken betydning har religion for og i barnehagen?
5. Hvordan konstrueres religion? Hva er det barnehagelærere ser/ikke ser? Hvilke fortellinger om religion blir til?
6. Hvordan formulerer de seg? Hva identifiseres som religion og ikke- religion?
7. Hvordan ses religion som et tema eller ikke- tema i barnehagen?
8. Hvordan støtter barnehagelærere det enkelte barn ut fra sine egne religiøse og individuelle forutsetninger?
9. Hvilke diskurser preger barnehagelæreres pedagogiske arbeid i møte med religiøst mangfold i barnehagen? Kan noe føre til inkludering og ekskludering av barna i barnehagen?
10. Hvordan møter barnehagelærere religiøst mangfold blant barna i barnehagen i det pedagogiske arbeidet?
11. Hvilke religiøse uttrykk og praksiser anses som selvsagte eller problematiske?

1.3. 3 Presisering av sentrale begreper

I både tema og problemstilling har jeg valgt begreper som jeg her vil definere og presisere betydningen av, for å unngå misforståelser og uklarheter.

Barnehagen som møteplass: Barnehagen er en pedagogisk virksomhet, og en offentlig og sosial institusjon hvor barn, foreldre og personalet i barnehagen møtes og er sammen hver dag. Jeg velger i denne oppgaven å se barnehagen, ikke bare som en fysisk og konkret møteplass for religiøse praksiser, men også som å være en relasjonell møteplass for religioner.

Religion: Religion er en fellesbetegnelse for ulike trossystemer og kulturelle handlingsmønstre som forutsetter at virkeligheten omfatter mer enn det fysiske. Religion er tett forbundet med verdenssyn, idealer, verdier og hva som er rett og galt. Jeg velger å se religion, ikke som statisk essens, men som bevegelig prosess og måter å kommunisere på, som kan endres med folk, tid og sted.

Religiøse praksiser: I denne oppgaven så forstår jeg religiøse praksiser, som handlinger som er fysisk til stede og symboliserer den religiøse hensikten.

Religiøs tilhørighet: I denne oppgaven så bruker jeg begrepet religiøs tilhørighet for å beskrive at barn har erfaringer med og oppdras innenfor gitte tros- og livssynsrammer av foreldrene i hjemmet.

Å forhandle i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen: I denne oppgaven så velger jeg å bruke begrepet å forhandle, i betydning av å drøfte for og imot en sak før man gjør et valg, og finner en løsning.

Anerkjennelse: I denne oppgaven ser jeg anerkjennelse i lys av Honneths(2008) teori om at anerkjennelse er kommunikasjon, et språk med egen grammatikk. Anerkjennelse handler om å sikre universelle, sosiale rettigheter og samtidig se og akseptere ulikheter (Honneth, 2008).

1.3.4 Avgrensning av oppgaven

I dette forskningsprosjektet vil jeg intervjuer barnehagelærere i barnehager med en stor prosentandel religiøst mangfold representert i barnehagen, for å kunne få tak i barnehagelæreres erfaringer om dette tema. Jeg vil ha fokus på barnehagelærernes utsagn og fortellinger fra barnehagens praksis i møte med religioner og religiøse praksiser, fordi de har samme utdanning og har pedagogisk ansvar i barnehagen. I dette forskningsprosjektet ønsker jeg å finne svar på hvordan barnehagelærerne håndterer religion i barnehagen. Barn, foreldre og det øvrige personalet i barnehagen kommer kun til syne i materialet gjennom det barnehagelærerne forteller fra praksis i barnehagen. For å avgrense forskningsarbeidet, så

forsker jeg på kun på hvordan barnehagelærerne forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser, ikke hvordan de utfører andre deler av det pedagogiske arbeidet. Jeg stiller ikke spørsmål om barn kan være religiøse, men velger å referere til barns religiøse tilhørighet, når de oppdras innenfor gitte tros- og livssynsrammer av foreldrene i hjemmet.

1.4 Oppgavens forskningsdesign

I denne oppgaven jeg vil forske på hvordan barnehagelærerne anerkjenner og forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen. Det er barnehagelærerne som er mine informanter, og det er transkripsjonene fra fokusgruppeintervjuene som vil være det innsamlete datamaterialet som analyseres. Funnene i analysen skal danne grunnlaget for en konkluderende diskusjon avslutningsvis.

Jeg har valgt å la den teoretiske plattformen for oppgaven styre valg og utforming av forskningsspørsmål og analysekategorier. Dette har jeg gjort for at jeg skal kunne stole på solide argumentasjoner og kategoriseringer på jakt etter barnehagelærernes forhandlinger i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen. Både den empiriske forskningen som er presentert i kapittel 1 og teorien i kapittel 2, vil være samtalepartnere i de ulike analysekategoriene for å analysere frem funn. Den empiriske forskningen vil også være diskusjonspartner for å kunne gi svar på problemstillingen. Avslutningsvis vil det være en konkluderende diskusjon med funn jeg mener sier noe nytt til den empiriske forskningen som er presentert i innledningskapittelet.

1.5 Teoretiske perspektiver

Tema og problemstilling for forskningsprosjektet setter lys på barnehagelærernes handlinger og forhandlinger i møte med religion og religiøse praksis i barnehagen. Teori om religion vil være en selvfølge for å belyse oppgavens tematikk, men for å kunne forske på og analysere frem funn som kan si noe om barnehagelærernes forhandlinger i møte med religion, så har jeg valgt teori om anerkjennelse i lys av Honneths(2008) tre sfærer og gjensidighetsperspektiv. Siden Honneths(2008) teori er normativ og kan bli veldig kritisk i forhold til det informantene forteller, så velger jeg en mer åpen og bred teoretisk tilnærming til religion gjennom en nyere tenkning innenfor religionssosiologien. Begge teoriene utgjør teorigrunnlaget for forskningsprosjektet og er samtalepartnere i analysekategoriene for å kunne analysere frem funn og svar på problemstillingen.

1.6 Oppgavens oppbygging og struktur

I kapittel 1 presenterer jeg forskningsprosjektets tema og problemstilling, i tillegg til valg av forskningsstrategier og avgrensning av oppgaven. Jeg presenterer også barnehagen som forskningsfelt i en pedagogisk og politisk kontekst. I det innledende kapittelet vil jeg også redegjøre kort for empirisk forskning som kan være med på å belyse forskningsprosjektet mitt.

I kapittel 2 presenterer jeg to ulike teorier som er grunnlaget for min forskning på hvordan barnehagelærere anerkjenner og forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen. Jeg velger teori om anerkjennelse, og redegjør for Honneths (2008) tre sfærer og gjensidighetsperspektiv. Jeg redegjør også for teori om religion innenfor nyere sosiologisk tenkning, med fokus på fire tilnærmingsmåter til nullstilling og restarting av tenkning om religion.

I kapittel 3 beskriver jeg valg og begrunnelser for bruk av kvalitativ metode og kvalitativt forskningsintervju gjennom fokusgrupper. Jeg vil også drøfte valg av metoder for innsamling av kvalitativ data, og jeg vil drøfte valg av analyseverktøy og gjennomføring av analysen. I dette kapittelet beskriver jeg også hvilke valg jeg har gjort for styrke oppgavens validitet og reliabilitet, og jeg forteller hvordan jeg arbeider for god forskningsetikk gjennom hele forskningsprosjektet.

Kapittel 4 inneholder analysen av det innsamlete data- materialet, og analyseringen presenteres gjennom åtte ulike analysekategorier med oppsummering og funn etter hver kategori. I analysene etablerer jeg en dialog mellom det innsamlete datamaterialet og teorien presentert i kapittel 2 og den empiriske forskningen i kapittel 1, for å kunne analysere frem funn som kan gi svar på problemstillingen i forskningsprosjektet.

Kapittel 5 er et konkluderende diskusjons kapittel, hvor jeg etablerer en samtale mellom funnene fra analysen og de empiriske forskningsprosjektene presentert i kapittel 1. Jeg argumenterer for funn som kan si noe nytt til det empiriske materialet, ved å argumentere for funn av tre ulike forhandlingskategorier som barnehagelærerne bruker i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen.

Kapittel 2

2. 1 Innledning til teorikapittelet

I dette kapittelet redegjør jeg for anerkjennelse som et språk med egen grammatikk, og en nyere tenkning innenfor religionssosiologien som ønsker å nullstille og re- starte eksisterende viten om hva religion er og betyr. Anerkjennelse er ikke bare et begrep eller symbolske ytringer, men også kommunikasjon og handlinger. Og religion er ikke bare et navn på et enkelt, statisk fenomen, men inneholder mangfoldige kommunikasjonsformer som er i bevegelse og endring. Jeg velger å bruke Honneths(2008) teori om anerkjennelse, fordi han ser anerkjennelse som et språk med egen grammatikk, og Honneths(2008) ulike anerkjennelsesformer og perspektiver kan hjelpe meg til å se hvordan barnehagelærerne kommuniserer og forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen. Hva religion er og betyr, kan defineres forskjellig ut ifra ulike perspektiver. I denne oppgaven ønsker jeg å redegjøre for en tenkning om at religion er noe mer enn en fast essens med et gitt innhold, og at religion kan være bevegelig og i endring, gjennom kontinuerlig påvirkning av mennesker og kontekster (Bender, Cadge, Levitt og Smilde, 2013). Disse teoriene om anerkjennelse og religion blir det teoretiske fundamentet i oppgaven, og danner grunnlaget for å finne svar på hvordan barnehagelærere anerkjenner og forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen.

2.2.1 Teori om anerkjennelse

Honneth(2003) mener at alle former for sosial samhandling rommer gjensidige moralske krav, og at alle sosiale forhold kan betegnes som anerkjennelsesformer. Honneth(2003) tilhører den sosialfilosofiske tradisjonen, og han har utviklet en kritisk teori om anerkjennelse. Hegel, den mest fremtredende tyske filosofen på 1800-tallet, så anerkjennelse som grunnleggende for utviklingen av subjektets selvbevissthet og at anerkjennelsen var av både sosial og politisk betydning (Honneth, 2003). I Hegels arbeider finner Honneth(2003) en modell for kampen om anerkjennelsen, og Honneth bygger videre på Hegels tanker når han sier at man ikke kan utvikle en personlig identitet uten anerkjennelse (Honneth, 2003, s. 12).

Honneth analyserer de formelle betingelsene for individets selvrealisering, og viser hvordan den enkeltes selvtillit, selvrespekt og selvverd er avhengig av anerkjennelse innenfor tre ulike sfærer, for utvikling av egen identitet (Honneth, 2003, s. 12). Anerkjennelse handler om å

sikre universelle, sosiale rettigheter og samtidig se og akseptere ulikhet. Anerkjennelse fremtrer da i balansen mellom kravet om likebehandling og ønsket om å ta individuelle hensyn (Honneth, 2003).

Honneth(2008) mener at anerkjennelse er et gjennomgripende behov alle mennesker har, og at mennesket er avhengig av å erfare anerkjennelse, for å kunne være menneske (Honneth, 2008, s. 145). Tanken om anerkjennelse, er tanken om at mennesket har en ukrenkelig verdi og at hvert individ har et utviklingspotensial. Anerkjennelse utgjør en nødvendig forutsetning for all bevissthet om identitetsdannelse, frihet og selvstendighet. Identiteten dannes ikke isolert, men hvert enkelt menneske er avhengig av gjensidige anerkjennende relasjoner til andre. Vi er derfor som individer, prisgitt andre for å utvikle selvtillit, selvrespekt og selvverd (Honneth, 2008). Honneth(2008) er også opptatt av at sosiale, kulturelle og samfunnsmessige fellesskap må ha som mål og styrke den enkeltes autonomi. Barnehagen er et eksempel på et fellesskap i samfunnet hvor formålsparagrafen i Rammeplan for barnehagen (2011), sier at barnehagen skal støtte barn ut fra deres egne kulturelle og individuelle forutsetninger. Men Honneth (2008) mener at for at anerkjennelse skal være troverdig, må det innebære at anerkjennelse ikke bare er et begrep om symbolske ytringer, men at anerkjennelse viser seg i handling og atferd (Honneth, 2008). Det vil si at barna i barnehagen er avhengig av at anerkjennelse ikke bare er et begrep som står i barnehagens planer og lovverk, men at personalet utøver anerkjennelse i praksis.

2.2.2 Anerkjennelse og krenkelse.

Honneth(2003) ser anerkjennelse som kommunikasjon, et språk med egen grammatikk, og med grammatikk mener han menneskelig kommunikasjon i vid forstand. For å forstå hva anerkjennelse er, må man forstå hva krenkelser innebærer, og for å overkomme krenkende opplevelser er det nødvendig å erfare at en blir anerkjent. Honneths(2003) moralske grammatikk, viser til menneskets evne til å oversette krenkelseserfaringer til normative krav om samfunnsendring. Når vi kjenner anerkjennelsens språk, kan vi anvende den moralske grammatikken som et redskap for å sikre anerkjennelse og å løse sosiale konflikter. Siden Honneth(2003) mener at alle former for sosial samhandling rommer gjensidige moralske krav, vil også barnehagen være en arena hvor mange barn møtes, og har behov for anerkjennelse. Barna i barnehagen vil være avhengig av at personalet forstår hva anerkjennelse er og hva krenkelser innebærer, og at personalet forstår bruken av den moralske grammatikken til å løse sosiale konflikter og sikre barnas behov for anerkjennelse.

Honneth(2003) mener at det er tre viktige aspekter ved den moralske grammatikken som det er knyttet bestemte regler til, og disse ulike sidene er vevd inn i hverandre. Det er kunnskap om hva anerkjennelse består av, forståelse for hva krenkelser og ringakt er, og innsikt i regelen for å oppheve krenkelser. Mangel på anerkjennelse er ikke bare fravær av anerkjennelse, men også en alvorlig krenkelse (Honneth, 2003). Krenkelse er en form for ringakt eller manglende anerkjennelse. Krenkelser i denne sammenheng dreier seg ikke om å innskrenke individenes handlingsfrihet eller påføre dem skade, men om et aspekt ved en skadelig atferd hvor individene krenkes i sin intersubjektive opparbeidede selvforståelse. Ringakt betegner menneskets særegne sårbarhet, og erfaring av ringakt kan føre til at personens identitet bryter sammen og kan motivere til sosial motstand og konflikt. Denne sosiale konflikten kan mane individet til en kamp om anerkjennelse (Honneth, 2008, s. 140-141). Hvis en gruppe individer opplever en sosial konflikt som er typisk for deres sosiale situasjon, kan deres felles følelser av urettferdighet, føre til kollektive handlinger (Honneth, 2008, s.173).

Barna i barnehagen vil da ifølge Honneth(2003) kunne påvirkes av blant annet barnehagelærernes forståelse for hva anerkjennelse er og hva mangel på anerkjennelse kan bety for barna både enkeltvis og som gruppe. Barna som enkeltindivider og som en del av ulike grupper, vil være avhengig av at barnehagelærerne forstår både anerkjennelsens språk og hva krenkelser innebærer, for å kunne løse sosiale konflikter og sikre barnas behov for anerkjennelse. I barnehagen kan måltidene være et eksempel på hvordan en gruppe av barn kan mane til en kamp om anerkjennelse, ved at barna i barnehagen kan få ulikt mattilbud ut ifra om de må følge matrestriksjoner i forhold til religion eller ei. Hvis barna opplever en manglende anerkjennelse gjennom et ulikt mattilbud, kan dette motivere til sosial kamp. Hvordan denne sosiale kampen om anerkjennelse utspiller seg, kan kanskje være at barna spiser for eksempel svin selv om de ikke skal gjøre det. Hvordan barnehagelærere håndterer og forhandler i forhold til dette i måltidene, vil ifølge Honneth(2003) preges av deres forståelse av hva anerkjennelse er og hvordan den moralske grammatikken kan være med å løse den sosiale konflikten. Honneth mener også at realiseringen av et vellykket liv er avhengig av å kunne være formell nok til å ikke krenke pluraliteten av forskjellige livsformer (Honneth, 2003, s. 13). I barnehagen vil det kunne bety at ved å tilby barn et likeverdig mattilbud, uavhengig av matrestriksjoner i forhold til religion, så kan de formelle strukturene bidra til at barns mangfoldige livsformer kan eksistere side om side uten at det foregår krenkelser.

2.2.3 Anerkjennelse innenfor tre sfærer

Individets positive selvbylde, dets identitet og dets selvrealisering forutsetter ifølge Honneth(2008) anerkjennelse innenfor tre sfærer. De tre sfærene innebærer anerkjennelse av mennesket som et individ, et individ som rettsvesen og et individ som er del av et fellesskap. Enkeltmennesker og grupper har behov for anerkjennelse, men også samfunnet som sin helhet er tjent med at medlemmene opplever seg selv som anerkjent, eller så kan alternativet være sosial uro og sosial konflikt (Honneth, 2008, s. 26). Barnehagen er en pedagogisk virksomhet som utgjør starten på et langt læringsløp for mange barn. Rammeplanen for barnehagen (2011) sier at alle barn skal være inkludert i barnehagefellesskapet. Barnehagelærere vil da ifølge Honneth(2008) ha et samfunnsoppdrag i å kunne gi både enkeltindivider og grupper i barnehagen anerkjennelse for å skape sosial ro og grunnlag for allsidig utvikling.

Den første form for anerkjennelse i Honneths(2008) anerkjennelsesteori er den private sfære. Den private sfære bygger på kjærlighet innenfor en persons eller families intimsfære og privatliv, hvor relasjonene bygger på tillitt. Kjærligheten er avgjørende i denne sfæren for at en person skal kunne utvikle selvtilitt og positive, tillitsfulle relasjoner til andre, både til nær familie og til andre nære omsorgspersoner. Jeg velger å se barnehagelærere i barnehagen som nære omsorgspersoner, i tillegg til foreldrene, siden barn oppholder seg i barnehagen i storparten av dagen sammen med barnehagepersonalet. Kjærligheten som Honneth(2008) snakker om, tenker jeg også kan gjelde en profesjonell kjærlighet, som er en del av omsorgsarbeidet og omsorgsrelasjonen barnehagelærere har ansvar for å ha til barna i barnehagen.

Krenkelser i den private sfære, er følelsesmessig misbruk og utnyttelse, noe som kan gi individet manglende respekt for andre (Honneth, 2008, s. 27). Erfaringen av å bli elsket er nødvendig for subjektet, og er også en forutsetning for subjektet å delta i fellesskapets offentlige liv. Bare hvis subjektet føler at det er grunnleggende anerkjent og bekreftet, kan det utvikle et nivå av selvtilitt som gjør det i stand til å delta som en likeverdig i fellesskapet (Honneth, 2008, s. 47). Anerkjennelse som kjærlighet, er en følelsesladet kategori som gjør det nødvendig med en åpenhet, her i relasjon til barna i barnehagen, gjennom å lytte, være villig til å bli følelsesmessig engasjert og til å akseptere og oppmuntre ulike personligheter. Barnehagelærere er pedagoger med ansvar for at barn opplever trygghet og omsorg i barnehagen. For å kunne gi barna anerkjennelse i den private sfære, må barna oppleve at de

blir anerkjent, og det krever at barnehagelærere har engasjement til å oppdage og forstå behovene til det enkelte barn.

Den rettslige sfæren, er den andre formen for anerkjennelse hos Honneth(2008). Denne sfæren består av velferdsstatens profesjoner og institusjoner, som for eksempel barnehagen. Her utvikles individers selvrespekt og respekt for andre. Rettigheter er grunnlaget for opplevelse av likeverd, og rettigheter rommer alt fra kulturelle, legale, politiske til materielle forhold. Krenkelser i den rettslige sfære er mangel på eller tilsidesettelse av rettigheter, negativ forskjellsbehandling og diskriminering av hele grupper (Honneth, 2003, s 88) (Honneth, 2008, s. 27-28). Rettighetstenkningen er en trend i vårt individualiserte samfunn og denne rettighetsdiskursen setter rammer for våre holdninger og intensjoner, men rettighetene er ikke nødvendigvis lette å omsette i praksis. Det å oversette rettigheter til praksis er en stor utfordring (Honneth, 2008). I barnehagen kan dette bety at barns rettigheter i forhold til et likeverdig mattilbud i barnehagen, uavhengig av matrestriksjoner, kan være vanskelig å gjennomføre i praksis. Hvis ikke barnehagelærerne har kunnskap om hvilke religioner som er representert i barnehagen og hva matrestriksjoner i forhold til religion betyr i praksis for det enkelte barn, kan det føre til at barn anerkjennes ulikt gjennom et ulikt mattilbud.

Honneth påpeker at rettigheter i seg selv ikke skaper rettferdighet, men rettigheter må til for å kunne skape et rettferdig samfunn. Det kan bli en tilslørende retorikk, hvor alt vender tilbake til rettighetene, men det avgjørende er at hver handling og utøvelse av politikk til enhver tid avhenger av det relasjonelle møtet mellom mennesker (Honneth, 2008). I barnehagen kan dette bli synlig ved at barnehagelærerne tar hensyn til barns rettigheter når det gjelder matrestriksjoner i forhold til religion, og sørger for eksempel for at barn kun spiser halal-slaktet kjøtt. Men hvis barnehagelærerne kun passer på å at barna spiser riktig type kjøtt, men ikke endrer mattilbudet, så blir hverken barna eller barnas rettigheter fullt ut anerkjent siden barna da allikevel ikke får retten til et likeverdig mattilbud.

Den tredje anerkjennelsesformen hos Honneth(2008) er den solidariske sfæren. Denne sfæren består av ulike former for verdifelleskap i samfunnet og bidrar til deltakelse og selvverd. Å bli anerkjent i denne sfæren, gir muligheter for å verdsette seg selv som et medlem i et solidarisk fellesskap, og bli verdsatt ut ifra sitt eget bidrag. Følelsen av selvverd er avhengig av at individet opplever å bli verdsatt for det individet kan og bidrar med i en sosial kontekst. Krenkelser i den solidariske sfære er negativ verdsetting, manglende respekt for ulike livsformer, stigmatisering og sosial eksklusjon (Honneth, 2008) (Honneth, 2003, s. 89).

Solidaritet forutsetter at de sosiale forholdene er preget av symmetrisk verdsetting mellom autonome subjekter, det vil si å betrakte hverandre gjensidig i lys av verdier som gjør at de andres ferdigheter og egenskaper kan fremtre som betydningsfulle for den felles praksisen (Honneth, 2008, s. 138). Formålsparagrafen i Rammeplan for barnehagen(2011) sier at barnehagen skal støtte barn ut fra deres egne kulturelle og individuelle forutsetninger, og det skal være plass for en åndelig dimensjon i barnehagen (Kunnskapsdepartementet, 2011, s.8). Barnehagelærernes anerkjennelse av for eksempel barns religiøse praksiser, er avhengig av at barnehagelærerne ser ulike religioner som likeverdige bidragsyttere i fellesskapet, og om barns religiøse praksiser og tilhørigheter ses på som ressurser og verdifulle for fellesskapet i barnehagen.

Hver av de tre anerkjennelsesformene er forutsetninger for hverandre, samtidig er de også forutsetninger for et fullt ut integrert samfunn. De universelle rettigheter er forutsetninger for at alle kan se seg som likeverdige, og solidariteten er likeverdig hvis den bygger på en felles verdihorisont om åpenhet for pluralitet. Et samfunn er solidarisk i Honneths(2008) forstand, hvis samfunnet er i stand til å integrere innbyggernes forskjellige verdihorisonter, presentasjoner, ferdigheter og om samfunnets individer kan være en del av likeverdige, intersubjektive og symmetriske relasjoner (Honneth, 2003, s. 17). Anerkjennelsesmåtene i de tre sfærene er emosjonell hengivenhet i primærrelasjoner, kognitiv respekt i rettsforholdet og sosial verdsetting i verdifellesskapet (Honneth, 2008, s. 139). De forskjellige anerkjennelsesformene utgjør samlet sett en forutsetning for et inkluderende samfunn, og krenkelsesformene utgjør utgangspunkt for å forstå motivasjonen til kampen om anerkjennelse.

Anerkjennelse forklares her som en form for kommunikasjon, og det er behov for en egen grammatikk for å få anerkjennelsen som et språk til å fungere. Det er gjennom erfaringer med manglende anerkjennelse at vi avdekker behovet for anerkjennelse. Det handler om å forstå både anerkjennelsens og krenkelsens vesen slik disse fremstår i de ulike sfærene, og hvordan vi kan oppheve krenkelsen. Barna i barnehagen utvikler seg i relasjoner til andre barn og voksne i barnehagen og barna er avhengige av barnehagelærere som vet hva anerkjennelse er og hvilke konsekvenser mangel på anerkjennelse kan ha betydning for det enkelte barn og for fellesskapene i barnehagen. Barnehagelærernes forståelse av anerkjennelse og bruk av den moralske grammatikken for å løse sosiale konflikter, er av betydning for om barna kan mane til kamp for anerkjennelse eller ei i barnehagen.

2.2.4 Gjensidighetsperspektiv for anerkjennelse

Honneth(2008) er i tillegg til de tre sfærene for anerkjennelse, også opptatt av det han kaller et gjensidighetsperspektiv, som vil si å utvikle identitet gjennom intersubjektive prosesser. Det vil si at våre holdninger til oss selv vokser frem i et samspill med holdninger som andre har til oss. Ved å fremheve det intersubjektive perspektivet viser Honneth(2008) at anerkjennelse forutsetter gjensidighet. Anerkjennelse handler både om å bli sett som det mennesket man er, og om å se andre mennesker som de menneskene de er (Honneth, 2008). I den grad subjektet vet at det blir anerkjent med sine ferdigheter og egenskaper av et annet subjekt og dermed forsones med dette, vil subjektet også lære å kjenne deler av sin unike identitet og dermed i egenskap av noe særegent, komme i konflikt med den andre (Honneth, 2008, s. 25).

Honneth mener at vi kan bare anerkjenne det som foreligger av egenskaper hos andre, og som vi kjenner igjen som verdifullt. Enhver verdiegenskap er sosialt konstituert, og det foreligger en fare for at man overser muligheten for at det kan oppstå grunnleggende nye verdier i takt med kulturelle endringer (Honneth, 2008, s130). Anerkjennelse er både en betingelse og en forpliktelse, og det ligger en moralsk fordring i anerkjennelsestanken. Hvert enkelt menneske og samfunnet i sin helhet, har plikt til å synliggjøre den andre, behandle andre med respekt og fremme den andres autonomi. Dette gjelder også den andre jeg ikke har noe til felles med, og subjektene anerkjennelsesbestrebelse, er en produktiv og en forandrende kraft (Honneth, 2008, s. 58). Barnehagens matservering kan igjen være et eksempel på hvordan opplever at mattilbudet er forskjellig. Noen barn opplever at de kan spise alt som er servert, men ser at noen barn ikke kan spise alt som står på bordet. Andre barn opplever at de ikke kan spise alt som er servert på bordet. Et ulikt mattilbud for barna og en daglig forskjellsbehandling av barn, kan føre til at alle barna kan få vansker med å etablere et gjensidighetsperspektiv på anerkjennelse til religioner og religiøse praksiser. Barnehagelærerne utfordres derfor i å se nye måter å forholde seg til anerkjennelse på ved kulturelle endringer i samfunnet, som for eksempel å kunne servere likeverdige måltider i barnehagen, selv om barn har ulike matrestriksjoner i forhold til religion.

2.2.5 Kamp om anerkjennelse i barnehagen

Barnehage og hjem er to ulike oppvekstarenaer for barn, og i utgangspunktet er at det er foreldrene som er barnas nære omsorgspersonene i den private sfære. Men med profesjonaliseringen av barneoppdragelsen, gjør det at barnehagen og barnehagepersonalet er viktige og nære omsorgspersoner for barn, og griper med det inn i barnas private sfære.

Barnehagelærernes kommunikasjon, handlinger og holdninger er derfor med på å utvikle barnas identitet ved å prege barnets egne oppfatninger av seg selv og andre barn i gruppen. Hvordan barnehagelærerne kommuniserer anerkjennelse i møte med barna i barnehagen, har sammenheng med hvordan barnehagelærerne forstår hvilken betydning anerkjennelse og mangel på anerkjennelse kan ha for barn Honneth(2008).

Betingelsene for utvikling av samfunnet, ligger ikke i sosialt arbeid, men i sosial interaksjon (Honneth, 2003, s. 31). Subjekt møtes med en gjensidig forventning om å bli anerkjent som individer og for deres sosiale prestasjoner. Når anerkjennelsen som individet synes det har fortjent uteblir, da kan det skje at individet får moralske erfaringer som gir følelsen av sosial forakt. Sosial anerkjennelse utgjør en betingelse for menneskers identitetsutvikling, og en uteblitt anerkjennelse kan derfor føre til sosial forakt og kan gi mennesket en følelse av personlighetstap (Honneth, 2003, s. 38). Kravet om anerkjennelse av sin egen person i stadige nye dimensjoner sørger for en intersubjektiv konflikt, og kan kun i sin oppløsning av konflikt bestå i å etablere en ny anerkjennelsessfære (Honneth, 2003, s. 82). Med erfaringen av en moralsk urett vil det alltid skje et psykisk sjokk, gjennom en skuffelse av egen forventning til anerkjennelse. En moralsk krenkelse utgjør da en handling som skader personligheten fordi den ødelegger en vesentlig forutsetning for den individuelle handlingsdyktighet (Honneth, 2003, s. 85). For mange barnehagebarn så er religion og religiøs praksis selvfølgeligheter sammen med familien, men kan oppleve det som unormalt i barnehagen. Et barn som kun ikke kan spise svin, vil kunne oppleve en uventet skuffelse ved å få et annerledes mattilbud enn barn som kan spise svin. Mangel på anerkjennelse av egen familiepraksis, kan føre til at barna får en erfaring av sosial forakt, som kan gi dem en følelse av personlighetstap.

Det finnes et mangfold av kroppslige uttrykk som en anerkjennende handling ekspressivt kan uttrykke, og som hver gang signaliserer villighet til å innstille seg moralsk til den andre. Om mottageren blir ansett som verdig til kjærlighet, respekt eller solidaritet, kommer an på et spekter av muligheter som viser seg i den fine forskjellen mellom anerkjennelsens ekspressive kroppshandlinger (Honneth, 2003, s. 112- 113). Honneth(2003) mener at et fellesskap skal være et sted hvor man verdsetter hverandre symmetrisk, ser hverandre i lyset av verdier og som gjør at den andres evner og egenskaper er viktig for felles praksis. Solidariske relasjoner er ikke bare en passiv toleranse overfor mennesker, men en følelsesmessig deltakelse i en annen persons individuelle særegenhet. Gjennom og aktivt å ha omsorg for at et individ kan utfolde seg med sine, men for meg fremmede egenskaper, kan gjøre at våre felles mål realiseres (Honneth, 2003, s. 151).

2.2.6 De- sentrering og re- sentrering av religion

I denne teoridelen, vil jeg se nærmere på en samling essays, hvor forfatterne argumenterer for at religionssosiologien nå på mange måter er presset til den ytterste grense. Forfatterne mener at tiden kan være inne for å de- sentrere i form av å nullstille, og re- sentrere, i form av re-starte, tenkning omkring religion (Bender, et al. ,2013). Dette fordi religion er under påvirkning og endres kontinuerlig i individer, i grupper og i samfunn både lokalt og globalt. Essayene utfordrer leseren til å se religion som noe mer enn amerikanisert og vestliggjort religion, og til å se på religion som utøves utenfor menigheter og forsamlinger. Forfatterne vil også belyse at religion er mer enn bare kristendom, og at religion kan gi komplekse konsekvenser på normative begreper, som for eksempel anerkjennelse. Bokens ulike essay er i sin helhet en kritisk ressurs som kan gjøre det mulig å forstå vår postmoderne og postsekulære verden i møte med religion. Boken presenterer en tenkning om at religion ikke er navn på et enkelt, statisk fenomen, men at religion er mangfoldig og i bevegelse, og for å få tak i religion må man bruke et bredt utvalg av metoder (Bender, et al. ,2013).

Ved å se på religion og religionsutøvelse med et nytt kritisk blikk, og ved å forske på hvordan religion fungerer, hva den gjør med folk og hva folk gjør med religionen, kan det være med på å endre tankemåter. Ny tenkning kan føre til en nødvendighet av nullstilling og restarting av religionssosiologien. I sosiologisk tenkning er ofte religionen en marginal faktor uten altfor stor betydning i et helhetsbilde, mens forfatterne i boka mener det motsatte, og ser religion som veldig viktig for sammenheng og helhet. Boka utfordrer religionssosiologien som disiplin og dens ensidige fokus på amerikanisert religion, og hvordan religionssosiologien implisitt favoriserer protestantismen i definering av mening og tro. Boka problematiserer videre det ensidige fokuset på religioners eksistens innenfor menigheter og forsamlinger, og på positiv og negativ innflytelse av religion på normative begreper. Med hjelp av fire tilnærminger utfordres religionssosiologien til å nullstille og re - starte tenkning omkring religion og religionsutøvelse, og de ulike tilnærmingene setter fokus på at religion og religionsutøvelse ikke er et statisk fenomen, men at religion er i endring og stadig bevegelse. Det er gjennom tverr- religiøst og tverr- regionalt samarbeid som vil kunne være mulig å bidra til å fremme utvikling og arbeidet med de fire tilnærmingene (Bender et al. ,2013, s. 67). Gjennom å endre tankemåter i hva religion og religiøs utøvelse er, kan man oppdage religion som en evigvarende muterende «ting» og levd religiøs praksis, i motsetning til en klassisk måte å se religion på, hvor mennesker har med seg en religiøs kjerne i sitt religiøse «selv». Forfatterne i boka argumenterer mot en feilslutning om at religion er en stabil og samlende måte å se

verden på, men at det heller er enkeltindivider som tilpasser troen og den religiøse praksisen til de ulike og mangfoldige kontekstene som individene befinner seg i (Bender, et al. ,2013). En klassisk tenkning av pluralisme i religionssosiologien er at sakte men sikkert så brytes teologisk sikkerhet og visshet ned. Men med nyere perspektiver så inviterer religiøs pluralisme heller til det motsatte, fordi det viser seg at sammen med pluralisme så oppstår en rekke sub - kulturelle forbindelser og et mangfold av ulike fellesskap med tilhørighet og tro. I samfunn med religiøst mangfold og hvor religiøs tilhørighet er vanlig, blir pluralisme mer ordinært og som en naturlig del av det å utføre religiøsitet i det offentlige rom (Bender et al. ,2013, s. 131).

Spickard(2013) skriver en kritisk anmeldelse av essay- samlingen. Han mener at essayene i boken er ufullstendige, i den forstand at boka kun svarer på halvparten av tittelen på boka. Det er kun i forhold til å nullstille religionssosiologien at boka gir noen svar på hvordan det kan gjøres, men ikke i forhold til hvordan re - starte religionssosiologien. Spickard(2013) etterlyser verktøy for å kunne re – starte religionssosiologien, og spør også om det er mulig å gjøre det. Han er også kritisk til at forfatterne i boka påberoper seg retten til å tro at deres tilnærminger er mer ekte, mangfoldige og empiriske enn andres tilnærminger.

Bugyis(2014) er noe mindre kritisk, og mener essayene fremstår som grundige. Han mener også at boka er teoretisk innovativ og empirisk forankret, men at empirien fremstår som noe bakpå og tung til sammenligning med teorien, som han mener er kreativ og nytenkende. Bugyis(2014) mener også at forfatterne er tro mot budskapet i boka, ved at de viser et bredt metodeutvalg i sin tenkning og tilnærming til religionssosiologien. Han mener også at forfatterne skal ha applaus for å bringe inn et sårt trengt bidrag i en disiplin som ikke tidligere har sett den komplekse og mangfoldige virkeligheten som religiøse mennesker forholder seg til og er i (Bugyis, 2014).

2.2.7 Religion i verden som noe mer enn amerikanisert og vestliggjort religion

Den første tilnærmingen i å kunne nullstille og re - starte religionssosiologien, er å se religion i verden som noe mer enn religion som eksisterer i USA og Vesten, selv om det er her mye av forskningen ligger. Innen nyere sosiologiske studier av religion blir det sett på som problematisk at europeiske og amerikanske studier og måter å se verden på, er blitt generalisert som universelle teorier. Mye av grunnen til det, er at disse teoriene ser ut til å

fremmedgjøre «andre» ikke- vestlige religiøse erfaringer (Bender et al. ,2013, s.3-5). Grunner til at Vestens og de kristensentrerte antakelsene leder an, er ikke bare fordi naturaliseringen av begreper som har sitt opphav i historien til kristendommen i USA og Vesten, men også til antakelsene om at det ikke finnes sammenlignbarhet mellom vestlig kristenhet og andre religiøse tradisjoner, spesielt gjelder dette islam. Botemiddelet mot feilslutningene kan være tverr- religiøse og tverr- regionale sammenlignbare studier som legger til rette for å utforske tilsvarende strukturelle prosesser på tvers av religiøse tradisjoner, uten å overse deres spesifikke kjennetegn (Bender et al. ,2013, s.75).

Det finnes et mangfold av virkelighetsforståelser og virkelighetsbilder, og religiøse tradisjoner får stadig nye betydninger og uttrykk, samtidig som mange samfunn og land, er og blir sekularisert, som for eksempel både i Vesten og Amerika. Sekularisering kan forstås som verdslig og ikke- kirkelig, og er betegnelsen på prosessen hvor religionenes rolle blir mindre viktig i et samfunn. I et sekulariseringsprosesser, så frigjøres enkeltmennesker og samfunnet fra religiøse autoriteter og normer. Amerika er et sekularisert land med en felles holdning til religion, som sier at staten skal være atskilt fra religiøse institusjoner og ikke favorisere noen spesielle livssyn. Frem til 1960 var ble det økende religiøse mangfoldet i det amerikanske samfunnet sett på av sosiologer som tegn på eller en forløper til sekularisering ved å se religion som et privat valg, mer mangfoldig, men allikevel mindre offentlig. Sent på 70 – tallet begynte religionsosiologer å oppdage og argumentere for at i fravær av en statsreligion, så ble ikke folket ledet bort fra religion, men mot en ny religiøs vitalitet og utvikling (Bender et al. ,2013, s. 139-140). Det kan skje sekulariseringsprosesser både i individer og grupper, og også i religioner. Når en religion sekulariseres så kan det skapes rom og aksept for flere og videre tolkinge innenfor religionen (Bender, et al. ,2013). Sekularisering kan også ha betydning for barn i barnehagen. Hvis barnehagelærere har en sekulær virkelighetsforståelse, som betyr at man utelukker at et fins noe utenfor det mennesket kan forstå med sin fornuft, kan det by på problemer i møte med barn med religiøs tilhørighet.

2.2.8 Religion som eksisterer og utøves utenfor menigheter og forsamlinger

Den andre tilnærmingen til å kunne endre tenkning om hva religion er innenfor religionssosiologien, er å gi oppmerksomhet til religion som eksisterer og utøves utenfor menigheter og forsamlinger. Spørsmålet er hvordan oppdage religion og religiøs utøvelse som ikke eksisterer innenfor menigheter og forsamlinger, og utfordringen er å finne metoder for å

kunne fange opp, beskrive og snakke om folks religiøse liv når mennesker ikke er religiøst aktivt deltagende i en tradisjonell tenkning om forsamling eller menighet. Dette setter fokus på at det er viktig å forske på og undersøke religion og religiøs praksis utenfor forsamlingene og menighetene for å kunne identifiserer religiøse handlinger i det vanlige hverdagslivet, uavhengig av hva som skjer i de organiserte formene av religionene (Bender et al. ,2013, s.7-9).

I stedet for å anta at religiøst liv i hovedsak foregår i klart definerte menigheter, kulturer eller nasjoner, så kan man heller anta at religion og religiøst liv skjer i sirkulasjon, forbindelser og i bevegelse. De fleste aspekter ved det religiøse livet er potensielt i bevegelse og det vil si at guddommer, kropp, sjel og ånd beveger seg. Former av religiøse organisasjoner og sosiale bevegelser rører på seg, og ideer, praksiser og symboler sirkulerer (Bender et al. ,2013, s. 163). I barnehagen så synliggjøres dette ved at for eksempel at foreldre tilpasser eller endrer regler innenfor ulike religioner i møte med norsk barnehagekultur, og at denne tilpasningen i stor grad gjelder i forhold til for eksempel mat og aktiviteter.

Innenfor nåtidens forskning foregår det nå en analyse av religion og religiøs praksis som finner sted utenfor forsamlinger og menigheter. Sosiologer har tidligere i stor grad sett på forsamlingen eller menigheten som senter for det religiøse uttrykket, den religiøse autoriteten og som lærestedet for religionen. Forsamlingen eller menighetene er ofte sett på som det som binder sammen religiøs identitet og tro, og de offentlige og private uttrykkene av religion (Bender et al. ,2013, s. 8). Ny forskning viser religiøsitet som kommer til uttrykk utenfor forsamlingene og menighetene, i arbeidslivet, på bussen, i kommunen, i helsevesenet også videre. Dette viser hvordan mennesker tar med seg sitt religiøse liv inn i de ulike settinger de beveger seg i. De religiøse konseptene og ideene blir ofte produsert og reproduisert der hvor individene møtes gjennom dynamiske prosesser (Bender et al. ,2013, s 9).

Mange sosiologer har sett på religion som et tema som er på sidelinjen i det sekulariserte og moderne samfunnet. Religionen, som en del av privatlivet, var kun interessant hvis det ble synlig i det offentlige rom. Men innenfor nytenkning om religion, er det ønskelig å se bort fra religion som et sett av overbevisninger, forutsigbare handlinger og praksiser som kommer til uttrykk i forsamlinger, og heller gå mot en forståelse av religion som diskurser og praksiser utført i både religiøse og ikke- religiøse rom, helt fra det lokale til det globale. Religion blir synlig i mange aspekter av det sosiale livet, også i barnehagen. Å se religion og religiøsitet på

nye måter gjennom forskning, er nødvendig for å forstå religiøs aktivitet (Bender et al. ,2013, s. 16). Sosiologisk forskning har hatt en tendens til å se religiøse aktører som mennesker som er drevet av religiøs overbevisning og tro, og har oversett variasjonene av hvor forskjellig og situasjonsbetinget mennesker uttrykker religion i hverdagslivet og i offentligheten i både religiøse og sekulære sammenhenger. Kulturelle normer for grupper, skaper også betingelser for offentlige, religiøse uttrykk. Som et eksempel viser det seg at i Amerika i dag så øker antallet på amerikanere som ikke har noen spesifikk religiøs preferanse mens det samtidig øker i antall mangfoldige, religiøse prosjekter (Bender, et al. ,2013).

2.2.9 Religion, mer enn protestantisme og kristendom

Den tredje tilnærmingen til å kunne muliggjøre og nullstille og re - starte religionssosiologien, er å tenke religion som noe mer enn kristendom og dens smale form protestantisme, og forbi kristensentrerte antakelser om kristent rammeverk innenfor religionen. Ved at religion i Vesten ofte kan forstås som protestantisme, så er det mange religioner, religiøse uttrykk og praksiser som kan bli sett på og oppfattet som fremmede og unormale. Det trengs en bredere tilnærming til å kunne oppfatte hvordan mennesker i dag danner seg et bilde av, erfarer og deltar innenfor mangfoldet av religioner (Bender et al. ,2013, s.7-9). I barnehagen vil en forståelse av at det i hovedsak er kristendom som er den normale formen for religion, kunne gjøre det vanskelig å normalisere flere religioner og religiøse praksiser i barnehagens innhold.

Den tradisjonelle, sosiologiske tenkningen av religion i vestlig sammenheng, betyr som oftest den kristne formen protestantismen (Bender et al. ,2013). Protestantisme er en fellesbetegnelse på de lutherske og reformerte kirkene. De ulike religionene har både likheter og forskjeller, som for eksempel at Jesus finnes både i kristendom og islam. Protestanter ser på Jesus som en del av den treenige Gud, mens muslimene ser Jesus som en av mange profeter. Protestantene avviser all helgendyrkelse i motsetning til katolikkene som utøver det. Sett i sammenheng med at det meste av forskningen på religion og religiøs utøvelse skjer i Amerika og Vesten, kan gjøre det problematisk i forhold til å kunne se ulike religioner som like normale, naturlige og likeverdige verdenssyn, som for eksempel islam. Islamsk etikk forklares ofte ut ifra at noen handlinger er haram, eller forbudte som for eksempel å spise svinekjøtt. Handlinger som er halal, er tillatte, for eksempel spise kjøtt som er slaktet på riktig måte. Det er en religiøs plikt å unngå svinekjøtt og kjøtt fra dyr som er slaktet på feil måte. Hvis personalet i barnehagen oppfatter kristendom som den normale religionen, vil etiske regler innenfor islam om å kun spise halal- slaktet kjøtt, kunne få konsekvenser for hvordan

personalet ser dette som naturlig eller unaturlig. Religioner som ikke fremtrer som synlige i barnehagen gjennom for eksempel matrestriksjoner, vil da kunne fremstå som mer normale ved at de ikke påvirker de kristne antakelsene om hva religion og religiøse praksiser er. Hinduismen er en religion som anerkjenner at Gud er virksom i alle religioner, og derfor i motsetning til kristendom, islam og buddhisme, lite misjonerende i grunnholdningen, og buddhismen tilpasser seg i stor grad de religioner og kulturer den møter. Disse trekkene ved to av de store religionene, kan ha betydning for at de ikke fremtrer like tydelige i barnehagen som islam, og at det kan gjøre islam mer fremmed og unaturlig for personalet i barnehagen (Tveter og Winje, 2013).

2. 2. 10 Religionens positive og negative innflytelse på normative begreper

Den fjerde tilnærmingen i å kunne nullstille og re - starte religionssosiologien er å få et balansert og kritisk perspektiv på positiv og negativ innflytelse av religion på normative begreper som for eksempel anerkjennelse, rett, likhet og demokrati. En forståelse av religion som ikke noe konstant, men at den skapes der man er, fører til at man må søke å finne flere metoder for å kunne få tak i religion som er i endring og bevegelse. Når religion er i bevegelse, så er det også viktig å se nærmere på hvordan makt og innflytelse påvirker hvordan ord og begreper innenfor religion forstås og brukes, og hvordan de kan endres når de for eksempel vandrer over landegrenser, både konkret, men også gjennom verdensomspennende nettverk (Bender et al. ,2013, s. 4). Det trengs også forskning på intellektuelle konsekvenser av nytenkning om forholdet mellom religion og tro, fordi en forståelse av at religion og tro som er knyttet sammen, kan være problematisk fordi det overser en uendelighet av måter av hvordan religion fungerer i verden, hvordan aktiviteter og autoriteter blir forstått, erfart og plassert (Bender et al. ,2013, s.288).

Gjennom en pragmatisk tilnærming til religion i det offentlige rom, går det an å se religion som kultur, ikke og som en stille tro, men som kommunikasjonsmønstre som alltid er under innflytelse av sosiale settinger. Dette er også med på å kunne være åpen for at mennesker tolker sin egen tro ulikt i forskjellige situasjoner (Bender et al. ,2013, s. 121). Religioner og religiøse praksiser kommuniserer i barnehagens fellesskap med sine ytre symboler, sine regler og overbevisninger. Barnehagelærere blir utfordret i sitt syn på hva religion er og hvordan de skal forholde seg til det i barnehagen, i møte med barnas religiøse tilhørighet.

2.3 Operasjonalisering av teorien før analyse

Jeg vil se det innsamlete datamaterialet i lys av det teoretiske grunnlaget i denne oppgaven. Dette vil jeg gjøre for å kunne finne mer ut av hvordan barnehagelærerne anerkjenner og forhandler i møte med religion og religiøse praksiser i barnehagen. Det teoretiske grunnlaget for denne forskningen, er hentet fra teori om ulike anerkjennelsesformer og nyere tenkning innen religionssosiologien, og de ulike teoriene skal skape en ramme for å kunne analysere frem ny mening i det innsamlete datamaterialet.

Honneth(2003) ser anerkjennelse som kommunikasjon, som et språk med egen grammatikk om sosiale konflikter. Jeg ønsker å bruke Honneths(2008) tre sfærer for anerkjennelse og gjensidighetsperspektiv som analysekategorier og samtalepartner i analysen. De tre sfærene omhandler individets avhengighet av anerkjennelse innenfor det private, det rettslige og det solidariske for å kunne utvikle selvtillit, selvrespekt og selvverd. Mangel på anerkjennelse er ifølge Honneth(2008) en krenkelse, som har negativ betydning på individets utvikling innenfor de tre ulike sfærene. Jeg ønsker å finne ut av hva slags forhandlinger barnehagelærerne gjør i møte med religioner og religiøse praksiser, og hva slags perspektiver og former for anerkjennelse som preger forhandlingene.

Barn trenger anerkjennelse i den private sfære for å utvikle selvtillit, og jeg vil bruke Honneths(2008) private sfære for å finne ut om barnehagelærernes utsagn og praksisfortellinger sier noe om hvordan de tenker at barnas religiøse tilhørighet kan ha betydning for barnehagelærernes omsorgsarbeid og for relasjonene til barna i barnehagen.

Barnehagen er en del av Honneths(2008) rettslige sfære, og denne anerkjennelsesformen belyser barnas behov for anerkjennelse av rettigheter i barnehagens fellesskap for å kunne utvikle selvrespekt og respekt for andre. Den rettslige sfære vil jeg bruke for å forske på hvordan og på hvilke måter barnehagelærerne respekterer barnas rettigheter når det gjelder religion, religiøse praksiser og religiøs tilhørighet i barnehagen.

Honneths(2008) solidariske sfære belyser hvordan er individ trenger å bli verdsatt i et solidarisk fellesskap for å kunne utvikle selvverd. Solidaritet forutsetter at de sosiale forholdene i fellesskapet er preget av symmetrisk verdsetting. Den solidariske sfæren skal hjelpe meg med å finne ut av hvordan og i hvilken grad barnehagelærerne arbeider for å gi barna med ulik religiøs tilhørighet opplevelse av å bli verdsatt som medlemmer i solidariske fellesskap i barnehagen. Jeg vil også se etter om det innsamlete datamaterialet kan fortelle noe

om barnehagelærernes symmetriske eller asymmetriske verdsetting i relasjonene til barna og deres religiøse tilhørighet.

Honneth(2008) er i tillegg til de tre sfærene opptatt av det han omtaler som et gjensidighetsperspektiv. Honneth(2008) mener at individet er avhengig av anerkjennende relasjoner, og at individets holdninger til seg selv, vokser fram i samspill med holdninger andre har til det, og at individene bare kan anerkjenne egenskaper hos andre som det selv kjenner igjen som verdifullt. Jeg ønsker å se om gjensidighetsperspektivet finnes i en eller annen form i barnehagelærernes fortellinger om seg selv i møte med barn og religion, religiøs praksis og religiøs tilhørighet i barnehagen.

I denne oppgaven fokuserer jeg på fire tilnærminger som belyser ny tenkning om religion og religiøsitet. Disse tilnærmingene skal hjelpe meg med å analysere frem hvordan barnehagelærerne i fokusgruppene ser på og forholder seg til religioner, og om de anser noen religioner som mer eller mindre fremmede i forhold til hverandre. Ny tenkning om religion skal hjelpe meg å finne ut av om hvordan barnehagelærerne tenker om at religion kan eksistere og utvikle seg i barnehagen gjennom barna som er der, og om barnehagelærerne ser på noe som mer eller mindre normalt når de gjelder religioner og religiøse praksiser. Jeg vil også bruke ny tenkning om religion for å se om det innsamlete datamaterialet kan si noe om hvordan barnehagelærerne forstår religionens påvirkning på kommunikasjonsmønstre.

Kapittel 3

3. 1. Innledning til metodekapittel

I dette kapittelet vil jeg forklare valg av metoder. Jeg vil beskrive hva jeg har gjort, hvorfor jeg har valgt å gjøre det på den måten, og hvordan jeg har gjennomført dette i forskningsprosjektet. Jeg starter med en kort redegjørelse for valg av forskningsstrategier og bruk av kvalitativ forskningsmetode, og deretter vil jeg forklare utvelgelsen av informanter. Det vil bli en drøfting av innsamling av kvalitativ data gjennom forskningsintervju og fokusgrupper, og en drøfting av metoder for analyse og valg av analyseverktøy. Jeg forklarer videre hvordan jeg har jobbet for oppgavens validitet og reliabilitet, og avslutningsvis vil jeg si noe om forskningsetikk, konfidensialitet og taushetsplikt.

3.2. Forskningsstrategier i oppgaven

Empirisk forskning består i å samle inn data om virkeligheten man forsker på. Data og empiri er ikke selve virkeligheten, men representasjoner av den, og de empiriske utsagnene om virkeligheten er systematisert erfaring, ikke synsing (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 21- 22). Samfunnsvitenskapelig metode dreier seg om hvordan jeg som forsker velger å følge en bestemt vei mot et mål, for å få informasjon og data om den sosiale virkeligheten som jeg er nysgjerrig på (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 16). Som forsker må man velge forskningsstrategier og metoder som er best egnet til forskningsprosjektet, for å kunne få et innsamlet datamateriale som kan gi svar på problemstillingen.

Innenfor den moderne vitenskapsfilosofien, har Kuhn(1970) introdusert begrepet, paradigme, og begrepet tolkes gjerne til å bety en virkelighetsforståelse eller grunnleggende referanseramme for hva som blir ansett for å være akseptabel, vitenskapelig kunnskap (Kleven, Hjordemaal og Tveit, 2011, s. 188). Disse referanserammene fungerer som retningsgivende for mine valg av problemstillinger, teorigrunnlag, forskningsdesign og analysemetoder. Som forsker møter jeg ikke virkeligheten helt forutsetningsløst, men jeg fortolker den med utgangspunkt i en virkelighetsforståelse som jeg forsker innenfor og som danner min forforståelse.

Jeg har valgt kvalitativ forskningsmetode i dette forskningsprosjektet, for å finne mer ut av hvordan barnehagelærere anerkjenner og forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen. Jeg ønsker å finne mer ut av barnehagelærernes forhandlinger i lys av teorier om anerkjennelse og religion. Teoriene som jeg har valgt til hjelpe meg med å svare på

problemstillingen i oppgaven, har sine røtter innenfor religionssosiologien og sosialfilosofien. Sosialfilosofien betrakter mennesket som et anerkjennelsessøkende vesen. Honneth(2003) viderefører arven fra Frankfurter- skolen gjennom sin normative og kritiske teori av samfunnet, som belyser forhold som kan hindre individer i å oppnå anerkjennelse og da også realisere seg selv. Religionssosiologien er den delen av sosiologien som tar for seg forholdet mellom religion og samfunn, men skiller seg fra religionsvitenskapen ved at den først og fremst ikke behandler religiøst liv ut ifra religiøse forutsetninger, men ser religiøse ytringer i sosial og kulturell sammenheng (Bender, et al. ,2013).

I analysen i dette forskningsprosjektet bruker jeg elementer fra hermeneutisk tenkning. Hermeneutikken er relevant for samfunnsvitenskapene fordi mye av disse fagenes datamateriale består av meningsfulle fenomener som handlinger, muntlige ytringer og tekster. Mye av det de forsøker å forklare, er også meningsfulle fenomener som atferdsmønstre, normer, regler, verdier og forståelse av mening. Alle disse meningsfulle fenomenene må fortolkes for å kunne forstås. Siden store deler av forskningsprosessen i samfunnsvitenskapene kan oppfattes som fortolkningsprosess, så anser jeg det som nyttig å ha en hermeneutisk tilnærming til det innsamlete datamaterialet i analysen (Kvale og Brinkmann, 2009).

3. 3 Utvelgelse av informanter til fokusgruppeintervjuer

Det som kjennetegner kvalitativ forskningsmetode er at forskeren prøver å få mye informasjon, også kalt data, om et begrenset antall personer, også betegnet som informanter. Utvalgsstrategi ved kvalitative intervjuer, gjøres ved en strategisk utvelgelse av informantene, for å få samlet nødvendige data. Utgangspunktet for utvelgelse er da ikke representativitet, men hensiktsmessighet opp mot tema og problemstilling. Min utvalgsstrategi for dette kvalitative forskningsprosjektet, er å velge informanter etter et ekstremt utvalg. Det betyr at informantene er rike på informasjon til tema, gjennom erfaring med en stor prosentandel religiøst mangfold representert blant barna i barnehagen (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 49-50). Jeg har valgt et ekstremt utvalg av informanter, fordi jeg har et normativt teorigrunnlag. Det normative teorigrunnlaget kan gjøre at jeg som forsker blir for kritisk til hva barnehagelærere med liten eller ingen erfaring forteller om seg selv i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen.

Informantene i dette forskningsprosjektet er i tillegg til å utgjøre et ekstremt utvalg, også et homogent utvalg, som vil si at informantene har samme utdanning som barnehagelærere. Jeg

har valgt homogene utvalg til fokusgruppeintervjuene fordi det er en mye brukt utvalgsstrategi i gruppesamtaler, og fordi det viser seg at mennesker har lettere for å dele sine tanker og ideer med personer som de oppfatter å være lik dem. Homogene utvalg til fokusgruppeintervjuer kan også være med på å skape god dynamikk og kommunikasjon i fokusgruppene, noe som jeg tenker kan åpne opp for at informantene våger å fortelle om sine tanker og erfaringer med religion og religiøse praksiser i barnehagen (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 50-51).

Å velge ut informanter til et forskningsprosjekt er en viktig del av all samfunnsforskning. Rekruttering av informanter kan beskrives som en systematisk prosess. Prosessen starter med å sende ut en forespørsel om deltakelse til styrere i barnehager, og pågår helt det er avtalt tid for intervju med barnehagelærere som ønsker å være informanter (Christoffersen og Johannessen, 2012). For å kunne rekruttere informanter som utgjør et både et ekstremt og homogent utvalg, valgte jeg å søke etter barnehagelærere i barnehager med stor prosentandel religiøst mangfold representert blant barna i barnehagen. Jeg tok i bruk opparbeidet nettverk hos styrere for å få barnehager til å delta, og deretter sendte jeg forespørsel på epost til de aktuelle barnehagene. Jeg tok også kontakt med styrerne via telefon et par dager etter at jeg hadde sendt epost, for å kunne gi mer informasjon og å gjøre konkrete avtaler. Barnehagelærere som viste interesse for å delta som informanter, fikk informasjon om forskningsprosjektet og om frivillig samtykke på epost. Det informerte samtykke ble signert i forkant av intervjuene, og ble deretter låst ned. På intervjudagene, ble det noe frafall av informanter i to av fokusgruppene på grunn av sykdom, noe som førte til at jeg endte opp med tre fokusgrupper med 4- 5 informanter, inkludert en pilotgruppe, fra tre ulike byer i østlandsområdet. En av gruppene startet opp som en pilotgruppe fordi jeg ville teste intervjuguiden, teknisk utstyr og meg selv som intervjuer. Det viste seg i transkripsjonene at intervjusvarene fra pilotgruppen var så interessante, at jeg valgte å ta gruppen med inn som en del av det innsamlete datamaterialet.

3. 4. 1 Metoder for innsamling av materiale i lys av kvalitativ metodeteori

I kvalitative forskningsmetoder prioriteres det annerledes enn i kvantitative metoder når det gjelder innsamling av data og tolking av funn. Kvantitative metoder forsøker å holde en viss distanse mellom forsker og forsøkspersoner, mens kvalitative metoder ønsker nærhet til sine informanter (Kleven et al. ,2011, s. 19). Jeg valgte kvalitativ forskningsmetode for dette forskningsprosjektet, fordi kvalitative data kan være en kilde til rike beskrivelser og

forklaringer på menneskelige prosesser (Miles, Huberman og Saldana, 2014). Ved å velge kvalitativ metode, retter jeg oppmerksomheten mot kulturelle og dagligdagse aspekter som menneskelig tenkning og handling (Kvale og Brinkmann, 2009, s. 31). Jeg valgte kvalitativ metode fordi jeg ønsket å vite mer om hvordan barnehagelærerne anerkjenner og forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen, og for å forske på forklaringer og meninger i barnehagelærernes handlinger.

3.4.2 Det kvalitative forskningsintervjuet

Kvalitative intervjuer er en mye brukt metode for å samle inn kvalitativ data, fordi den er fleksibel og kan gi fyldige og detaljerte beskrivelser (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 77). Jeg har brukt kvalitativt forskningsintervju fordi jeg ønsker å få tak i barnehagelærernes beskrivelser fra praksis i barnehagen, men også fordi metoden tillater spontanitet og tilpasning i relasjonene mellom meg som forsker og informantene. Kvalitativ intervjumetode gir også rom for å stille åpne spørsmål, og at jeg kan tilpasse spørsmålene til den enkelte informant underveis i intervjuene (Christoffersen og Johannessen, 2012, s.17). Det kvalitative forskningsintervjuet er mer som en samtale med struktur og et formål, for å få frem betydningen av folks erfaringer og opplevelser av virkeligheten. Intervjuet er også preget av å være mer en dialog, enn bare spørsmål og svar (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 77).

Intervjuet vil i stor grad preges av min bruk av metoden, og mine personlige ferdigheter som forsker og intervjuer i intervjusituasjonen. Intervjuforskning er mer enn metode, formelle regler og tekniske intervjuferdigheter. Det handler også om hvilke hensyn og valg jeg som forsker gjør i forhold til bruk av regler og spørreteknikker som skal benyttes eller ikke benyttes (Kvale og Brinkmann, 2009, s. 103). Spørsmålenes utforming har også påvirkning på intervjuet, og jeg som intervjuer må stille spørsmål som er åpne, tydelige og har et forståelig språk så informantene kan svare. Spørsmålsformuleringen vil også ha betydning for om datamaterialet som jeg sitter igjen med, kan gi svar på problemstillingen for forskningsprosjektet (Hatch, 2002, s.41). I tillegg til at jeg som forsker og intervjuer kan påvirke selve intervjuet med valg av for eksempel spørreteknikker, så vil også forforståelsen til forskningstema påvirke hvilke forskningsspørsmål jeg stiller og hvilke svar jeg vektlegger og tolker. Ved å følge forskningsmessige prosedyrer, få veiledning underveis i forskningsprosessen og få kommentarer på forskningsprosjektet fra medstudenter, kan dette være med på å sikre at jeg som forsker ikke forsker kun etter eget for godtbeffinnende (Christoffersen og Johannessen, 2012).

I et kvalitativt forskningsintervju kan jeg som forsker velge ulike strategier for hvordan intervjuet skal bygges opp og hvordan intervju spørsmålene skal utformes. Jeg har valgt et delvis strukturert intervju som intervjustrategi. Denne intervjuformen har en overordnet intervjuguide som utgangspunkt for intervjuet, mens spørsmål, temaer og rekkefølge kan variere. Dette kan gi mer fleksibilitet, noe som er viktig når jeg har valgt å intervju fokusgrupper. I delvis strukturerte intervjuer, har jeg ikke helt ferdig utarbeidede spørsmål, men jeg kan tilpasse spørsmålene og vurdere underveis om hvordan jeg kan få til en meningsfull diskusjon som kan gi svar på problemstillingen (Christoffersen og Johannessen, 2012, s.79-80).

3.4.3 Fokusgruppeintervju

Jeg har valgt fokusgruppeintervjuer som kvalitativ metode for innsamling av data. Det er en intervjuform som har jeg positiv erfaring med fra tidligere forskning. Fokusgrupper er ofte satt sammen av individer med like karakteristikk eller som har felles erfaringer, og disse informantene setter seg ned sammen med en forsker og diskuterer et gitt emne. En fokusgruppe består som regel av seks til ti personer og ledes av en moderator, og fokusgruppeintervjuet kjennetegnes ved at intervjuet har en ikke- styrende intervjustil. Målet er å frem mange forskjellige synspunkt om det aktuelle tema (Kvale og Brinkmann, 2009, s. 162). Fokusgruppeintervjuing kan gi en unik innsikt til datamaterialet gjennom interaksjon i gruppen, som ikke ville være tilgjengelig i et vanlig intervju (Hatch, 2002, s. 24). Det er dynamikken som kan oppstå i en fokusgruppe som gjør at jeg velger akkurat denne intervjuformen, fordi jeg tror den metoden kan gi interessante data.

En fokusgruppe kjennetegnes ved at intervjuet har en ikke- styrende intervjustil, og det vil si at jeg som intervjuer og gruppemoderator har som oppgave å skape en åpen atmosfære, der informantene motiveres til å uttrykke personlige og motstridende synspunkter på emnet som er i fokus. Gruppedynamikken som oppstår i fokusgruppen kan redusere moderatorens kontroll over intervjuforløpet, og samtidig gi interessant datamateriale (Kvale og Brinkmann, 2009, s. 161). Jeg ser faren for at jeg som intervjuer kan skape en atmosfære som kan stenge for at informantene ikke ønsker å fortelle om sine tanker og erfaringer. Det kan også skje at det oppstår en gruppedynamikk blant informantene som gjør at data ikke blir tilgjengelig. Jeg velger allikevel fokusgruppeintervjuer, fordi det er også mange muligheter for at

gruppedynamikken og kommunikasjonen som oppstår i fokusgruppeintervjuet, kan gi verdifulle data som kan gi svar på oppgavens problemstilling (Kvale og Brinkmann, 2009).

3.4.4 Utforming av intervjuguide

I forskningsprosjektet så søker jeg som forsker etter å få et innsamlet data materiale som kan gi svar på problemstillingen. Å finne forskningsspørsmål er et kritisk skritt i forskningsdesignet fordi spørsmålene påvirker retningen på forskningen og på om jeg som forsker sitter igjen med datamateriale som gir svar på problemstilling og forskningstema (Hatch, 2002, s. 41). Ved å utarbeide en intervjuguide på forhånd av selve intervjuene, er det lettere for meg å stille de rette spørsmålene som kan gi svar på det som det jeg forsker på. Som forsker må jeg da i forkant av intervjuene, identifisere sentrale deltemaer som inngår i den overordnende problemstillingen, for å kunne utforme forskningsspørsmål og intervjuguide. Teorien for oppgaven ble avklart på et tidlig stadium i forskningsprosessen, så spørsmålene i intervjuguiden ble formet tett opp mot teori og problemstilling.

Jeg har bygd opp intervjuguiden med tanke på å etablere relasjon til informantene, og starter med å stille enkle fakta spørsmål for å etablere en relasjon til informanten, og deretter introduksjonsspørsmål som retter oppmerksomheten mot det aktuelle tema. I intervjuguiden er det også spørsmål som skal hjelpe meg som intervjuer å avslutte intervjuet på en ryddig måte (Christoffersen og Johannessen, 2012). Jeg har testet spørsmålene i intervjuguiden i en pilotgruppe, som førte til noen endringer i spørsmålsformuleringene, som å gjøre spørsmålene mer konkrete og klare. Spørsmålene som jeg stilte i fokusgruppeintervjuene ble i hovedsak hentet fra den forberedte intervjuguiden. Men ut ifra at de tre fokusgruppene hadde forskjellige innfallsvinkler til temaet og ulik gruppedynamikk, så ble oppfølgingsspørsmålene veldig forskjellige. En av gruppene var mye mer stille enn de to andre, noe som førte til at jeg måtte finne spørsmål som kunne fange interessen deres, for så å komme tilbake til det aktuelle tema. Jeg fikk ikke stilt alle spørsmålene fra intervjuguiden, men tilpasset spørsmålene til det fokusgruppene var opptatt av. Jeg hadde som mål at barnehagelærerne skulle fortelle om forhandlinger i møte med religion og religiøse praksiser, og det var dette tema jeg hele tiden hadde fokus på i oppfølgingsspørsmålene. Helt bevisst brukte jeg ikke ordene anerkjennelse og forhandlinger i fokusgruppeintervjuene, fordi det kunne legge føringer for hva barnehagelærerne fortalte. Jeg tok kun kontakt med pilotgruppen i etterkant av intervjuene, for at informantene kunne gi tilbakemeldinger på spørsmålene, atmosfæren i gruppen og meg

som intervjuer. De hadde kun positive tilbakemeldinger, og sa de opplevde det som interessant og lærerikt å få være med på forskningsprosjektet.

3.4.5 Transkripsjon av intervjuer

Å transkribere betyr å transformere, skifte fra en form til en annen, og å transkribere et intervju er da å gjøre informantenes talespråk om til skriftspråk. Transkripsjoner av intervjuer fra en muntlig til en skriftlig form, innebærer at stemmeleie, intonasjon og åndedrett går tapt. Transkripsjoner er derfor gjengivelser av intervjusamtaler utenfor dens egentlige kontekst. Jeg opplever også at transkripsjoner av dialekt kan i skriftlig form gi et fordummende inntrykk av barnehagelærerne, og transkripsjonene må leses innenfor en dialekt- kontekst. Forståelsen av at mye informasjon kan gå tapt i transkripsjonene, i skiftet fra muntlig til skriftlig form, setter også lys på at dette er med på å påvirke oppgavens reliabilitet, validitet og etikk (Kvale og Brinkmann, 2012, s. 187).

3.4.6 Forskerrollen - egen plassering i feltet

Jeg er utdannet førskolelærer, nå betegnet som barnehagelærer, og jeg har mange års arbeidserfaring innen barnehagefeltet som jeg forsker på. Min før- forståelse til barnehagen som forskningsfelt preger hele forskningsarbeidet, helt fra valg av tema og problemstilling til hva jeg konkluderer som funn i materialet. Allerede i testingen av intervjuguiden i pilotgruppeintervjuet ble jeg klar over hvor stor del av barnehagediskursen jeg er. Dette blir enda tydeligere i transkripsjonsprosessen, hvor jeg oppdaget mens jeg skrev ned intervjuene at det er mange av barnehagelærernes utsagn som jeg tok for gitt og ikke stilte oppfølgingsspørsmål til. Et eksempel på det var at jeg hadde bakgrunns kunnskap om at da barnehagen fikk ny formålsparagraf, ble barnehagen pålagt å markere, ikke feire. Dette skapte en stor debatt i mange personalgrupper i barnehagene, og jeg kjente igjen frustrasjonen hos informantene når de fortalte om markeringer i barnehagen. Jeg var da litt for opptatt av å forstå informantene, enn å være en intervjuer som skulle få dem til å fortelle mer om hvilke forhandlinger som ligger i å markere i forhold til å feire i barnehagen. En annen episode i intervjuene, var når en av informantene fortalte at de ikke markerte id i barnehagen fordi da var barna hjemme og hadde fest. Denne fokusgruppen hadde tidligere fortalt at de markerte jul i hele desember, selv om alle hadde juleferie på julaften. Dette utsagnet fikk meg til å bli mer barnehagelærer enn forsker, fordi jeg visste at jeg ikke greide å stille oppfølgingsspørsmål uten å være frekk. Derfor lot jeg tema ligge og stilte ikke flere spørsmål.

3.5. 1 Metoder for analyse av kvalitativt datamateriale i lys av metodeteori

Å analysere betyr å dele opp og se nærmere på biter eller elementer, og innen samfunnsforskning er det forskeren som undersøker enkelte bestanddeler av et fenomen. Målet er å avdekke et budskap eller en mening, og når det innsamlete data-materiellet er analysert, trekker forskeren en konklusjon som skal svare på problemstillingen (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 39). For at leseren skal kunne følge reisen fra transkripsjoner av innsamlet data til funn og konklusjoner, må jeg som forsker gjøre analysen tilgjengelig for leseren, ved å lede leseren gjennom materialet som analyseres. Selv om jeg som forsker kjenner materialet bedre i utgangspunktet, så må jeg allikevel etablere en dialog som utjevner forholdet, så at også leseren kan tolke materialet (Bergstrøm og Boreus, 2012).

Samfunnsforskere må fortolke og forstå noe som allerede er fortolkninger, det vi si at jeg som forsker må analysere og fortolke barnehagelærernes fortolkninger og forståelse av seg selv i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen. I hermeneutisk forstand kan vi bare treffe velinformerte dommer på grunnlag av våre for- dommer, som vi er nødt til å ha for å kunne forstå noe. Jeg som forsker må forsøke å få innsikt i disse uunngåelige for-dommene, fordi jakten på egne for-dommer, egen subjektivitet, vil kunne føre til en refleksiv objektivitet, som vil si å reflektere over sitt bidrag som forsker til produksjonen av kunnskap. Jeg mener at denne hermeneutiske tenkningen kan bidra til at jeg som forsker kan analysere fokusgruppeintervjuene som tekster, og være oppmerksom på at den kontekstuelle fortolkningshorisonten er betinget av historie og tradisjon (Kvale og Brinkmann, 2009).

Teorien som er beskrevet i kapittel 2, er grunnlaget for utformingen av forskningsspørsmål, og jeg velger også analysekategoriene ut ifra teorigrunnlaget i denne oppgaven. Analyse kategorier er ment til å være analyseverktøy som jeg skal kunne bruke til å beskrive, sammenligne og forklare det jeg forsker på, og derfor vil jeg å ha kategorier som er grunnfestet i teorien for oppgaven. Å danne analysekategorier ut ifra teorien kan føre til at datamaterialet kun brukes til å finne det som passer inn i de teoretiske analysekategoriene. Det er derfor viktig for meg som forsker å være åpen for uttrykk som informantene gir som ikke passer til de teoretiske kategoriene (Ryan og Bernhard, 2003).

Jeg har valgt å opprette fire analysekategorier for hver teoridel i kapittel 2, for å vekte de likt inn mot analyseringen, hvor tre ulike sfærer og gjensidighetsperspektiv representerer teorien

om anerkjennelse, og fire tilnærminger til endring i tenkning omkring religion, representer religionsteorien. Analyserammen blir da åtte analysekategorier basert på teorien. I tillegg har jeg valgt å ha en åpen analysekategori for lyder, overganger og lignende, for å kunne være åpen for og oppmerksom på at det kan være noe interessant i det innsamlete datamaterialet som ikke passer inn i de teoretiske analysekategoriene.

Jeg startet analysearbeidet allerede når jeg transkriberte intervjuene i det innsamlete datamaterialet. Noen ord og setninger ble raskt tydelige gjennom gjentakelser. Det var også utsagn og praksisfortellinger som umiddelbart ble synlige som relevante for teorien og for å kunne gi svar på problemstillingen (Miles et al., 2014). Å kunne identifisere temaer og kategorier, er en av de viktigste oppgavene i kvalitativ forskning, fordi de er viktige analyseverktøy. Forskere trenger tematiske analysekategorier for å kunne ha noe å beskrive, sammenligne og forklare. Det er også viktig å etablere kategorier for at det skal være mulig for de som leser forskningen å kunne vurdere de metodevalg som forskeren har gjort (Ryan og Bernhard, 2003).

Jeg valgte å fortsette analysearbeidet ved å lese igjennom hele datamaterialet flere ganger, hvor jeg for hver gjennomlesning markerte i margen der jeg tenkte at jeg så tekst som hørte til de forskjellige analysekategoriene. Deretter gikk jeg igjennom hele datamaterialet med fokus på en kategori om gangen. Kodingen blir da markert med tallene en til åtte, som representerte hele analyserammen med de ulike analysekategoriene. Notater fra fokusgruppeintervjuene, skrev jeg også inn under den aktuelle analysekategorien. Når all teksten i det innsamlete datamaterialet var fordelt i analysekategoriene som representerte teorien, ble barnehagelærernes latter i intervjuene tydelige for meg. Latteren plasserte jeg i den niende analysekategorien som ga rom for det som var uventet. Deretter fortolket og analyserte jeg frem funn for hver analysekategori. For å skille min egen stemme som forsker i datamaterialet, markerte jeg utsagnene fra informantene med innrykk, mindre skrifttype og kortere linjeavstand enn hovedteksten i selve oppgaven (Bergstrøm og Boreus, 2012).

3. 6. 1 Forskningens reliabilitet og validitet

Innenfor samfunnsvitenskapene diskuteres troverdigheten og styrken av kunnskap i sammenheng med begrepene reliabilitet og validitet, i betydning av pålitelighet og gyldighet. Spørsmål om forskningens reliabilitet og validitet er mer enn bare tekniske eller oppskriftsmessige hensyn og utfordringer, det handler også om intervjuforskningens karakter,

og hvordan jeg som forsker ivaretar og utfører håndverket (Kvale og Brinkmann, 2009, s. 249). Det har ofte blitt sagt at kvantitative metoder sørger for reliabilitet, mens kvalitative metoder sørger for validitet. Det som er et grunnleggende spørsmål i all forskning, er hvor pålitelig data er, altså reliabiliteten, som knyttes til nøyaktigheten av undersøkelsens data, hvilke data som brukes, måten de samles inn, hvordan de bearbeides, og om dataene er gode og valide representasjoner for det generelle fenomenet (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 24).

For å gjøre forskningen troverdig og gyldig er det viktig at jeg som forsker viser hvordan feltnotater og transkripsjoner kan bli til funn og konklusjoner. Dette er grunner til at jeg velger å gjengi mye av det innsamlete datamaterialet i analysedelen for å gjøre materialet transparent og tilgjengelig for leseren. Jeg ønsker å arbeide for at det ikke skjer en forvrenging av sannheten, men at jeg er tro mot data-materialet. Jeg er også klar over at ingen forsker kan være objektiv, men at før - forståelse, egen plassering i feltet, verdier og holdninger påvirker hele forskningsprosessen (Miles et al. ,2014).

Jeg arbeider gjennom hele forskningsprosjektet etter det Kleven et al. (2011) sier kjennetegn på en forskers vitenskapelig holdning. For det første er det viktig for meg som forsker å velge et forskningsprosjekt som kan ha betydning for feltet det forskes på. Jeg har hatt et lite forskningsprosjekt med få informanter som gjør at jeg ikke kan generalisere ut ifra mine funn i analysene. Men jeg mener allikevel at funnene kan ha betydning for barnehagefeltet ved å kunne gi noen indikasjoner på hvordan barnehagelærere forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser. Jeg som forsker må også vurdere funnene på et generelt og saklig grunnlag, uavhengig av hvem jeg som forsker er og hva slags bakgrunn jeg har. Jeg har derfor valgt å analysere frem funn ved hjelp av teoretiske analysekategorier og i samtale med både annen empirisk forskning, for å kunne vurdere funnene saklig. Det er også viktig at jeg lar andre få innblikk i resultatene av forskningsprosjektet, fordi det er av grunnleggende betydning at forskningen kan være til nytte for barnehagefeltet (Kleven et al. ,2011).

Jeg har valgt å teste intervjuguiden i en pilotgruppe, fordi det kan være med å sikre at både validitet og reliabilitet er ivarettatt i datamaterialet, fordi det finnes det et hav av måter data kan bli feil eller brukt feil i analyser. I tillegg har jeg gjengitt mye av det innsamlete datamaterialet i analysene, for å øke forskningens gyldighet og pålitelighet. Jeg har også etablert samtaler mellom teorien og datamaterialet i analysen, og samtaler mellom empirisk forskning

og funnene fra analysene. Dette for å overbevise leseren om gyldigheten og påliteligheten i funn og konklusjoner i forskningsprosjektet (Bryman og Hardy, 2004).

3.6.2 Forskningsetikk, konfidensialitet og taushetsplikt

Forskningsintervjuet er gjennomsyret av etiske problemer, og gjennom hele forskningsprosessen er det etiske dilemmaer som krever etiske overveielser. Jeg som forsker må balansere mellom ønsket om å innhente interessant kunnskap, og samtidig ha respekt for informantene. Det er viktig at etiske hensyn er i fokus både når forskningen planlegges og gjennomføres, og jeg som forskeren har ansvar for å sette meg inn i de etiske retningslinjene som gjelder og følge dem (Kleven et al. ,2011, s. 25).

I Norge finnes nasjonale forskningsetiske komiteer for ulike fagfelt, blant annet den nasjonale forskningsetiske komite for samfunnsskap og humaniora(NESH), som pedagogikken hører inn under. Siden pedagogisk forskning bruker mennesker som informanter, krever denne type forskning informantenes informerte og frivillige samtykke. Forskningsetiske retningslinjer pålegger forskeren å arbeide ut fra en grunnleggende respekt for menneskeverdet. Dette innebærer blant annet at jeg som forsker og intervjuer skal respektere informantenes integritet, frihet og medbestemmelse, og sørge for at de ikke utsettes for alvorlige belastninger. I tillegg må informantene få den informasjonen som er nødvendig, for å danne seg rimelig forståelse for følgene av å delta i forskningsprosjektet og av hensikten med forskningen (Kleven et al. ,2011. s. 24-25).

Alle forskningsprosjekt som innebærer behandling av opplysninger som direkte eller indirekte kan knyttes til enkeltpersoner, skal meldes til personvernombudet for forskning, Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste. Dette forskningsprosjektet er meldt til NSD i forkant av fokusgruppeintervjuene. Forskningsprosjektet er godkjent, men ikke konsesjonspliktig fordi informantene er over 18 år og fordi det ikke samles inn sensitive eller direkte personidentifiserende opplysninger. I tillegg signerer informantene et frivillig og informert samtykke på deltakelsen i forskningsprosjektet.

Informantene i forskningen, har krav på at den informasjonen de gir om personlige forhold, blir behandlet konfidensielt, og det stilles krav til hvordan innsamlet informasjon skal lagres. I dette forskningsprosjektet har jeg valgt å bruke manuell lydopptaker i intervjuene for å ikke oppbevare lydfiler på datamaskin. Jeg har oppbevart lydopptaker og informantenes signerte

samtykkeskjemaer nedlåst hver for seg gjennom hele forskningsperioden, og i tillegg skal lydfilene på lydopptakeren destrueres når forskningsprosjektet er avsluttet.

Ifølge forvaltningsloven er all informasjon som kan tilbakeføres til enkeltpersoner, taushetsbelagt. De som deltar i en undersøkelse, skal kunne delta og samtidig være sikker på at det ikke kommer ut informasjon som kan tilbakeføres til dem. All informasjon forskeren samler inn er taushetsbelagt og skal publiseres i anonymisert form (Christoffersen og Johannessen, 2012, s. 43-44). Jeg har valgt at informantene i dette forskningsprosjektet anonymiseres i intervjuene og transkripsjonene med en bokstav i alfabetisk rekkefølge, i tillegg til x antall år som barnehagelærer. For eksempel: A= x, B= x, C= x. Jeg som forsker og intervjuer er markert med bokstaven M, fordi intervjuer defineres som moderator i en fokusgruppe. Jeg ivaretar taushetsplikten i dette forskningsprosjektet ved at informantens navn står kun på det signerte samtykke skjema, og at jeg selv aldri har notert ned navn på informantene eller barnehagene som deltar. I det informerte samtykke som informantene signerer, så forsikrer jeg at informantene ikke vil kunne gjenkjennes i senere publikasjoner, men som forsker kan jeg ikke hindre at informantene selv forteller at de er med i en studie og som kan føre til at de senere kan bli gjenkjent.

Kapittel 4

4.1 Innledning til analysekapittel

I dette kapittelet så vil jeg analysere det innsamlete datamaterialet fra tre fokusgruppeintervjuer, i lys av åtte analysekategorier. Jeg ønsker å bruke teorien som er beskrevet i kapittel 2, både som grunnlag for å lage analysekategoriene og som samtalepartner i analysene. Jeg vil også bruke funn fra annen empirisk forskning, omtalt i kapittel 1, til å hjelpe meg med fortolke og se mønstre på tvers av det innsamlete datamaterialet i de ulike analysekategoriene. Målet for analyseringen er å finne mening som kan ligge skjult, og å se etter det som er nytt i akkurat denne forskningen. Analysen skal også være med på å danne funn som kan gi svar på problemstillingen i forskningsarbeidet.

I løpet av fokusgruppeintervjuene oppdager jeg at religion i barnehagen, er et tema som i stor grad berører og bringer frem personlig interesse, fordommer, før-forståelse og samfunnsmessig engasjement hos informantene. Siden temaet berører informantene både faglig og personlig, så ønsker jeg å bruke teoribaserte analysekategorier for å få en mindre normativ tilnærming til materialet. Teorien skal hjelpe meg som forsker å søke ny forståelse og å gjøre funn som kan være av betydning for ny kunnskap om temaet.

Jeg analyserer det innsamlete datamaterialet gjennom åtte analysekategorier. Hver analysekategori presenteres med analysetekst, sitater, tolkninger, og med oppsummering og funn etter hver kategori. Analysekategoriene hjelper meg til sortere og analysere barnehagelærernes diskusjoner og fortellinger om seg selv og praksis, både innenfor den enkelte fokusgruppe, men også på tvers av materialet. Avslutningsvis presenterer jeg en niende analysekategori som ikke kommer ut ifra teorien, men som synliggjøres i det innsamlete datamaterialet ved mange gjentakelser i alle de tre fokusgruppeintervjuene.

4. 2. 1 Den private sfære som anerkjennelsesform og analysekategori

I denne delen av analysen så bruker jeg Honneths(2008) anerkjennelsesform, den private sfære, for å finne mer ut av barnehagelærernes tanker om arbeidet sitt i forhold til barn og religion, religiøs praksis og religiøs tilhørighet i barnehagen. Jeg velger her å se barnehagelærere som omsorgspersoner innenfor barnets private sfære i tillegg til foreldrene, siden barnet er i barnehagen i store deler av dagen. Den private sfære bygger på kjærlighet og erfaring med å bli elsket innenfor et individs privatliv, hvor relasjonene bygger på tillitt og individets selvtilitt utvikles (Honneth, 2008). Honneth(2008) sier også at for at et individ skal

kunne utvikle selvtillit og få tillitsfulle relasjoner til andre, må omsorgspersonene i individets private sfære ha evne til å lytte, vise åpenhet og være følelsesmessig engasjert. Jeg vil finne ut om det er noe i det barnehagelærerne forteller om seg selv, som kan beskrive hvordan de tenker om barnas religiøse tilhørighet kan ha betydning for omsorgsarbeidet og relasjonene til barna i barnehagen.

Jeg spurte innledningsvis i alle fokusgruppeintervjuene om barnehagelærerne kunne fortelle om hvilke religioner som var representert i barnehagen.

M: Har dere mange religioner representert i barnehagen?

M =6: Ja, ...vi har ramadan..det er jo..det er en del av ...vi har ansatte og vikarer som også har det.

O =14: Det er vel det vi merker det mest på....muslimer med kosten og tradisjoner i barnehagen og hva de skal være med på og ikke.

M: Ingen andre religioner i tillegg til islam?

M=6: Nei, men vi har noen somaliske.

L= 8: Ja, også kristendommen, men det er jo veldig vanlig.

M=6: Det er nok de to som er hovedtingen.

M: Hvordan får dere vite hvilken religion eller livssyn barn tilhører?

M=6: Det forteller foreldrene selv i samtaler

L=8: Ja, det kommer frem i samtalen i forhold til mat

I denne fokusgruppa bruker en av informantene uttrykket, å ha ramadan, når jeg spør etter hvilke religioner som er representert i barnehagen. Måten barnehagelæreren uttrykker seg på gjør at det virker som hun har en forståelse av ramadan som en egen religion i stedet for en muslimsk fastemåned, men utsagnet til den neste barnehagelæreren viser at det er islam som religion de tenker på når de snakker om ramadan. Når jeg spør videre om det er andre religioner enn islam i barnehagen, svarer en av barnehagelærerne at de har noen somaliske og refererer da til landet Somalia som en religion, ikke en nasjon. Ut ifra svarene så tolker jeg at det er islam som religion som blir synlig for barnehagelærerne i barnehagen, særlig gjennom matrestriskjoner for barna. Det virker også som at ordene barnehagelærerne velger for å snakke om religion, er personavhengig, og jeg tolker det som at barnehagelærerne ikke har noen felles kunnskap om islam og hva det innebærer for barn å ha religiøse erfaringer. Den ene barnehagelæreren forteller at barnas religiøse tilhørighet og erfaring med religion kommer frem i foreldresamtaler ved foreldrenes initiativ, men det virker ikke som om barnehagelærerne ser det som hensiktsmessig med religion som tema i foreldresamtaler for eget arbeid. Dette kan stemme overens med det Sayed(2012) fant ut i sin forskning om at barnehagepersonalet i stor grad synes det er unaturlig å snakke om religion i barnehagen, mens for mange foreldre er det helt naturlig å snakke om religion i det offentlige rom som for eksempel barnehagen (Sayed, 2012).

Jeg spør barnehagelærerne om de vet hvor mange religioner som er representert blant barna i barnehagen, men det er ingen av de tre fokusgruppene som forteller om at de har en felles kunnskap eller oversikt på sin avdeling eller barnehage.

J=9: Nei, vi har ikke det egentlig. Religion er i bunn og grunn ikke det viktigste for oss egentlig, vi har aldri utad gått ut til foreldrene og hentet den type informasjon.

Informanten i denne fokusgruppen er tydelig på hvorfor de ikke innhenter kunnskap om barns religiøse tilhørighet, det er rett og slett ikke så viktig for personalet i barnehagen. I samme fokusgruppe understreker en annen barnehagelærer litt senere i intervjuet at de ikke er så opptatt av hvilken religiøs tilhørighet barna har, hvis ikke foreldrene selv kommer og ber om at barnehagen skal ta hensyn til spesielle ting. I de to andre fokusgruppene mener de også at det er opp til foreldrene om de ønsker å informere om religion eller ei. Jeg tolker det som om at barns religiøse tilhørighet ikke er viktig informasjon for barnehagelærerne bortsett fra når det gjelder matrestriksjoner, derfor utelater de dette som tema i foreldresamtalene og tar det for gitt at foreldrene selv tar det opp hvis det er viktig for dem.

Informantene forteller at de ikke har så stort fokus på religioner og at de har lite kunnskap om hvilken religiøs tilhørighet barna har. Men samtidig så beskriver de, etter min tolkning, ulike identitetsprosesser hos barna i møte med ulike religioner i barnehagen.

J=9: Så ser man i barnegruppa da at fordi barna prater om at jeg er muslim, jeg er kristen, jeg må bare spise halal kjøtt, jeg må ikke spise halal- kjøtt. Barna er veldig bevisste på det her, og det er veldig interessant. Så det er klart, det kan være litt vanskelig- hvem er jeg? Så da har vi temabaserte samlinger hvor barna på barnas premisser har definert selv hva som er kristendom og hva er islam. Vi har jo barn her som har vært veldig opptatt av sin religion, og da forteller de at «Dere går det skikkelig dritt med. Dere kommer til helvete. Det er ikke håp for dere. (Alle ler)

I denne delen av intervjuet så forteller barnehagelærerne at barna er veldig bevisste på hva de kan spise eller ei, og det gjør at matrestriksjoner ikke oppleves som problematisk i barnehagen. Det som barnehagelærerne opplever at barna kan ha utfordringer med, er å finne ut hvem de selv er i møte med barn som for eksempel har andre matrestriksjoner enn seg selv. Barnehagelærerne sier i intervjuet at de synes at barnas samtaler om religiøse erfaringer er interessante, men dette tolker jeg som å ha lite sammenheng med det de tidligere har forklart om at religion ikke er så viktig i barnehagen. Helt til sist i sitatet overfor, tolker jeg at barna synliggjør at religion er et tema i barnehagen, ved at barna kan si til barnehagelærerne at de kommer til helvete fordi de ikke har samme religiøse tilhørighet som dem selv. Responsen på dette utsagnet fra barna, er at alle barnehagelærerne i fokusgruppen ler. Sett i lys av andre deler av det innsamlete datamaterialet, hvor barnehagelærerne uttrykker både usikkerhet og redsel i forhold til religion, så tolker jeg at barns utsagn om religiøse erfaringer og praksiser

gjør barnehagelærerne usikre, og at de prøver å le det bort som en artig utsagn fra en barnemunn.

Selv om barnehagelærerne gjentar at religion ikke er så viktig for arbeidet i barnehagen, så har de allikevel mange erfaringer som de forteller om i intervjuene. I en av fokusgruppene har de mange praksisfortellinger om barn som er «fra Jehovas». Dette er barn som barnehagelærerne tenker kan påvirkes av sin religiøse tilhørighet når det gjelder det sosiale i barnehagen. En av barnehagelærerne sier at det kan gå bra med religiøse tilhørighet i det sosiale, hvis barna er sterke og flotte unger. Det ser ut til at barna som beskrives som sterke og flotte unger, kan tåle og ikke være med på for eksempel bursdag i barnehagen. Men for de barna som informantene beskriver som å ikke ha trygghet i seg selv, kan det ha negativ påvirkning på barnas sosiale liv. En annen barnehagelærer kaller barna som oppdras innenfor ulike religioner for grublere fordi de får vite tunge ting, i betydning av å for eksempel tro på himmel og helvete.

M: Synes dere at religion skaper grupperinger av barn ?

E =38: Ikke i det sosiale synes jeg egentlig.

D=21: Det er hvis barn har veldig dårlig språk, så skjer det jo.. ikke på grunn av religion eller jo, kanskje Jehovas vitner ...når de ikke får være med på bursdager...

E=38: Ikke når de er så små i hvert fall.....jeg har i grunn ikke....

C=26,5: Når noen fra ”Jehovas” har bursdag, så kan man endre det til navnefest... men hvis det er sterke, flotte unger, som er trygge på det de kommer fra, da merker man det ikke. De fikk krone eller noe annet når de skulle slutte i stedet... eller i en annen anledning, ikke fordi de hadde bursdag. Men da må barn ha trygghet i seg selv.

E=38: Jeg tror noen barn kan oppleve det som sårt... det jeg opplever er at en del barn blir grublere, og da har jeg tenkt at det er fordi de får vite for mye...det blir tunge ting....

M: Hva tenker du når du sier tunge ting ?

E=38: Ja, om religion og sånn....at det kommer så og så mange inn i himmelen, som kanskje noen religioner har sterkere enn andre måter å tro på. Det er jo mange måter for muslimer å tro på også. Det vet vi jo.

Barnehagelærerne velger ofte ord som for eksempel å tåle religiøs praksis, at barn er grublere og at barn får vite tunge ting, når de snakker om barns religiøse erfaringer. Ordvalgene som informantene gjør, tolker jeg som at de i liten grad tenker religion og religiøs tilhørighet som noe positivt for barn. Jeg forstår det som at barnehagelærerne heller ser religiøse erfaringer som en mulig byrde for barna, og at religion kan ha negativ betydning på barnas utvikling og det sosiale livet i barnehagen. Jeg tolker også at religion kan skape avstand i relasjonene mellom barna og barnehagelærerne, fordi det virker ikke som at barnehagelærerne tar del i omsorgsarbeidet når det gjelder barnas religiøse tilhørighet. Det er også vanskelig å finne en åpen og lyttende relasjon mellom barna og barnehagelærerne når det gjelder religion, religiøs praksis og tilhørighet. I tillegg så tolker jeg det som at barnehagelærerne ser det som vanskelig å snakke med barna om religiøse erfaringer. Sagberg(2012) poengterer i sitt arbeid

at det kan være problematisk for barn fra religiøse familier og møte omsorgspersoner som har en lukket virkelighetsforståelse i sin tilnærming til religioner. Det kan blant annet bety at barnehagelærere vil ha vanskeligheter med å forstå og forholde seg til at barn oppdras til troen på en åndelig dimensjon som en sannhet (Sagberg,2012). Noen av barnehagelærerne forteller at de respekterer barna og familienes religion og religiøse praksis, men jeg tolker det som at respekten passiv og lite åpen, fordi de kun tar nødvendige hensyn hvis foreldrene ber om det. Barnehagelærerne forteller lite om hvordan respekten håndteres i det relasjonelle forholdet til barna, uavhengig om foreldrene informerer eller ei.

4.2.2 Oppsummering

Barnehagelærernes fortellinger om seg selv, preges lite av den type anerkjennelse i forhold til religion som Honneth(2008) snakker om i den private sfære, som er avhengig av omsorgspersoners åpenhet og følelsesmessige engasjement i relasjonen. Barnehagelærerne forteller heller om en avstand i forhold til barna og deres religiøse praksis og tilhørighet, ved at de har lite kjennskap til barns religiøse erfaringer, og har lite kunnskap om religioner som er representert blant barna i barnehagen. Min tolkning er at barnehagelærerne er i liten grad opptatt av å se religion, religiøs praksis og tilhørighet som en del av sitt omsorgsarbeid i barnehagen.

Jeg tolker det som funn at barnehagelærerne ikke ser seg selv som en del av barnets private sfære når det gjelder religion, religiøs praksis og tilhørighet. Informantene forteller også lite om hvilken betydning de tenker at religion og religiøse erfaringer kan ha eller har for barnas utvikling av identitet. Min tolkning er at barnehagelærerne ikke tenker at barnas religiøse tilhørighet er av betydning for barnehagen, bortsett fra når barnehagen må passe på og ta hensyn til matrestriksjoner.

Jeg tolker det som funn at informantene forteller at det ikke er rutiner for at religion kommer opp som tema i foreldresamtaler, og at barnehagelærerne har lite kjennskap til religionene som er representert blant barna i barnehagen. Ifølge Honneth(2008) må omsorgspersonene i barnets private sfære, ha evne til å lytte, vise åpenhet og være følelsesmessig engasjert for å være anerkjennende. Min tolkning er at barnehagelærerne i liten grad møter barna og deres religiøse tilhørighet og erfaringer med åpenhet eller engasjement. Dette kan ha sammenheng med at informantene ikke anser seg selv som en del av barnets private sfære.

Jeg tolker det som funn at språket som brukes av informantene i intervjuene, beskriver avstand i relasjonene mellom barna og barnehagelærerne når det gjelder religion og religiøs tilhørighet, og at barnehagelærerne i liten grad beskriver religion som positivt for barns utvikling. Jeg tolker at det kan ha betydning for omsorgen som gis av barnehagelærerne, og for hvordan barna opplever å kunne ta imot omsorgen.

4.3.1 Den rettslige sfære som anerkjennelsesform og analysekategori

I denne delen av analysen vil jeg bruke Honneths(2008) rettslige sfære som anerkjennelsesform, for å forske på hvordan og på hvilke måter barnehagelærerne respekterer barnas rettigheter når det gjelder religion og religiøse praksiser i barnehagen. Den rettslige sfære består ifølge Honneth(2008) av velferdsstatens profesjoner og institusjoner hvor individer utvikler både selvrespekt og respekt for andre. Honneth(2008) mener også at rettigheter er grunnlaget for opplevelse av likeverd, alt fra kulturelle, legale, politiske til materielle forhold. I det innsamlede datamaterialet, er det i hovedsak to temaer som går igjen når det gjelder respekt for barn og religion, religiøs praksis og tilhørighet. Det ene er matrestriksjoner, og det andre er markeringer av høytider. Jeg presenterer de to temaene hver for seg, med en felles oppsummering med funn til slutt.

4.3.2 Religion og matrestriksjoner

Barnehagelærerne i fokusgruppene forteller at de respekterer at barna må følge ulike matrestriksjoner på grunn av religion. Det er i hovedsak matrestriksjoner i forhold til islam informantene må ta hensyn til i barnehagen. I alle tre fokusgruppene er det fire forhold som går igjen i intervjuintervjuene når det gjelder matrestriksjoner i barnehagen. Det første er at alle barnehagelærerne må forholde seg til at det finnes barn i barnehagen som skal kun spise halal-slaktet kjøtt, og det andre er at barnehagelærerne ikke ser det som like viktig å passe på matrestriksjoner angående religion som ved allergi. Det tredje forholdet er at mattilbudet for det enkelte barn i barnehagen er forskjellig ut ifra hvilke matrestriksjoner de må følge, og det fjerde er at barnehagelærere håndterer matrestriksjoner både person – og situasjonsavhengig.

M: Hvordan håndterer personalet svin og halal- kjøtt i barnehagen ?

B=26: Helt forskjellig fra avdeling til avdeling.

C=26,5: Jeg synes det er lite problematisk, tenker jeg, ungene er veldig klar på det selv når det settes frem pålegg, det er liksom ikke som å være allergisk, da er vi jo så redd for at dem skal få i seg noe.

Disse vet veldig godt hva de kan spise.

E=38: Jeg har sett noen steder at de har lite å velge blant - kaviar, makrell eller gulost, i forhold til hva andre barn får. Noen er veldig flinke og har halal- kjøtt, mens andre ikke.

D=21: De blir jo ikke syke av det heller, jeg mener det er viktig å følge opp, men de blir tross alt ikke

syke av det, det innebærer ikke noen helserisiko ved å spise det. Selv om de er flinke til å følge opp selv.

Barnehagelærernes måte å snakke om matrestriksjoner på, tolker jeg som at de gir barna selv det meste av ansvaret for at de spiser riktig type kjøtt i barnehagen i forhold til religiøse matrestriksjoner. Barnehagelærerne stoler på at barna selv er flinke til å passe på hva de kan spise eller ei. Respekten barnehagelærerne viser i forhold til matrestriksjoner og religion, virker til å være at de har lært seg til å forholde seg til det, men at respekten ikke fører til at alle barna får retten til et likeverdig mattilbud. Alle barna får heller ikke den samme retten til å bli veiledet av voksne til å spise riktig type kjøtt. Barnehagelærerne forteller også at de ikke er like nøye med å passe på hvilken type mat barna spiser når det gjelder religion som ved allergi.

Barnehagelærerne forteller at de har respekt for at barn har matrestriksjoner i forhold til religion, men min tolkning er at de ikke viser til hvordan de greier å ivareta og ta fullt ansvar for å følge opp at barn spiser det kjøttet de skal. Anker(2011) har gjort lignende funn i norsk skolekontekst. Forskningen hennes viser at elevene selv er opptatt av at både elever og lærere skal vise respekt til ulike religioner og matrestriksjoner, men at elevene forteller at lærerne håndterer matrestriksjoner ulikt (Anker, 2011).

I fokusgruppeintervjuene kommer det også fram at barnehagelærere handler forskjellig når et barn som kun skal spise halal- slaktet kjøtt, har spist svin i barnehagen. Det er mye latter i denne intervjusekvensen, og jeg tolker det som at barnehagelærerne er usikre på hvordan de skal håndtere matrestriksjoner i praksis når barna vil forsyne seg med mat de ikke for lov å spise.

M: Hva skjer hvis noen barn glemmer seg bort og spiser svin ?

J=9: De trenger ikke glemme seg bort en gang...det er så mye som frister så noen ganger bare skynder de seg å putte det inn. (alle ler)

M: Hva gjør dere da?

J=9: Vi har gjort litt forskjellig der. Hvis man skal se religiøst på det....hvis jeg er så uheldig og gi et barn som skal spise halal, svin eller kylling, så er det jeg som blir straffet. Så den ungen går fri. Men det er klart at hvis en unge er godt i gang med brødiskiva og så gå bort å røske ut skiva og si nei, den kan ikke du spise, så...det er noe med det etiske for oss oppe i det her også, ikke sant...så vi har ikke gjort likt, og vi har ikke fortalt alle foreldre at barnet deres har spist svin. Men vi går alltid ut i forkant i foreldresamtaler, og forteller at vi har ulikt pålegg her, men vi kan ikke garantere hundre prosent at barnet ikke forsyner seg av feil pålegg. Det har vi alltid gått ut med, og spurt hva tenker dere om det? Og som regel er det greit, for hvis man gjør det uten å mene det, så får man tilgivelse. (Alle ler)

M : Hvis et barn gjorde det med vilje, og det ikke var din feil. Hadde du sagt det da?

J=9: Det er et etisk dilemma.

M: Men gjør dere ulikt fra person til person hvordan dere tenker etisk enkeltvis? Har dere felles regler?

J=9: Vi har jo en standard regel: De som skal kun ha halal - det skal vi sørge for. For det har noe med lojaliteten og tillitten til foreldrene. Vi har en felles regel på det.

G=5: Det er alle med på også, det er ikke sånn at noen ikke synes det er så farlig. Den holdningen har vi ikke.

Her forteller barnehagelæreren at de noen ganger faktisk har valgt å ikke fortelle foreldre at barnet deres har spist svin. Det virker som at fordi barnehagelæreren har innhentet kunnskap om at barn ikke får straff hvis barnehagen gjør feil i forhold til mat, så er det ikke nødvendig å fortelle foreldrene om det. En av begrunnelsene for at barnehagelærerne ikke alltid tar ifra barn som har forsynt seg med mat de ikke får lov å spise, er at de opplever det som etisk feil å gjøre det. Men etikken nevnes ikke når de av og til velger å ikke informere foreldre at barna deres har spist svin når de ikke skal det. De etiske retningslinjene tolker jeg som uforutsigbare og personavhengig, og ikke som en del av barnehagens felles etiske praksis.

4.3.3 Markering av religiøse høytider

Informantene forteller i fokusgruppeintervjuene at de i liten grad snakker med foreldrene om religion, og at den type informasjon om barna og familiene ikke er en del av det systematiske foreldresamarbeidet. Det er kun hvis foreldrene selv tar opp religion som tema i foreldresamtaler, og som oftest gjelder det matrestriksjoner og markering av høytider. Det er i hovedsak kristendom og islam som informantene forteller at de tar hensyn til i barnehagepraksisen når det gjelder markering av religiøse høytider.

M: Er islam en tydeligere religion i barnehage enn hinduisme for eksempel?

J=9: Ja, det er sikkert fordi vi har flere muslimske familier her enn vi har asiatiske på en måte. Så det er en naturlig årsak. Men jeg vet ikke...ramadan...id...det er mer i media og det er større fokus rundt det enn mange andre markeringer og religioner. Så det har blitt litt naturlig for oss. Vi har jo hørt med familier fra Thailand for eksempel på hvordan de gjør det på sine høytider, men det er ikke alltid det har vært så viktig. Vi har prøvd litt, men har liksom ikke fått til det helt, men....

Barnehagelærerne forteller om at de er usikre på hvordan de skal forholde seg til religion, og de er til og med redde for å gjøre feil, særlig i forhold til islam. Islam er den religionen som barnehagelærerne forteller om som tydeligst og mest representert i barnehagen. Sett i sammenheng med at barnehagelærerne sier at de ikke har oversikt over de ulike religionene som er representert blant barna i barnehagen, tolker jeg det som at informantene har en antakelse om at det er flest muslimer i barnehagen. Antakelsen kan komme fra at det er i hovedsak muslimske foreldrene som tar initiativ til å snakke med personalet i barnehagen om religion, for eksempel når det gjelder matrestriksjoner og markeringer av høytider. Andre religioner kan da fremstå som lite synlige, ved at foreldrene ikke snakker om det i barnehagen.

M: Hvordan legges det til rette for barna som tilhører andre religioner da?

C=26, 5: Når vi skal begynne med sånne advent-ting, så tenker vi ofte hva gjør vi med dem i samling? ...ofte en stor diskusjon. Skal de være med? Kan vi snakke om Gud hvis vi har en muslim der? -----litt senere angående samme spørsmål-----

C=26,5: Jammen før var vi veldig redde, ikke sant? Vi visste jo ikke helt hvordan vi skulle te oss?

E=38: Skal vi plutselig ikke gjøre noen ting bare fordi vi skal ha sånn respekt for andre religioner at vi mister respekten for våre egne tradisjoner?

M: Hvilke religioner tenker du på?

E=38: Det er nok veldig mye islam, det er jo det som er den største religionene i tillegg til kristendommen, og det er vel de som har strengest regler også?

C= 26,5: Jeg tror ikke vi tenker så mye på buddhister og sånn, jeg tror ikke vi er så redd for hva de mener...så når det er noen asiatiske barn, så er vi ikke så redd for å ha dem i samling. Vi er ikke så kjent med at de har så klare regler.

E=38: Det tror jeg ikke de har heller, fordi de er jo enten katolske eller buddhister, så da..ja, eller hvis det er noe...Buddhismen er jo ikke en religion på samme måte. Det er islam vi snakker om fordi de er tydeligst og flest...

En av barnehagelærerne i sitatet over lurer på om det går an å snakke om Gud hvis det er en muslim der, og setter kanskje ord på noe av usikkerheten barnehagelærerne kan ha i forhold til religion generelt, og islam spesielt. Barnehagelærerne forteller at de ikke vet hvordan de skal markere andre religioner enn kristendommen sine høytider, men beskriver også usikkerhet i forhold til å utforme det pedagogiske innholdet ved kristendommens høytider, jul og påske.

M: Har personalet hatt diskusjoner om hva det er i det kristne som skal frem i barnehagen?

O =14: Det er i forhold til rammeplanen, det med verdiene og tradisjonene.

M: Hva med juleevangeliet og påskeevangeliet?

M=6: I liten grad, vi har ikke det. (Alle ler)

M: Så det er mer kristendom som tradisjon mer enn religion i barnehagen?

L=8: Vi forkynner jo ikke, men vi forteller hva jul er.

M: Hva med påsken?

L=8: Da har vi fortalt litt om hva dagene heter og hvorfor det, men vi forkynner ikke.

Barnehagelærerne er opptatt av at de ikke forkynner religion, men at de for eksempel bare forteller om jul og påske. Dette tolker jeg som at ordet religion får barnehagelærerne til å tenke på forkynnelse, men at tradisjoner i større grad gir assosiasjoner til fortellinger og tradisjonelle aktiviteter. Fauske(2012) fant i sin undersøkelser ut at det er religiøse fortellinger som omhandler jul og påske som i størst grad blir brukt i barnehagen fordi de anses som deler av norsk kulturarv. Det er kun en prosent av alle barnehagene som var med i undersøkelsen som svarte at de markerte andre religioners høytider. Funnene fra forskningen til Fauske(2012) tolker jeg som at religion kan gi assosiasjoner til det å tro på noe, og det kan gjøre barnehagelærerne redde for å forkynne. Mens kristendom oppleves kanskje mer som kultur og tradisjon enn religion og blir derfor ufarlig å fortelle om.

4.3.4 Oppsummering

I denne delen av analysen ser jeg matrestriksjoner og markering av religiøse høytider som eksempler på rettigheter og anerkjennelsesformer, når det gjelder barn og religiøse praksiser i barnehagen. Alle barnehagelærerne svarer at de respekterer og tar hensyn til både barnas

matrestriksjoner og hva barn skal delta på av markeringer eller ikke, i den grad de får vite om dette av foreldrene. Men barnehagelærerne markerer ikke alle religioner som er representert i barnegruppa, og det gis ulikt mattilbud til barn ut ifra om de kun kan spise halal- slaktet kjøtt eller ei. Dette tolker jeg til å handle om det Honneth(2008) sier er en trend i samfunnet vårt om at vi har fokus på en rettighetstenkning, men at rettigheter er ikke nødvendigvis lette å omsette i praksis. Det er en stor jobb å oversette rettigheter inn i de ulike sosiale settinger vi befinner oss i, også i velferdsstatens institusjoner (Honneth, 2008). Barnehagelærerne i fokusgruppeintervjuene viser dette ved at de forteller om at de har respekt i forhold til barns rettigheter, men at de er usikre på hvordan de skal gjøre det i praksis. Jeg tolker dette som funn i forskningen, fordi barnehagelærerne i fokusgruppene har mye erfaring over flere år med barn og foreldre med ulik religiøs tilhørighet, men fremdeles så er det vanskelig å omsette denne kunnskapen i praksis.

Barnehagelærerne gir uttrykk for at de vet at de skal respektere og ta hensyn til barns matrestriksjoner og religiøse høytider, men dette arbeidet er ikke satt i et system og kan virke som om det blir personavhengig i hvordan det håndteres. Jeg anser det som funn i analysen at barnehagelærerne sier at de er usikre i møte med religioner og at de er redde for å gjøre feil i forhold til religion. Denne usikkerheten kan føre til forskjellsbehandling i forhold til religiøs praksis i barnehagen. Forskjellsbehandlingen går ut på at det serveres ulik mat til barna i forhold til om barna kun kan spise halal- slaktet kjøtt eller ei, og barnehagelærerne håndterer matrestriksjoner ulikt ut ifra person og situasjon. Jeg tolker det også som funn at det kun er kristendom og islam som markeres av de religionene som er representert hos barna i barnehagen.

4.4.1 Den solidariske sfæren som anerkjennelsesform og analysekategori

I denne delen av analysen vil jeg bruke Honneths(2008) anerkjennelsesform, den solidariske sfære, for å få vite mer om hvordan barns religiøse praksiser og tilhørigheter synliggjøres og verdsettes i barnehagens fellesskap av barnehagelærerne. Honneth(2008) mener at solidaritet forutsetter at de sosiale forholdene er preget av symmetrisk verdsetting. Jeg ønsker å finne ut i hvilken grad barnehagelærerne arbeider for å gi barna med ulik religiøs tilhørighet, opplevelse av å bli verdsatt som medlemmer i solidariske felleskap i barnehagen.

Informantene i dette forskningsprosjektet, omdanner ofte religion til å gjelde kultur, nasjon, språk og mangfold. Kristendom derimot, får ofte betydningen av å være en tradisjon. Jeg tolker barnehagelærernes språk til å være preget av en vi og de – tenkning, ved at «vi» har

kristen, norsk tradisjon, mens «de» har andre religioner, nasjoner, kulturer og språk. Det kan virke som om det kristne og norske framstår som en mer naturlig og selvfølgelig verdi for informantene, særlig i møte med islam. I en studie fra tysk barnehagekontekst, har det blitt forsket på hvordan barn forholder seg til religiøst mangfold. Forskningen viste funn om at barn hadde veldig forskjellig kunnskap om religion, også sin egen, og at barn tilegnet seg mer kunnskap om religion gjennom erfaring. Det som også kom frem i forskningen, var at barna ofte snakket om vi, tyskere og de, muslimer (Dubski, 2012). Den tyske barnehagestudien kan kanskje si noe om at barn trenger erfaring for å få kunnskap om religioner og religiøse praksiser for at det skal kunne skapes et større fellesskap i barnehagen, hvor det er mulig å bli verdsatt i et felles, vi, med ulik religiøs tilhørighet.

M: Hvordan opplever dere at barnehagen markerer de religionene som er representert i barnehagen?
C=26,5: Det er veldig knyttet til mat. Vi vet nå hvilke dager som for eksempel id er, men for ikke mange år siden når vi ikke kjente så mange fra fremmede kulturer så visste vi ikke det...vi tenkte ikke på det, vi visste bare om det kristne, vi hadde liksom ikke under huden at id var noe man skulle gratulere eller....man må komme seg inn i det.
D=21: Det er ikke så mange år det har vært sånn...men det ble sånn når det kom mange fremmedspråklige.
C=26,5: Ja, når det kom flere sånne, ikke bare en og to...når det kommer flere så får man mer kunnskap, og vi har jo blitt kurset.
A=1,5: Det er jo egentlig viktig å vite når det er ramadan og faste og sånn...da skjer det jo mye i hjemme i familiene hos barna som barna vil prate om.

Barnehagelærerne i fokusgruppa som er sitert over, beskriver en endring av barnehagepraksisen i forhold til markeringer av andre religioner enn kristendom. Den muslimske høytiden id er nå mer vanlig å markere enn tidligere, fordi det ifølge barnehagelærerne har kommet flere fremmede kulturer, fremmedspråklige og «flere sånne» til barnehagen. Men samtidig som barnehagelærerne forteller at praksisen har endret seg i møte med religioner, så er det fortsatt kun islam som markeres i tillegg til kristendom. Det virker som om barnehagelærerne ønsker å finne mer ut av og ta hensyn til flere religioner og religiøse praksiser, men ut ifra min forståelse, tar det lang tid å venne seg til det som oppleves som nytt og annerledes ved religioner og religiøse praksiser. Barnehagelærerne har brukt flere år på å venne seg til det å markere Id. Dette mener jeg kan være sammenlignbart med det Sayed(2012) skriver om i sin forskning, at barnehagen har en utfordring med å skape et større «vi» i barnehagen.

I alle fokusgruppene stilte jeg spørsmålet om hva barnehagelærerne tenker på i planlegging av religion som tema i barnehagen. Men religion i forhold til pedagogikk i barnehagen, virker fremmed for barnehagelærerne. Jeg forstår det som at religion først og fremst assosieres til

islam, men også i sin helhet til alle andre religioner enn kristendom. Kristendom er først og fremst en tradisjon.

M: Er det noe dere som pedagoger tenker på i planleggingen som handler om religion?

M=6: Det eneste, i forhold til språk da, i det daglige ...det med språkstimulering, for det er jo klart med en annen religion så er det et annet morsmål inne i bildet også. Det jobber vi veldig mye med her.

Konkretisering og visualisering og at de har mye språkstimulering og benevner handlinger og rutiner.

Barnehagelærerne gir også et inntrykk av at når de tenker på planlegging av arbeid med ulike religioner, så tenker de også på ulike språk og behov for språkstimulering. Denne assosiasjonen kan det føre til at religion bli et stigmatiseringsbegrep ved at barnehagelærerne anser at ulike religioner også kan bety at barna ikke har så god norskspråklig utvikling.

Alle tre fokusgruppene har mange eksempler på at desember kan være problematisk for noen barn og foreldre. Barnehagen har mange faste tradisjoner i advent med mange aktiviteter som omhandler den kristne høytiden. Dette kan bli så vanskelig å forholde seg til, at noen foreldre velger å holde barna hjemme i stedet. Dette gjelder i hovedsak muslimer og Jehovas vitner.

O=14: Vi har også hatt diskusjoner angående desember. Åssen gjør vi det? Vi har snakka mye om det i personalet. Hvordan vi skal legge opp julekalenderen og hvilke symboler vi bruker i forhold til engler og nisser. Nissefest...hva skal vi kalle det...er det en markering?

M=6: Ja, eller er det en høytid?

O=14: Det har jo vært snakk om å tone det ned litt, så vi er ikke alltid enige. (ler)

M: Hva er det som er mest utfordrende med desember?

M=6: Det at de ikke vil at barna skal ta del i julefeiringen vi har her med å lage nisser og diverse.

M: Men hva gjør foreldrene da? Tar barna ut av barnehagen?

M=6: Ja, foreldrene tar dem gjerne ut. At de er borte kanskje en liten tid...det er veldig ulikt.

Barnehagelærerne forteller at de diskuterer hvordan desember måned i barnehagen kan gjøres, og de forteller at det er utfordrende og vanskelig å håndtere ulike religioner i møte med advent og julefeiring. I evalueringsrapporten om barnehagen (Østrem, 2009) så kommer det fram at personalet opplever fagområdet etikk, religion og filosofi som svært krevende og at emnet er lavest prioritert av de til sammen syv fagområdene som det skal jobbes med i barnehagen. Funnene fra evalueringsrapporten tolker jeg kan ha overføringsverdi med det som kommer frem i fokusgruppeintervjuene. Barnehagelærerne beskriver hvordan de synes det er vanskelig å jobbe med religion generelt, og markering av jul er en stor utfordring for barnehagelærerne, særlig i møte med islam og Jehovas vitner. Noen foreldre holder til og med barna sine borte fra barnehagen i desember. Min tolkning er at barnehagelærerne ser det som en grei løsning at foreldrene selv finner ut av problemet ved at de enten holder barna hjemme i desember, eller at de leverer barna etter adventsamlingene er slutt. Her tolker jeg det som at avstanden i relasjonene også blir fysisk ved at barnehagelærerne ikke finner en løsning

sammen med foreldrene om hvordan barn med ulike religiøs tilhørighet kan være sammen i barnehagefellesskapet i desembermåned.

4.4.2 Oppsummering

Barnehagelærernes fortellinger om seg selv og praksis, er i denne delen av analysen sett i lys av den solidariske sfære som anerkjennelsesform. I denne sfæren er Honneth(2008) er opptatt av individets deltakelse i verdifellesskap og at de sosiale forholdene er preget av symmetrisk verdsetting. Min tolkning er at det er vanskelig å finne tegn på gjensidig verdsetting hos barnehagelærerne i det innsamlete datamaterialet, når det gjelder å se barns religiøse praksiser og tilhørigheter som viktige bidrag i barnehagefellesskapet. Barnehagelærerne forteller at de har respekt for de ulike religiøse tilhørighetene barna har, men vi og de - tenkningen hos barnehagelærerne er for meg mer fremtredende i intervjuene enn respekten for og symmetrisk verdsetting av barns ulike religiøse tilhørigheter.

Jeg ser det som funn i denne analysedelen at religion som begrep virker fremmed på barnehagelærerne, og at andre religioner enn kristendom blir ofte omdannet til begrep som kultur, nasjon, språk og mangfold. Kristendom derimot, blir som regel omtalt som tradisjon. Barnehagelærerne gir uttrykk for at de tar hensyn til barnas religiøse tilhørighet, men allikevel tolker jeg det er en avstand i forståelsen om at religion kan være sannhet og en virkelighetsforståelse for noen barn og foreldre. Jeg anser det som at funn at barnehagelærerne virker til å se det norske og kristne som mer naturlig og selvfølgelig verdi, særlig i møte med islam. Barn kan derfor oppleve at deres religiøse tilhørighet og erfaringer ikke blir sett på som en naturlig del i barnehagen. Det kan også gjøre det vanskelig for barn med ulike religiøse tilhørigheter å delta og bli verdsatt i fellesskapet. Jeg tolker det som funn at barnehagelærerne er usikre på hvordan de skal håndtere og verdsette ulike religioner, og denne usikkerheten kan være med på å opprettholde vi og de – tenkningen i barnehagen.

4.5.1 Gjensidighetsperspektiv som anerkjennelsesform og analysekategori

I denne delen av analysen vil jeg se det innsamlete materialet gjennom det Honneth(2008) kaller et gjensidighetsperspektiv for anerkjennelse. Honneth(2008) mener at individet utvikler sin identitet gjennom intersubjektive prosesser hvor individet er avhengig av gjensidig, anerkjennende relasjoner. Individets holdninger til seg selv vokser da frem i et samspill med holdninger andre har til det. Videre mener Honneth(2008) at individene bare kan anerkjenne det som foreligger av egenskaper hos andre som det selv kjenner igjen som verdifullt. Jeg

ønsker å bruke gjensidighetsperspektivet som analysekategori for å se nærmere på hvordan denne anerkjennelsesformen kommer til syne i materialet gjennom barnehagelærernes fortellinger om seg selv i møte med barns religiøse praksiser og tilhørigheter i barnehagen.

Informantene i de tre fokusgruppene mener at det er viktig med gode relasjoner til barn og foreldre i barnehagen for å skape forståelse, også når det gjelder religion. Men kommunikasjonen med barn og foreldre som barnehagelærerne beskriver som fremmedkulturelle, kan være tilfeldige og personavhengige

C=26,5: Noen har du mer kjemi med enn andre. Og de du har minst kjemi med er det kanskje lettere å dømme? De fremmedkulturelle du har kjemi med, er lettere å forstå.

Når barnehagelærerne forteller at det er lettere å forstå de fremmedkulturelle de har kjemi med, så er det mulig å kjenne igjen det Honneth(2008) poengterer i gjensidighetsperspektivet for anerkjennelse. For det er når barnehagelærerne oppdager noe som oppleves som kjent i et annet menneske, altså det de omtaler som kjemi, at det skjer en endring i relasjonen og de fremmedkulturelle oppfattes som lettere å forstå. Ordet fremmedkulturell kan knyttes til både det å være fremmed og kulturell, og at det fremmede er da det kulturelle. Sett i sammenheng med funn fra andre deler av materialet hvor barnehagelærerne ofte omgjør ordet religion til kultur, forstår jeg det som at religion også kan oppfattes som fremmed. Dette kan bety at visse religiøse praksiser defineres som fremmede i utgangspunktet, men kan «forstås» i de tilfellene det er etablert en relasjon med gjensidig kommunikasjon.

I fokusgruppeintervjuene så er barnehagelærernes usikkerhet og til og med fortvilelse lett å oppdage når jeg spør om hvordan de forholder seg til og håndterer religion i barnehagen. Spørsmålet skaper engasjement og temperatur i fokusgruppene, og det er interessant å se hvor ulike tanker og tilnærminger barnehagelærerne har til det samme spørsmålet.

E=38: Jeg tenker at det er en del av innvandreropolitikken vår, ja de skal få lov til å komme til landet vårt, men det følger med noen forpliktelser og ansvar i forhold til språk og sånn. Vi skal liksom være så veldig tolerante, også med religion. Så later vi som om vi er så forbaska tolerante, men det er ikke sikkert vi er det egentlig.

B=26,5: Vi slutter jo ikke å snakke norsk selv om de kommer, så det handler om å tru på det vi tror på, ikke være så redde. Selv om vi åpner opp for andre.

M: Hva er vi redde for tror du?

B =26,5: Når de kommer til barnehagen med sin tro, så er vi redde for at vi ikke skal se demmes tro, da velger vi heller ingenting, og velger lek og språk.

Barnehagelæreren, E=38, snakker her om både sine politiske og personlige meninger om innvandring i samfunnet generelt, og forteller også at det går an å være tolerant på liksom, blant annet til religion. Jeg tolker det som om barnehagelæreren er satt under press ved at det

er en politisk forventning om å være tolerant mot religioner og religiøse praksiser, og at barnehagelæreren er tolerant på grunn av ytre forventninger til seg selv som samfunnsdeltaker og yrkesutøver, men ikke nødvendigvis ut ifra personlig overbevisning. Den andre barnehagelæreren forteller i utsagnet over at man ikke trenger å være redd for å åpne opp for andres religion, samtidig som jeg opplever at barnehagelæreren nærmest trøster seg selv i samme setning ved å si at det går nok bra siden norskspråket er språket som gjelder, selv om andre språkgrupper kommer til landet. Barnehagelæreren bruker uttrykket «å se demmes tro» i motsetning til «å tru på det vi tror på», som jeg fortolker som om barnehagelærerne ser det som to helt ulike skanser som er fremmede for hverandre, og at relasjonene kan bli preget av usikkerhet og frykt for det som er ukjent. Frykten er preget både av å være redd for å bli overmannet av en annen religion, men også redsel for å overse en religion fremfor en annen.

Barnehagelærerne uttrykker at de er redde og usikre på hvordan de skal håndtere ulike religioner i barnehagen. Denne frykten for å gjøre feil, enten for mye eller for lite, gjør at de ofte velger å ha fokus på nøytrale temaer som lek og språk i stedet for religion. Min forståelse er at barnehagelærerne synes det er vanskelig og utfordrende å finne verdier og ressurser i religion, og redselen for det ukjente i religioner kan skape avstand i de menneskelige møtene og relasjonene i barnehagen. Barnehagelærerne forteller i intervjuene at de trenger å bli mer åpne i sin tenkning om barn, foreldre og deres religiøse tilhørighet. Gjensidighetsperspektivet til Honneth(2008) kan synliggjøre det problematiske ved å kunne oppdage og gi verdi til det som kan oppleves som nytt og ukjent, i dette tilfellet forskjellige religioner som kommer til uttrykk i barnehagen.

Evalueringsrapport om barnehagen(2009), forteller at personalet i barnehagen opplever det som svært krevende å jobbe med emnet etikk, religion og filosofi, og at det kun er 15 % av barnehagene som jobber med dette fagområdet (Østrem, 2009). Funnene fra evalueringsrapporten kan også ses i sammenheng med det Sayed (2012, s. 56) hevder, nemlig at nordmenn flest deler oppfatningen om at religion er privat og ikke har noe med offentlige arenaer å gjøre og at det er unaturlig å snakke om religion i hverdagen. Materialet i denne oppgaven er sammenlignbart med funnene i evalueringsrapporten fra barnehagen(2009) og argumentene til Sayed(2012). I intervjuene er barnehagelærerne gjennomgående så usikre på hvordan de skal tilnærme seg religion som tema i barnehagen, at de ofte velger bort religion. Sett i lys av gjensidighetsperspektivet til Honneth(2008) kan forklaringen være at fordi det er unaturlig og fremmed for barnehagelærerne å snakke om religion i hverdagen, blir det vanskelig å kunne håndtere og verdsette religioner i de daglige møtene med barn og foreldre.

Til tross for dette, uttrykker barnehagelærerne i fokusgruppeintervjuene et ønske om endringer i barnehagens praksis slik at de kan se flere religioner som en naturlig del av barnehagens pedagogikk. Noen av barnehagelærerne setter ord på at de søker nye metoder for at flere barn skal kunne være en del av fellesskapet.

A=1,5: Det var jo først når jeg tok utdannelsen at jeg fikk greie på at islam også har historier som ligner på de vi har om Jesus og alt det som skjedde med han. Når vi leste noen av historiene som hørte til deres høytider så, jammen, det er jo bare litt annerledes. Hvis man bare vet litt om sånt noe, så blir det ikke så skummelt. Da kan vi faktisk fortelle de historiene, også trekke noen sammenligninger, med det som skjer rundt juletider.

Her er det tydelig at når barnehagelæreren blir oppmerksom på og kjenner igjen fortellingene fra Bibelen i Koranen, så blir det som var ukjent, kjent og mindre skummelt. Det blir lettere å gi verdi til det ukjente, og omsette det til pedagogiske verktøy i barnehagen.

Informantene forteller at de er bevisste på valg av ord og bruk av språk i møte med foreldrene i barnehagen, for eksempel når de ønsker at flest mulig barn skal kunne delta på de kristne markeringene. Dette kan tolkes som en inkluderende strategi. Men måten barnehagelærerne litt lattermildt forteller om dette på, gjør at det er grunn til å spørre om dette handler om gjensidig verdsetting og forståelse, eller om det også kan innbefatte å utnytte språkmakten i relasjonene til barn og foreldre. Motivasjonen til å være bevisste på valg av ord, virker til å være å fjerne usikkerheten om noen for eksempel skal være med på julefeiring – og dermed skape en konfliktfri og komfortabel situasjon for barnehagelærerne.

F=20: Det var jo litt sånn når vi skulle ha juletreffest også, og vi skulle gå rundt juletre, og ingen muslimske barn skulle gå rundt juletre, men så fort vi kalte det en fest, vi er jo med på id-festen deres, så da er det jo veldig hyggelig om de er med på vår juletreffest. Er det fest? Ikke noe problem! (Alle ler) Det er litt hvilke ord vi bruker.

J=9: Ja, det er litt hvordan du legger det fram også, at det blir jo sagt at jeg synes det er litt trist at dere ikke kan være med på vår markering, ikke sant, sånn ønsker vi jo ikke ha det. Vi ønsker jo at alle skal delta. Jeg synes det er viktig å tenke på. Tidligere har vi kanskje skånet en del og ikke kalt det advent samling, men julesamling i stedet bare for å skåne og at det ikke skulle være så skummelt for noen å være med, men så har vi jo gått tilbake på det for at det er viktig å ta vare på de norske tradisjonene også. For det er jo det samfunnet de skal bli kjent med. Så nå har vi blitt tøffere, og skåner ikke så mye, men viser frem de norske tradisjonene. Vi var veldig på det en periode, da spesielt med id, å vise frem det, og så glemte vi egentlig det norske. Men nå har vi tatt det frem igjen.

Informantene forteller her at de i en periode har vært mer opptatt av å vise frem islam enn kristendom. Jeg tolker det som om de har gjort det av hensyn til, noe de selv kaller å skåne, muslimer i barnehagen. Men så har det skjedd en utvikling i barnehagen, så nå skåner de ikke så mye lenger. De forteller at de ønsker å ta frem igjen de norske tradisjonene for at de, det vil si muslimer, skal bli kjent med det samfunnet de lever i. Jeg tolker det som at barnehagelærerne tidligere tok hensyn til islam av usikkerhet og frykt for å gjøre feil, men nå

har erfaringer med religionen gjort dem trygge. Dette gjør at de ikke er så opptatt av å skåne lenger, men vil heller at barna skal lære seg å leve i det samfunnet de skal vokse opp i. Barnehagelærerne forteller ikke om hva de gjør når de skåner barn som har en annen religionstilhørighet enn kristendom, men for meg virker det som det å skåne betyr å ikke ha fokus på det religiøse aspektet ved for eksempel jul og andre kristne høytider. Det barnehagelærerne forteller her, kan kanskje settes i sammenheng med det de tidligere har sagt om at de er redde for å gjøre feil i møte med religioner i barnehagen og at de er usikre på hvordan de skal håndtere og møte matrestriskjoner og markering av høytider. I frykt for å gjøre for lite i forhold til islam, så har barnehagelærerne lenge valgt å ha fokus på markering av Id og tonet ned de kristne høytidene. Men etter en tid så er de nå trygge på å ta frem igjen det som de anser som det norske. Sett i lys av gjensidighetsperspektivet for anerkjennelse, så kan det virke som om det er vanskelig for fokusgruppene å kunne se sammenheng og forene det å både være norsk og muslim. Gjennomgående virker det som barnehagelærerne ser islam som en religion som har mange regler som barnehagen må ta hensyn til, mens kristendom anses som en mer lystbetont tradisjon knyttet til julefeiring. Med denne forståelsen, kan det bli vanskelig å finne verdier, praksiser eller høytider i islam som kan ha positiv betydning for barnehagefellesskapet i samme grad som kristendommen.

Gjensidigheten i anerkjennelsen av religioner og religiøs tilhørighet i barnehagen, kan også se ut til å bli hindret av barnehagelærernes mangel på kunnskap om religioner som er representert blant barna i barnehagen. Tidligere i intervjuene har barnehagelærerne fortalt at de ikke snakker med foreldrene om familiens religiøse tilhørighet og heller ikke om hvilken betydning religiøs tilhørighet kan ha for omsorg og oppdragelse. Dette på tross av at de selv sier at kommunikasjon og relasjon er avgjørende for å kunne forstå hverandre. Uten å være i dialog med foreldrene om barnas religiøse tilhørighet og oppdragelse, så kan det være vanskelig å kjenne igjen og se verdier i ulike måter å oppdra barn på.

4.5.2 Oppsummering

Gjensidighetsperspektivet hos Honneth(2008) fokuserer på at individer kun kan anerkjenne det som foreligger av egenskaper hos andre, som det selv kjenner igjen som verdifullt. Denne teorien kan være med på å belyse problematikken ved å kunne oppdage og verdsette det som oppleves som ukjent og fremmed, som for eksempel ulike religioner. Jeg tolker det som funn i materialet at det virker fremmed for barnehagelærerne å kunne finne verdier i islam som kan være sammenlignbare med kristne verdier. Det virker også som det kan være vanskelig for

barnehagelærerne å se for seg at barn kan være både norske og muslimer. Barnehagelærerne forteller at de ønsker å åpne seg i møte med barn, foreldre og deres religiøse tilhørighet for å skape felles forståelse, men beskriver at kommunikasjonen og relasjonene som personavhengige og ikke en del av et systematisk arbeid i barnehagen.

Jeg anser det som funn at informantene i fokusgruppene forteller at de er redde for å gjøre feil, og at frykten for å gjøre enten for mye eller for lite i forhold til religion, gjør at barnehagelærerne ofte velger å ha fokus på lek og språk i barnehagen i stedet. Jeg tolker det også som funn at barnehagelærerne finner det unaturlig og fremmed å snakke om religion i barnehagen, og at religion antakelig skaper større avstand i relasjonene enn at det foregår gjensidig verdsetting.

4.6.1 Religion som mer enn vestliggjort og amerikanisert religion, og analysekategori

I denne delen av analysen velger jeg å se fokusgruppeintervjuene i lys av nyere sosiologiske studier av religion som problematiserer at europeisk og amerikansk forskning er blitt generalisert som universelle teorier. Mye av grunnen til bekymringen, er at disse teoriene ser ut til å fremmedgjøre andre ikke- vestlige religiøse erfaringer. Vesten og de kristensentrerte leder an i antakelsene om at det ikke finnes sammenlignbarhet mellom kristenhet og andre religioner, og spesielt gjelder dette islam (Bender, Cadge, Levitt & Smilde, 2013). Denne analysekategorien vil jeg bruke til å finne ut av hvordan barnehagelærerne i fokusgruppene ser på og forholder seg til religioner, og om de anser noen religioner som mer eller mindre fremmede i forhold til hverandre.

Jeg har forståelsen av at barnehagelærerne synes det er vanskelig å snakke om barn og religion, både når det gjelder å forholde seg til religion generelt, men også når det gjelder å jobbe med religion som en del av barnehagens innhold. Barnehagelærernes måte å fortelle om for eksempel jul og påske, tolker jeg som at de kristne høytidene ses på som naturlige tradisjoner og ikke som uttrykk for religion. Jeg tolker det informantene forteller om gjennomføringen av advent og jul i barnehagen, i liten grad handler om hvorfor man feirer denne høytiden, men i større grad har fokus på tradisjonelle aktiviteter forbundet med desembermåned. Når jeg spør barnehagelærerne om hva de snakker om i advent i barnehagen, så svarer alle tre fokusgruppene at det i større grad handler om nedtelling til at nissen kommer, enn til at Jesus er født. Dette kan ses i sammenheng og forståelse med at barnehagelærerne også forteller i intervjuene at de er redde å gjøre både for mye og for lite i forhold til religion, og at usikkerheten til religion kan føre til at det er tryggere å ha fokus på

tradisjoner isteden. Sitatet under kan da også være med å understreke dette, ved at også barnehagelærerne selv opplever en endring i barnehagen og synes at de gjør jul mindre synlig nå enn før.

M: Hva er det første dere tenker på når jeg sier religion og religiøse uttrykk og praksiser i barnehagen?
C=26,5: Det første jeg tenker på er høytidene, jeg opplever at det er mest brukt...jul og påske...det er der jeg tenker at religion kommer inn i min erfaring i barnehagen i hvert fall.
E=38: (...) så ser jeg egentlig veldig lite av religionsutøvelse...eller ikke utøvelse da, men praktisering i barnehagen. Jeg synes jeg ser lite av det faktisk. Mye mindre sann til jul enn for noen få år siden.

Fokusgruppen diskuterer videre at de ønsker å kunne synliggjøre flere religioner i barnehagen, og finne det som er felles mellom de ulike religiøse fortellingene. Min tolkning er at når barnehagelærerne snakker om det de uttrykker som egen kultur og religion, hentyder det til å gjelde det kristne, og at for eksempel islam, ikke er en del av det barnehagelærerne omtaler som sitt. Dette kan ses i sammenheng med det Fauske(2012) fant i sine studier om bruk av religiøse fortellinger i barnehagen. Funnene i studien viser at det i stor grad er norske tradisjoner og norsk kulturarv som jul og påske som markeres i barnehagen, og at det er få andre høytider som markeres uavhengig om hvilke religioner som er representert blant barna i barnehagen. Jeg tolker derfor at det Fauske(2012) fant i sine undersøkelser, kan være sammenlignbart med det som kommer fram i fokusgruppeintervjuene.

Jeg spør barnehagelærerne om hvilke tanker de har om religiøst mangfold i barnehagen, og om det er noe de ønsker de kunne gjøre annerledes.

A=1,5: Jeg synes at årsplanen gjenspeiler lite den flerkulturelle barnehagen. Vi lager årsplanen før nye barn kommer, og tar lite hensyn til de barna som faktisk går i barnehagen.
E=38: Ja, og så glemmer vi vår egen kultur og religion, uavhengig om vi tror eller ei. Religion for meg er historikken til Norge, det er en del av min historikk. Når det er Lucia så tenker jeg på den norske lussinatta, som er en norsk tradisjon. (Ler) Vi er ikke så flinke til å fortelle om vårt heller, akkurat som vi ikke snakker så mye om de andre. Vi snakker mest om kristendom og islam, men det finnes jo mange andre religioner også.
C=26,5: Kanskje vi skal utfordre hverandre til å bli mer kjent med hverandres historier, det finnes sikkert mange spennende historier i koranen også. Jeg vet i hvert fall lite om koranen.
A=1,5: Det er lite bevissthet rundt dette som ressurs.

I dette sitatet så tolker jeg det som om A=1,5, forteller om at barnehagelærerne tar lite hensyn til barnehagebarna når de lager planer, kan henge sammen med at de også i liten grad forteller om hvilke ressurser de ser i det religiøse mangfoldet som finnes blant barna. Dette kan være med å understreke det evalueringsrapporten om barnehagen sier om at det er en liten prosentandel som faktisk jobber med fagområdet etikk, religion og filosofi i barnehagen (Østrem, 2009). De to andre barnehagelærerne i sitatet over forstår jeg som å ha en mer tydelig oppfatning av at det er et skille mellom noe religiøst som er vårt, og noe religiøst som ikke er vårt, men at de er åpne for å bli kjent med «de andres» religioner. Når

barnehagelærerne forteller om religion, så er det først og fremst kristendom og islam det snakkes om, og andre religioner nevnes lite eller ingenting. Det som også blir synlig i denne delen av intervjuet er at barnehagelærerne selv påpeker at de ønsker vite mer om og få tak i flere religiøse fortellinger som barna har erfaringer med, men min forståelse er at det er få religiøse fortellinger som synliggjøres i barnehagen, også når det gjelder kristendom.

Barnehagelærerne forteller at uavhengig av hvilke religioner som er representert blant barna i barnehagen, så er det eventuelt kun kristne, religiøse fortellinger som de forteller.

Ved å forsøke å analysere frem om barnehagelærerne ser på noen religioner som mer eller mindre fremmed, fant jeg ut at uavhengig om det religiøse aspektet ved religion ofte ble nedtonet, så snakket allikevel alle de tre fokusgruppene om at det var vanlig å besøke kirken sammen med barna før jul. Jeg forstår det som om at barnehagelærerne ser på kristendom som den mest naturlige religion å ha fokus på i barnehagen, og at jul og kirkebesøk hører sammen som viktige tradisjoner for barnehagen. Det fortelles ikke om besøk til andre trossamfunn i intervjuene, heller ikke til moskeen, selv om det er islam barnehagelærerne forteller om som den religionen som er tydeligst for dem i hverdagen. Barnehagelærerne er opptatt av at de ikke forkynner kristendom, men arrangerer allikevel kirkebesøk. Dette tolker jeg som at barnehagelærerne overlater det til kirken å fortelle om det religiøse innholdet i den kristne høytiden, mens barnehagen kun tar for seg fortellingen om jul.

M: Forteller dere juleevangeliet til jul?

F=20: Det har vi gjort inne hos oss, men da som en fortelling. Vi har ikke fortalt at dette er en kristen høytid, men vi forteller hvorfor vi feirer jul. Det er også mange som ikke har ungene sine her i desember.

M: Forteller dere foreldrene på forhånd hva som skjer i desember?

F=20: Ja, det er en del av advent stundene.

G=5: Det er noe med å ufarliggjøre det, så vi har jo hatt med oss noen muslimske barn i kirken. Vi skal i kirken, men ikke gjøre barnet kristent.

Selv om barnehagelærerne sier at de har fokus på å ikke forkynne kristendom, så får jeg allikevel en forståelse av at desember er en utfordring i barnehagen, spesielt i forhold til islam. I hele desembermåneden er det stort fokus på tradisjonelle juleaktiviteter, men av hensyn til å tone ned det religiøse aspektet, så forteller ikke barnehagelærerne om hvorfor det feires jul. Jeg tolker det som at barnehagelærerne ser på kristendom som naturlig en del av den norske kulturarven, og at kristendom ikke er en religion som vil prøve å gjøre barn kristne bare fordi de er på besøk i kirken. Det er denne tenkningen som virker til å være grunnen til at barnehagelærerne mener det er helt ufarlig for alle barn uavhengig religiøs tilhørighet å bli med på kirkebesøk i desember. En av barnehagelærerne forteller at de prøver å ufarliggjøre kirkebesøkene for foreldrene. Dette er fordi det er mange foreldre som ikke sender barna sine

i barnehagen i desember på grunn av at de er usikre på hva markeringen av julehøytiden betyr for innholdet i barnehagen. Jeg tolker det som en stor avstand fra at barnehagelærerne i utgangspunktet ikke snakker med foreldrene om religion, til så å kunne ufarliggjøre kirkebesøk i anledning av markeringen av jul. Forsikringen fra barnehagelærerne om at kirken ikke skal gjøre barn kristne, kan kanskje heller virke skremmende. Barnehagelærerne forteller også at de har en generell erfaring om at mange barn holdes hjemme fra barnehagen i hele desember for å ikke delta i markeringen av jul. Derfor tolker jeg det å ufarliggjøre kirkebesøk for foreldre som har valgt å ha barna sine i barnehagen i desember, er å trygge foreldre som allerede har tatt en avgjørelse på at det er greit at barnet deltar i markeringen av jul.

4.6.2 Oppsummering

Jeg tolker det som funn i denne delen av analysen at religion som begrep og tema i barnehagen, virker ukjent og fremmed på barnehagelærerne i fokusgruppene. Men når de skal beskrive erfaringer omkring religion, religiøs praksis og tilhørighet, er det som oftest muslimer som de har praksisfortellinger om. Min tolkning er at kristendom først og fremst ses på som en naturlig, norsk tradisjon, ikke som religion. Men selv om religion som tema kan virke ukjent og fremmed for barnehagelærerne, så er det allikevel en selvfølge at hvis det er en religion som skal synliggjøres, så er det kristendom. Dette vises i praksis ved at det er kun kristne fortellinger og kirkebesøk som synliggjøres i barnehagen, selv om praksisfortellingene i hovedsak inneholder erfaring med islam og muslimer.

4.7.1. Religion som eksisterer og utøves utenfor menigheter, som analysekategori

Det er ny tenkning innenfor religionssosiologien å gi oppmerksomhet til religion som eksisterer og utøves utenfor menigheter og forsamlinger. I stedet for å anta at religiøst liv i hovedsak foregår i klart definerte menigheter, kulturer eller nasjoner, så kan man heller anta at religion og religiøst liv skjer i sirkulasjon, forbindelser og er i bevegelse. Ny forskning viser at religiøsitet kommer til uttrykk i arbeidslivet, på bussen, i kommunen, i helsevesenet også videre. Mennesker tar med seg sitt religiøse liv inn i de ulike settinger de beveger seg i (Bender et al. ,2013). Ut ifra disse antakelsene om at religion er i bevegelse og at mennesker tar med seg sitt religiøse liv dit de befinner seg, så tenker jeg at barnehagen også er en arena som barna vil ta med seg sin religion og religiøse praksis til. Jeg vil bruke denne analysekategorien til å finne mer ut av om hvordan barnehagelærerne tenker om at religion kan eksistere og utvikle seg i barnehagen gjennom barna som er der.

Barnehagelærerne forteller at det er særlig i forhold krav om halal- slaktet kjøtt, at barnehagene opplever at religion blir tydelig i barnehagen. Noen foreldre blir sett på som kjempe- strenge av barnehagelærerne når det gjelder matrestriksjoner, men de ler når de forteller det. Latteren gir meg en forståelse av at barnehagelærerne blir usikre når de opplever foreldre som ønsker at barna også skal følge religiøse matrestriksjoner utenfor hjemmet. Jeg tolker også latteren som et tegn på at barnehagelærerne blir usikre fordi det kan oppleves som nytt å håndtere matregler og religion i barnehagen. Dessuten forteller barnehagelærerne at de er redde for å gjøre feil i forhold til ulike religiøse regler, fordi det er få fasitsvar på hvordan den enkelte familie forholder seg til religiøs praksis.

M: Dere sier at mange av foreldrene mener at barn kan være frie mens de er små, men kan de allikevel være strenge på at de spiser halal- kjøtt?

J=9: Ja, absolutt.

F=20: Noen er også strenge på at jentene skal ha på seg hijaben. Men akkurat maten er de beintøffe på.

J=9: Vi har hatt en far her som saumfarte hele kjøleskapet vårt, og hadde med en liste e- produkter som ikke kunne spises. Han tok ut alt. Vi slutta med Brelett som viste seg inneholdt animalsk fett. Det hadde ikke vi tenkt på, men han hadde en liste. Så mat er de kjempe- strenge på. (Alle ler)

Jeg tolker det barnehagelærerne her kaller å være kjempe -streng på, heller handler om at foreldrene enten er nøye på at barna spiser riktig mat i forhold til religiøs tilhørighet eller at foreldrene er redde for at personalet ikke har god nok kunnskap om matinnholdet i de ulike produktene de har i barnehagen. Min forståelse er at barnehagelærerne definerer matrestriksjoner for barn som en streng oppdragelse, og at barnehagelærerne er usikre på hvordan de skal håndtere at religion kan ha praktisk innflytelse på barnehagehverdagen. Det kan virke som at når religion blir synlig gjennom ytre symboler som hodeplagg, eller matrestriksjoner, så trekker barnehagelærerne seg litt unna og ler heller litt usikker mens de for eksempel ser på at en forelder saumfarer kjøleskapet. Jeg tolker det at religion blir levende i barnehagen gjennom ulike religiøse praksiser som barna har med seg, står i sterk kontrast til det barnehagelærerne selv forteller om at de i liten grad snakker med foreldre om religion og religiøse praksiser i samtaler, og at religion ikke er viktig for arbeidet deres.

Fokusgruppene forteller de hvordan religion kan gjøres forskjellig i de ulike familiene, og at de ser at religiøs praksis kan påvirkes og endres som for eksempel ved at barn begynner i barnehage og at foreldrene tilpasser religion i forhold til institusjonen.

M: Hvordan reagerer barn på at de kun kan velge noen påleggsslag på bordet?

E=38: Ja, noen barn har jo veldig lyst på saltpølse for eksempel, men noen foreldre er jo ikke så rigide, og at det er greit med litt svin, men... andre er veldig opptatt av ikke svin.(ler)

A=1,5: Det handler jo om og ikke være annerledes, jeg og kan spise sånn pølse.

C=26,5: Jeg har ikke opplevd det så mye ved måltidene, at barn har vært såre for det, det er det de kan spise og ferdig med det.

B=26: Jeg opplever diskusjoner ungene i mellom....noen kan spise det de ville, mens andre kan det ikke...da har ungene diskutert seg imellom og rettet på hverandre om det er greit. De som har reglene har lurt på hvorfor ikke alle muslimer har de samme reglene. Da svarer noen unger: «Jeg får lov til å velge til jeg er stor.»

Denne fokusgruppen kaller foreldre ikke så rigide, hvis de lempet litt på kravene i forhold til barnas matrestriksjoner i barnehagen. Informantene beskriver også hvordan familiene kan utvikle egne regler innenfor samme religiøse tilhørighet. Barnehagelærerne hører hvordan barna diskuterer og argumenterer med hverandre om matrestriksjoner. Saltpølse, er et tema som alle barnehagelærerne nevner i intervjuene, og at det finnes barn som egentlig kun kan spise halal- slaktet kjøtt, som unntaksvis får lov til å spise saltpølse i barnehagen.

Barnehagelærerne forteller hvordan foreldrene tenker ulikt om at barn kan få lov til å spise noe mat som inneholder svin eller ei. Jeg tolker måten barnehagelærerne lattermildt forteller at foreldre gjør forskjellig når det gjelder matrestriksjoner, ikke nødvendigvis handler om at barnehagelærerne tenker at det er tegn på religioners endring i dynamiske prosesser med mennesker og omgivelser. Jeg forstår det heller som at barnehagelærerne tenker at foreldre som tillater at barn kan spise saltpølse, ikke er så nøye på matrestriksjoner eller ikke er så religiøse som andre foreldre.

4.7.2 Oppsummering

I fokusgruppeintervjuene så er det vanskelig å få barnehagelærerne til å beskrive hvilken plass religion har i barnehagen. Jeg tolker det som funn i materialet at barnehagelærerne virker til å se det som unaturlig å snakke om barn og religion, religiøse praksiser og religiøs tilhørighet, og at religion som regel kommer til syne i barnehagen gjennom matrestriksjoner. Særlig gjelder dette islam og regler om å kun spise halal-slaktet kjøtt. Ved å gi oppmerksomhet til religion som kan eksistere og praktiseres utenfor menigheter og forsamlinger, så beskriver barnehagelærerne hvordan de selv erfarer at religionspraksiser kan utføres forskjellig i familier innenfor samme religion. Et eksempel på dette er at noen foreldre gir tillatelse til at barn får lov til å spise saltpølse i barnehagen, selv om pålegget inneholder svin. Jeg tolker det som et funn i materialet at barnehagelærerne ikke nødvendigvis tenker at religion endrer seg i dynamiske prosesser når foreldrene tilpasser religionen til hverdagslivet, men ser det heller som at foreldrene er mindre nøye eller mindre religiøse.

4.8.1 Religion - mer enn kristendom og protestantisme som analysekategori

Religion i vestlig sammenheng betyr som oftest kristendom, og til dels kun protestantismen, som er en veldig smal form for kristendom. Dette er en tradisjonell, sosiologisk tenkning om hva religion er. Som forsker er det viktig å se forbi kristensentrerte antakelser om kristent rammeverk innenfor religionene, slik at andre religioner og religiøse praksiser og utøvelser enn kristendommen, ikke blir oppfattet som fremmede og unormale, og at den tradisjonelle sosiologiske tenkningen ikke stenger for mange forskjellige måter å erfare og delta i religioner (Bender et al. ,2013). Jeg vil i denne delen av analysen finne mer ut av hvordan barnehagelærerne ser på noe som normalt eller unormalt, når de gjelder religioner og religiøse praksiser.

En av barnehagelærerne i fokusgruppeintervjuet forteller hvordan et ytre religiøst symbol som hijab, ofte kan være et tegn på at religion oppfattes som fremmed og ikke som norsk. Islam er den religionen som det gjennomgående snakkes mest om i fokusgruppeintervjuene og fremstår som en motsetning til det kristne.

M: Hva er det første dere tenker på når jeg sier religiøst mangfold i barnehagen?

(Stille lenge)

J=9: Jeg tror man tenker veldig ulikt om det. Jeg tror man tenker annerledes om man er helt ny her, enn når man har jobbet her en stund og fått litt ulike perspektiver på dette her. En av årsakene til det er at mange av mødrene våre for eksempel har for eksempel hijab og setter litt stempel på det. Så det er lett å være forutinntatt her.

Informantene i denne fokusgruppa har de til sammen mange års erfaring med en stor andel religiøst mangfold representert blant barna i barnehagen. Allikevel så er det stille lenge, og det er kun en av dem som har noe å fortelle når jeg spør om hva de tenker om religiøst mangfold i barnehagen. Den barnehagelæreren som svarer, trekker frem hijab som et tegn på religiøst mangfold, og jeg forstår det som om at hodeplagg skiller seg ut som noe ukjent og fremmed i forhold til det kristne og er med på å symbolisere mangfoldet ved religionene. Det er i hovedsak kristendom som settes opp mot islam når fokusgruppene snakker om religiøst mangfold, og det virker som at mangfoldet inneholder kun de to religionene. Min tolkning er at det er islam som oppfattes som den mest unormale religionen og som er lengst unna det barnehagelærerne betegner som normal, norsk og kristen tradisjon. Andre store religiøse grupper som katolisismen, buddhismen og hinduismen, kommer ikke frem som definerte religioner i informantenes fortellinger, og min tolkning er at religioner blir usynlige i barnehagen fordi barna ikke må følge ulike matrestriksjoner eller har forbud mot ulike

aktiviteter. Jeg tolker også det barnehagelærerne forteller som at de religionene som blir usynlige i barnehagen, oppfattes som mer normale religioner enn islam.

Barnehagelærerne forteller om sin uvitenhet og usikkerhet angående innholdet i det de kaller fremmede religioner, noe som ofte betyr islam og av og til Jehovas vitner. Jeg spør barnehagelærerne om hvordan de eventuelt snakker med foreldrene om ulike religiøse praksiser for å få tak i mer kunnskap om de ulike religionene som er representert i barnehagen.

E=38: Det er noe med å sette seg inn i noe som er nytt og fremmed..det jeg ikke kan... jeg gjør så godt jeg kan, som for eksempel med en jente som er Jehovas, så lager vi noe annet enn jule -lenker av glanspapir før jul, når vi sang bursdagssang så satt hun og ikke sto, ja, sånne små enkle ting, gode løsninger... jeg gjorde sikkert overtramp, men jeg kunne ikke vite om hva jeg skulle spørre om engang. Så jeg tenker at foreldrene har informasjonsplikt. At vi som barnehage... det er jo forholdsvis nytt for oss.

C=26,5: Jammen det er jo til håndtering av matvarer, jeg har ikke tenkt på hvorfor pølser skal kokes hver for seg, jeg har bare tenkt at de skal varmes opp og kan slenges i samme varme vannet. Varmer skal de jo bli. (ler mye) Det handler om å erfare så man har kunnskapen. Jeg tenkte jo ikke på det når jeg så de steke i to panner, så tenkte jeg i all verden, kan du ikke bare merke pølsene for hva som er hva?

Barnehagelærerne forteller at barn som tilhører forsamlingen Jehovas vitner, ikke kan delta i markeringer av religiøse høytider eller bursdagsfeiringer i barnehagen. Jeg tolker det som at denne religiøse tilhørigheten er utfordrende for barnehagelærerne. Det at barn ikke kan markere hverken jul eller bursdag, tolker jeg at barnehagelærerne ser på som unormalt, uansett hvor lang tids erfaring de har med religiøse praksiser. Barnehagelærernes følelser i forhold til jul og bursdag virker til å være så sterke, at jeg tolker det som at det å ikke feire hverken jul eller bursdag, oppfattes som noe av det mest unormale ved religioner.

Et annet tema som fremstår som fremmed og unormalt for barnehagelærerne, er at noen av barna blir opplært til å tro på himmel og helvete. Jeg tolker at barnehagelærerne opplever det som unormalt at barna snakker høyt om det i barnehagen. Det er når jeg spør barnehagelærerne om barna snakker om sine religiøse erfaringer, at det kommer fram at noen barn er klare på at de kjenner til at noen kommer til himmelen og noen kommer til helvete ut ifra religiøs tilhørighet.

J=9: Vi har jo barn som er veldig opptatt av sin religion, og da forteller de at: Dere går det skikkelig dritt med. Dere kommer til helvete. Det er ikke håp for dere! (Alle ler).

F=20: Men samtidig får vi greie på hvordan vi skal være. Nå skal du høre her hvordan det er å være en god muslim. Det er spennende!

F=20: Men vi må jo nyansere litt og si at det er det som er riktig for deg, men det bør ikke være riktig for en annen. Mens begge to har like mye rett. Den tar vi jo opp når det er tema.

Barnehagelæreren omtaler noen barn som veldig opptatt av sin religion, når barn forteller personalet at de kommer til helvete fordi de ikke er gode muslimer. Det virker som at troen på at noen skal komme til helvete, er unormalt for barnehagelærerne, og den lattermilde stemningen i fokusgruppa tolker jeg som at barnehagelærerne både synes det er rart at foreldre oppdrar barna til å tro på himmel og helvete, og at barna selv snakker fritt om det i barnehagen. Min forståelse er også at barnehagelærerne blir usikre i forhold til de andre barna i barnehagen når tema himmel og helvete kommer opp, og det blir viktig for barnehagelærerne å fortelle om at det går an å tro ulike ting og at ingen barn har et fasitsvar.

4.8.2 Oppsummering

Barnehagelærerne beskriver hvordan de i stor grad ser på kristendom og islam som religiøse ytterpunkter til hverandre, der kristendom som oftest blir sett på som den mest normale religionen. Denne måten å betrakte kristendom og islam på, kan sammenlignes med en tradisjonell sosiologisk tankegang om at i vestlig sammenheng, så betyr religion ofte kristendom.

Jeg tolker det som funn at barnehagelærerne først og fremst ser på religiøse hodeplagg, matrestriksjoner og forbud mot å delta i feiringer av jul og bursdag, som det mest unormale ved religioner, målt opp imot kristendommen. Min forståelse er også at barnehagelærerne ser det som unormalt at barn snakker høyt om troen på himmel og helvete. Jeg anser det som funn i materialet at det er religioner som har religiøse praksiser som barnehagelærerne må ta hensyn til i hverdagen, som blir sett på som en del av det religiøse mangfoldet. Dette gjør at mange store verdensreligioner er usynlige i barnehagen, fordi foreldrene ikke ber barnehagepersonalet ta hensyn til hverken mat eller aktiviteter i forhold til barna deres. Jeg tolker det også som funn at de religionene som er ikke er synlige i barnehagen, oppfattes som mer normale religioner enn islam av barnehagelærerne.

4.9.1 Positiv og negativ innflytelse av religion på normative begreper, som analysekategori

For å kunne få et balansert og kritisk perspektiv på positiv og negativ innflytelse av religion på normative begreper, så er det viktig å søke ny forståelse av religion som ikke noe konstant, men at religion skapes der mennesker er, og at religion er i stadig endring og bevegelse. Når religion er i bevegelse, så er det interessant å se nærmere på hvordan makt og innflytelse påvirker hvordan ord og begreper forstås og brukes. Ved å bruke pragmatiske tilnærminger, kan man også undersøke religion, ikke som en stille tro, men som kommunikasjonsmønstre

som alltid er under innflytelse av sosiale settinger og ulik tolkning av mennesker i forskjellige situasjoner (Bender et al. ,2013). Jeg vil i denne delen av analysen se om det innsamlete datamaterialet kan si noe om hvordan barnehagelærerne forstår religionens påvirkning på kommunikasjonsmønstre.

Barnehagelærerne gir uttrykk for at de vet at det er riktig å ha respekt for alle religioner, men de kan liten grad beskrive hvordan respekten ser ut i den pedagogiske praksisen i møte med barn og foreldre. Respekten som barnehagelærerne gir, beskrives ofte som å ta hensyn til, å venne seg til eller å tillate når det gjelder religion og religiøse praksiser. Respekt, som et ord og begrep, kan romme mange meningsinnhold. Jeg tolker det som at respekt ofte blir aktivert til en bevisst handling hos barnehagelærerne i møte med religion som de opplever som annerledes og ukjent.

M: Hva er dere gode på når det gjelder mangfold?

K=11: At vi inkluderer alle. At vi viser lik respekt.

M=6: Mangfold ja, jeg opplever at det er naturlig, de er så ulike og kommer fra så mangesteder, litt annerledes utseende, det er så vanlig, så det blir ikke snakka om så mye. Det er sånn det er. Jeg er opptatt av språk da, og det å få foreldrene til å forstå at morsmålet er viktig. Det er jo ikke alle som forstår det. Vi er veldig bruker- vennlige her da. (ler)

I dette sitatet brukes både inkludering og respekt som positive ord som skal beskrive det barnehagen er gode på i møte med mangfold generelt. Den ene barnehagelæreren bruker uttrykket å vise lik respekt. Jeg forstår det som at det kan bety at det går an å gi ulik respekt, men at personalet i barnehagen har som mål å vise det de kaller lik respekt. Barnehagelæreren sier også at barnehagen er god på å inkludere alle, noe som jeg tolker til å ha en underforstått betydning om at noen i barnehagen er eller har vært ekskludert. I det neste sitatet så spør jeg om barnehagelærerne snakker med foreldrene om verdier, oppdragelse i forhold til religion. Barnehagelærerne forteller at det gjør de stort sett ikke, men det er en barnehagelærer som svarer litt annerledes enn de andre.

E=38: I min yrkeskarriere har jeg snakket lite om religion i alle de foreldresamtaler jeg har hatt. Bortsett fra en familie som var Jehovas vitner, angående en del informasjon, og da sa jeg til dem at jeg kom ikke til å gjøre feil av vond vilje, men at jeg kunne lite om det. Man skal ha respekt for alle, men det er vel bare dem jeg har snakket sånn ordentlig med om dette ....det er jo ganske dårlig... (ler).

Denne barnehagelæreren poengterer at respekt er noe man skal ha for alle, men forteller samtidig at respekt ikke nødvendigvis gis til alle foreldre, i form av at barnehagelærerne ikke snakker med alle om religion og religiøs tilhørighet. Barnehagelæreren synes selv det er for dårlig at hun igjennom et langt yrkesliv kun husker at hun har snakket med en familie om betydningen av religion i omsorgen og oppdragelsen av barnet. Den påfølgende latteren etter at barnehagelæreren selv har innrømmet og ikke ha vist alle foreldre lik respekt, tolker jeg

som en usikkerhet i forhold til om hva de andre i fokusgruppen synes om dette utsagnet og hvilken betydning det eventuelt har på barna og familiene.

Respekt som begrep kommer også frem når jeg spør barnehagelærerne om hvordan det legges til rette for barn med ulike religiøse tilhørigheter i advent. Den samme barnehagelæreren som i sitatet over bruker da begrepet respekt i en mer negativ betydning. Jeg tolker det som om at «sånn respekt», er respekt som kan til dels være ufrivillig og påtvunget i kraft av å være barnehagelærer i barnehagen.

E=38: Skal vi plutselig ikke gjøre noen ting bare fordi vi skal ha sånn respekt for andre religioner at vi mister respekten for våre egne tradisjoner?

Jeg forstår det som at respekt er et begrep som kan endres i møte med religion, og at det er noen religioner som det er lettere å respektere enn andre, og jeg tolker det også som at religion som barnehagelærerne oppfatter å utgjøre en trussel mot sin egen kristen tradisjon, kan respekteres på tross av egen overbevisning om hva som er riktig. Når barnehagelæreren forteller om å vise «sånn respekt» for andre religioner, tolker jeg at kan føre til at det er mindre respekt igjen til det som defineres som egne tradisjoner. Jeg forstår det også som at barnehagelæreren tenker at respekt kun har et visst innhold som kan brukes opp og eventuelt disponeres feil.

Respekt brukes også som begrep i forbindelse med at barnehagen har rutiner for, tar hensyn til og tillater matservering når det gjelder halal- slaktet kjøtt.

H=15: Vi splitter kniver så ting ikke blandes i forhold til svin og halal. Vi respekterer.

Jeg forstår bruken av respekt her som at personalet ser seg selv som så generøse at de til og med legger til rette for rutiner for riktig bestikk i forhold til matrestriksjoner. Anker(2011) fant i sine studier at en religiøs praksis blir ofte tatt hensyn til, men har visse begrensinger, og disse begrensingene blir akseptert og håndtert på forskjellige måter ut ifra den enkelte lærer, klasse, elev og situasjon (Anker, 2011, s 111-115). Barnehagelærerne beskriver også hvordan de respekterer barnas matrestriksjoner, men at det i praksis håndteres ulikt blant barnehagelærerne og på de forskjellige avdelingene i barnehagen.

Å tro på himmel og helvete er et tema som det blir snakket om i intervjuene, og i en av gruppene så blir respekt brukt i forbindelse med at noen barn oppdras i denne troen. Jeg tolker at respekt i denne sammenhengen får en betydning i å gi barn lov til å tro på noe hvis det er det de er oppdratt til.

C=26,5: Hvis ungene blir oppdratt til å tro på himmel og helvete, så er det de tror på, og det må vi ha respekt for. Da er det de tror på.

Det virker også til at barnehagelæreren understreker at hun synes at personalet bør respektere at barn blir opplært til å tro på himmel og helvete, og jeg forstår det som at det i utgangspunktet ikke er en selvfølge at denne respekten gis til alle i barnehagen.

Det normative begrepet, toleranse, fant jeg kun i de to sitatene som er beskrevet nedenfor. Begrepet brukes i helt ulike sammenhenger og danner ikke noe mønster, mer enn at betydningen av toleranse antakelig er like personavhengig i sin betydning hos barnehagelærerne, som begrepene respekt og inkludering.

E=38: (....)Vi skal liksom være så veldig tolerante når det gjelder religion. Så later vi som vi er så forbaska tolerante, men det er ikke sikkert vi er det egentlig.

Jeg tolker det som at barnehagelæreren her bruker toleranse i mening av å tåle, og at det går an å late som om man er tolerant. Jeg forstår også at toleranse i likhet med respekt kan være et begrep som barnehagelærerne er påtvunget gjennom arbeidet i barnehagen, og at toleranse også kan aktiveres som en bevisst handling for eksempel i møte med ulike religioner som utfordrer barnehagens innhold og praksis. Jeg tolker det også som at mangfold som begrep, ofte kan frembringe bruk av ord som respekt, toleranse og inkludering hos barnehagelærerne.

M. Hva tenker dere mangfoldet har gitt barnehagen?

J=9: Et godt verdisyn....

F=20: Aksept...veldig.

J=9:Toleranse...vi snakker om at barna er fargeblinde, ikke sant? Det er klart det at vi er veldig mediestyrte, skråstrekk kunnskapsløse, for denne kunnskapen må du oppsøke sjøl- den kommer ikke til deg. Så klart at vi har et helt annet holdningssyn og menneskesyn enn veldig mange andre har.(...)

Toleranse blir her brukt i mening av å venne seg til mangfoldet i barnehagen. I sitatet over så forteller barnehagelæreren at i barnehagen er det så mye forskjellighet at barna har sluttet å legge merke til at de har forskjellige hudfarger, og at det har gjort barna har fargeblinde. Toleranse blir også sett på som holdningssyn og menneskesyn som denne barnehagen har, men som ikke er en selvfølge at de har, men at det er en kunnskap om mennesker som personalet i denne barnehagen har fremfor mange andre barnehager.

4. 9. 2 Oppsummering

Barnehagelærerne forteller at de vet at det er riktig å ha respekt for alle religioner i barnehagen, men de forteller i liten grad hva de vil at respekt skal inneholde i den pedagogiske praksisen i møte med barna. Jeg anser det som funn at respekten som barnehagelærerne gir i møte med

barna, ofte beskrives som å ta hensyn til, å venne seg til, å gi lov til og å ha rutine for, når det gjelder religion og religiøse praksiser. Det er vanskelig å finne et mønster i bruk av og endring av normative begreper i forhold til religion. Det kan ha sammenheng med at barnehagelærerne ofte omgjør religion til å gjelde kultur, nasjon, språk og mangfold. Dessuten er språkvalget omkring religion ofte begrenset og personavhengig.

Jeg tolker det som funn i denne analysekategorien at begrepene respekt, toleranse og inkludering aktiveres i større grad som bevisste handlinger av barnehagelærerne i møte med religioner som utfordrer den vanlige praksisen i barnehagen. Det virker derfor som noen religioner er lettere å respektere enn andre. Jeg tolker det også som funn at innholdet begrepene inkludering, respekt og toleranse er både situasjon- og personavhengig når begrepene brukes i barnehagen, og at det i liten grad er laget en felles pedagogisk plattform om hva disse begrepene skal inneholde og bety i møte med barn og religiøs praksis og tilhørighet.

4.10 Det som overrasker i intervjuene, som analysekategori

I analysene av det innsamlete materialet så blir jeg oppmerksom på at det er mye latter i alle de tre fokusgruppeintervjuene. Det er mye latter i etterkant av at barnehagelærerne har fortalt fortellinger om seg selv og i fra praksis i barnehagen. Noen ganger kan det virke som om barnehagelærerne ler av seg selv og sin egen usikkerhet, og andre ganger virker det som at de er lattermilde fordi de synes det er morsomt det barn eller foreldre har sagt eller gjort. Jeg opplever ikke at barnehagelærerne ler av hva de andre i gruppa sier, men heller at de ler av egne erfaringer og handlinger i forhold til mangfold generelt, men også til at de gjenkjenner det noen i gruppa forteller. Latteren i fokusgruppene kan også være tegn på utrygghet til de andre personene i gruppa fordi noen har mer erfaring og kompetanse. Barnehagelærerne kan også le fordi de er usikre på meg som intervjuer eller på temaet for fokusgruppeintervjuet. Jeg anser latteren som et funn i materialet, og latteren som fenomen er analysert ut ifra kontekst og innenfor ulike analysekategorier

Kapittel 5

5. 1 Barnehagelærernes forhandlinger i møte med religioner og religiøse praksiser

I dette kapittelet vil jeg etablere en diskusjon mellom funn i analysene i kapittel 4 og empirisk forskning i kapittel 1. Jeg argumenterer for og konkluderer med at det er funn i det innsamlete datamaterialet som kan gi svar på problemstillingen i forskningsprosjektet og som kan si noe nytt til empirien jeg samtaler med.

Jeg har brukt ordet, forhandling, fra problemstillingen til å kategorisere funnene i analysene. Kategoriseringen har ført til at jeg velger å se tre typer forhandlinger som skaper sammenheng mellom funnene i det innsamlete datamaterialet og den empirisk forskningen som er presentert i innledningskapittelet. Diskusjonene mellom empirisk forskning og barnehagelærernes forhandlinger, skal gi svar på problemstillingen. De tre kategoriene består av ulike forhandlinger jeg mener barnehagelærerne gjør i møte med religioner og religiøse praksiser. Jeg vil argumentere for i dette kapittelet at barnehagelærerne forhandler om respekt i møte med religion og religiøs praksis i barnehagen, at barnehagelærerne forhandler om betydningen av religion i barnehagen, og barnehagelærerne forhandler om religion kan være en naturlig del av barnehagen. Det blir en kort kommentar til kapittelet avslutningsvis.

5.2 Barnehagelærerne forhandler om respekt i møte med religiøs praksis i barnehagen

I denne delen av den konkluderende diskusjonen vil jeg argumentere for at barnehagelærerne forhandler om respekt i møte med religiøs praksis, og spesielt når det gjelder matrestriksjoner. Anker(2011) har forsket på respekt og dis- respekt som sosiale praksiser i en flerkulturell skolekontekst i Norge. Jeg ønsker å bruke hennes forskning som samtalepartner i diskusjonen om betydningen av mine funn, fordi jeg tenker at forskningen som Anker(2011) har gjort, kan ha overføringsverdi til også å kunne gjelde i sosiale praksiser i barnehagekonteksten.

Respekt, er et begrep som brukes både som en retningslinje for god mellommenneskelig egenskap og i formelle dokumenter, og Anker(2011) beskriver hvordan respekt som begrep kan sammenlignes med en svart boks som kan inneholde en variasjon av meninger. Denne svarten boksen må åpnes opp for at innholdet skal kunne synliggjøres og undersøkes, og for å kunne si noe om hva respekten inneholder og innebærer i den aktuelle konteksten (Anker, 2011). Respekt, som en svart boks med forskjellig meningsinnhold, finner jeg også igjen hos informantene i fokusgruppeintervjuene. Betydningen av respekt virker som å være både person- og situasjonsavhengig fordi innholdet i respekt er i liten grad diskutert og definert i

barnehagen. Funn i analysene viser at barnehagelærerne gir uttrykk for at de vet at det er riktig å ha respekt for alle religioner som er representert i barnehagen, men at de i liten grad forteller hva respekten skal innebære i den pedagogiske praksisen i møte med barn. Respekt, beskrives ofte av informantene som å ta hensyn til, å venne seg til og å gi lov til, når det gjelder religion og religiøse praksiser i barnehagen. Jeg forstår dette som at barnehagelærerne forhandler om meningsinnholdet i respekt, i forhold til religioner og religiøse praksiser.

Barnehagelærerne i fokusgruppene forteller at de respekterer at barna må følge ulike matrestriksjoner på grunn av religion. Men ut ifra barnehagelærernes fortellinger fra praksis, så viser det seg i hovedsak å gjelde respekt for matrestriksjoner i forhold til islam. Respekten som barnehagelærerne sier at de har i møte med barn som må følge religiøse matrestriksjoner, tolker jeg til å ha begrensinger. Begrensingene består i at barnehagelærerne forhandler ut ifra person og situasjon om hva respekten innebærer og inneholder. Anker(2011) forteller om lignende funn av respekt som har visse begrensinger hos lærere i norsk skolekontekst. Funnene i forskningen til Anker(2011) viser hvordan lærerne håndterte elevenes matrestriksjoner i forhold til religion forskjellig. Som eksempel på respekt med begrensninger, er en lærer som kjøpte to toastjern til klassen, et til svin og et til halal- kjøtt, mens en annen lærer gjorde det ikke. I faget «mat og helse», ble svin byttet ut med kylling, men elevene fikk ikke tilbud om å få halal- slaktet kjøtt. Anker(2011) fant derfor ut at en religiøs praksis kan bli tatt hensyn til, men kan allikevel ha visse begrensinger. Disse begrensingene blir akseptert og håndtert på forskjellige måter ut ifra den enkelte lærer, klasse, elev og situasjon (Anker, 2011, s 111-115).

Elevene som gruppe var svært opptatt av viktigheten av at religion skulle respekteres i skolen. Et av temaene elevene tok opp spesielt, var respekt i forhold til matrestriksjoner (Anker, 2011). Jeg vil argumentere for at det er fordi lærerne håndterte respekt i forhold til matrestriksjoner forskjellig, at respekt ble et viktig og aktuelt tema for elevene. Elevene vil kunne oppleve at lærerne gjør respekt forskjellig ut ifra om elevene har matrestriksjoner i forhold til religion eller ei. Mine funn kan si noe om at det er først og fremst matrestriksjoner i forhold til islam som håndteres forskjellig ut ifra person og situasjon i barnehagen. Det vil si at det er i hovedsak i møte med matrestriksjoner i forhold til islam, at respekten har begrensinger. Det kan føre til at respekt gjøres ulikt i barnehagen, spesielt i møte med barn som har tilhørighet til islam, og dette også kan gjelde elever med tilhørighet til islam i skolen.

I barnehagen kan respekten i forhold til barnas matrestriksjoner også ha begrensinger ved at hver enkelt barnehagelærer forhandler om hvordan respekten kan håndteres. Det gjør at respekten kan bli både person og situasjonsavhengig. Jeg vil derfor argumentere for at det Anker(2011) fant ut i sin forskning i skolen, er overførbart til barnehagen. Men fordi barnehagebarn er enda yngre enn elevene, blir konsekvensene av hvordan barnehagelærerne håndterer respekten for matrestriksjoner mer sårbar. Et barn i barnehagen har ikke den samme mulighetene som elevene i skolen, til å sette ord på hvordan de opplever håndteringen av matrestriksjoner. I sitatet under er det et eksempel fra det innsamlete datamaterialet som omhandler håndtering av matrestriksjoner i barnehagen.

M: Hvordan håndterer personalet svin og halal- kjøtt i barnehagen?

B=26: Helt forskjellig fra avdeling til avdeling.

C=26,5: Jeg synes det er lite problematisk, tenker jeg, ungene er veldig klar på det selv når det settes frem pålegg, det er liksom ikke som å være allergisk, da er vi jo så redd for at dem skal få i seg noe. Disse vet veldig godt hva de kan spise.

E=38: Jeg har sett noen steder at de har lite å velge blant - kaviar, makrell eller gulost, i forhold til hva andre barn får. Noen er veldig flinke og har halal- kjøtt, mens andre ikke.

D=21: De blir jo ikke syke av det heller, jeg mener det er viktig å følge opp, men de blir tross alt ikke syke av det, det innebærer ikke noen helserisiko ved å spise det. Selv om de er flinke til å følge opp selv.

Respekten barnehagelærerne viser i forhold til matrestriksjoner og religion, virker til å være at de har vent seg til å ta hensyn. Men hensynet fører ikke til at alle barna får retten til et likeverdig mattilbud, selv om det resulterer i at barna som kun spiser halal- slaktet kjøtt får et lite matutvalg. Barnehagelærerne sier at de respekterer barnas matrestriksjoner ved å ta hensyn til og venne seg til at noen barn ikke kan spise alt som serveres i barnehagen. Jeg vil argumentere for at de forhandler om respekt i betydning av at barnehagelærerne venner seg til å se at barn ikke får det samme mattilbudet på grunn av matrestriksjoner. Funnene i analysen viser også at barnehagelærerne ikke er like nøye med å passe på hvilken type mat barna spiser når det gjelder religion, som ved allergi. Jeg vil argumentere for at det er et eksempel på hvordan barnehagelærerne forhandler om respekt for matrestriksjoner, og at resultatet av forhandlingen er at allergi rangeres høyere enn religiøs overbevisning av helsemessige årsaker.

Barnehagelærerne forhandler om hva respekt skal innebære i møte med barn som må følge religiøse matrestriksjoner. Barnehagelærerne forteller at de synes det er lett å respektere, i betydningene å venne seg til og ta hensyn til matrestriksjoner, når barna selv passer på og vet hva de kan spise. Denne bevisstheten hos barna, om hvilken type mat som de kan spise, finnes også hos elevene i studiene til Anker(2011). Elevene var bevisste på at de ikke kunne bruke samme toast- jern til både svin og halal- slaktet kjøtt. Akkurat som barnehagebarna, fikk

elevene et ulikt mattilbud, ved at ikke alle lærerne kjøpte toastjern til både svin og halal- kjøtt til alle klasser og heller ikke ga et tilbud om halal- kjøtt i mat-faget. Utfallet i skolen ble at elevene så at lærerne håndterte matrestriksjoner forskjellig, noe som antakelig førte til at respekt for religion og matrestriksjoner ble tema i intervjuene.

Elevene beskriver og setter selv ord på hvordan de tenker at lærerne bør respektere religion og religiøse praksiser, men i barnehagen er det liten sannsynlighet for at barna selv setter ord på hva som skjer når religion og matrestriksjoner håndteres ulikt av barnehagelærerne. Mine funn kan kanskje si noe om at respekten for matrestriksjoner i forhold til religion har visse begrensinger både i barnehage og skole, og at barnas og elevenes alder og modning antakelig ikke har betydning for at respekten til matrestriksjoner håndteres forskjellig.

Ut i fra funn i fokusgruppene tolker jeg det som at respekt aktiveres i større grad som en bevisst handling av barnehagelærerne i møte med islam og matrestriksjoner, fordi da utfordres den vanlige praksisen i barnehagen. Det virker som at barnehagelærere synes at noen religioner er lettere å respektere enn andre, og at islam er den religionen som er mest utfordrende og vanskeligst å ta hensyn til, venne seg til og å gi lov til i barnehagen.

E=38: Skal vi plutselig ikke gjøre noen ting bare fordi vi skal ha sånn respekt for andre religioner at vi mister respekten for våre egne tradisjoner?

Respekt, i betydningen «sånn respekt» for andre religioner, tolker jeg som at barnehagelæreren tar mer hensyn til religion og matrestriksjoner enn det som oppleves som greit, og at andre religioner i hovedsak betyr islam. Jeg forstår det som at barnehagelæreren beskriver en forhandling om hva respekt for islam skal inneholde i en barnehagekontekst. Jeg tolker det som at matrestriksjoner i forhold til islam først og fremst respekteres ved barnehagelærerne tar hensyn og gir lov til at barna følger matrestriksjoner i barnehagen. Deretter venner barnehagelærerne seg til at matrestriksjoner i forhold til islam er en del av barnehagens praksis. Jeg vil argumentere for at respekten også her har begrensinger, fordi respekten i betydning å venne seg til, vil utfordres på nytt hver gang barnehagelærerne må håndtere nye krav i forhold til religion som kan ha innvirkning på det de selv anser som en vanlig barnehagepraksis. Respekt, i betydning av å ta hensyn til og venne seg til, vil igjen kunne bli personavhengig og situasjonsavhengig ut ifra når og hvordan den enkelte barnehagelærer opplever en trussel mot barnehagens tradisjoner eller egen overbevisning.

Barnehagelærerne sier i intervjuene at respekt er noe man skal ha for alle. De forteller samtidig at denne respekten ikke nødvendigvis gis fullt ut til alle foreldrene i barnehagen ved

at de for eksempel ikke snakker med alle foreldre om religion og religiøs praksis. Respekten virker til å være at barnehagelærerne gir foreldrene lov til å ha meninger om matrestriksjoner for egne barn, og at barnehagelærerne tar hensyn til det når foreldrene ber om det. Jeg forstår det ut ifra mine funn at barnehagelærere vet at de skal ha respekt for religioner og religiøse praksiser. Dette fører til at de tillater og gir lov til at noen av barna har matrestriksjoner i forhold til religion generelt, og islam spesielt. Men respekten kan ha begrensinger fordi barnehagelærerne ikke nødvendigvis har en felles forståelse av hva respekt skal inneholde, og hva respekt skal innebære i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen. Dette kan føre til forhandlinger om respekt i møte med religion og religiøs praksis, som blir både person- og situasjonsavhengig, og jeg tenker at dette også kan skje i skolen. Når barnehagelærerne forteller at de ikke snakker med alle foreldrene i barnehagen om religion og religiøs praksis, antar jeg at det kan ha overføringsverdi til at lærerne heller ikke snakker med foreldrene til elevene om religion. Ut ifra mine funn, så vil jeg argumentere for at respekten for matrestriksjoner vil fortsette å være person og situasjonsavhengig, fordi barnehagelærerne anser det ikke som viktig å snakke sammen om en felles forståelse om hva respekt for religioner og religiøse praksiser skal inneholde eller innebære, hverken med hverandre, barna eller foreldrene. Hvis ikke lærerne heller ser det som viktig å snakke sammen om en felles forståelse om hva respekt for religion og religiøs praksis skal inneholde og innebære, så vil jeg anta at elevene kommer til å fortsette å fortelle at respekt for religioner er et viktig tema i skolen, fordi lærerne håndterer det ulikt.

5.3 Barnehagelærerne forhandler om betydningen av religion i barnehagen

I denne delen av den konkluderende diskusjonen vil jeg argumentere for at barnehagelærerne forhandler om betydningen av religion i barnehagen. Jeg vil bruke forskningen Fauske(2012) og Sagberg(2012) som samtalepartnere for å kunne gi mening til mine funn. Fauske(2012) har forsket på barnehagelæreres bruk av religiøse fortellinger i barnehagen, og Sagberg(2012) har intervjuet barn og unge om de store spørsmålene i livet.

Barnehagelærerne forteller i intervjuene at de har lite kjennskap til hvilke religiøse erfaringer barn har, lite kunnskap om religioner som er representert i barnehagen, og at de i lite grad er opptatt av å se barn, religion og religiøs tilhørighet som en del av sitt arbeid i barnehagen. Det er ingen i de tre fokusgruppene som forteller at de har en felles kunnskap eller oversikt i barnehagen om hvilke religioner som er representert blant barna i barnehagen.

Barnehagelærerne forteller heller ikke om at de har rutiner for å snakke om religion og

religiøs praksis i foreldresamtaler. Dette kan kanskje forklares ved at barnehagelærerne poengterer at de i stor grad ikke tenker at religion er viktig for arbeidet med barna, og at det derfor ikke er nødvendig med den type informasjon.

J=9: Nei, vi har ikke det egentlig. Religion er i bunn og grunn ikke det viktigste for oss egentlig, vi har aldri utad gått ut til foreldrene og hentet den type informasjon

Religion som tema i barnehagen virker fremmed for barnehagelærerne. Det kan virke ut ifra utsagnet over, at det er fordi barnehagelærerne ikke anser religion som relevant eller viktig for arbeidet eller innholdet i barnehagen. Det virker unaturlig for barnehagelærerne å innhente informasjon og å snakke med foreldrene om religion, religiøs tilhørighet og religiøs praksis. Barnehagelærerne omdanner ofte religion til å handle om kultur, nasjon, språk og mangfold i intervjuene. Kristendom derimot, blir som oftest omtalt som tradisjon. Jeg ser den språklige endringen av religion som tegn på at barnehagelærerne forhandler om hva religion er, og hvilken betydning religion kan ha for og i barnehagen.

Jeg har forståelsen av at barnehagelærerne synes det er vanskelig å snakke om barn og religion, både når det gjelder å forholde seg til religion generelt, men også når det gjelder å jobbe med religion som tema i barnehagen. Barnehagelærernes måte å fortelle om for eksempel jul og påske, tolker jeg som at de kristne høytidene ses på som naturlige tradisjoner og ikke som uttrykk for religion. På grunn av at barnehagelærerne forhandler om at religion kan bety tradisjon i stedet, så forhandler de også om at de ikke trenger å fortelle de religiøse fortellingene som hører til jul og påske i barnehagen. Barnehagelærerne er opptatt av at de ikke forkynner, men kun markerer religiøse høytider. Jeg mener at de da forhandler om at tradisjon er viktigere enn religion, ved at for eksempel at den religiøse fortellingen om jul blir omgjort til fortellingen om nissen.

Fauske(2012) har forsket på pedagogiske lederes bruk av religiøse fortellinger i barnehagen, av ut ifra en forståelse om at mennesker tar i bruk fortellingskategorien for å skape mening i sin egen tilværelse og for å forstå sitt eget opphav. Funn i forskningen viste at de fleste pedagogiske lederne brukte religiøse fortellinger i de kristne høytidene som jul og påske. Kun en prosent av de pedagogiske lederne svarte at de brukte religiøse fortellinger til markering av den muslimske høytiden id- al- fitr, enda fjorten prosent av barnehagene hadde barn som representerte islam. Det var få andre høytider og religioner enn kristendom som ble synliggjort eller markert. De pedagogiske lederne forklarte at det var fordi de valgte høytider og religiøse fortellinger basert på at de var en del av norske tradisjoner eller norsk kulturarv

(Fauske, 2012). Disse funnene om bruk av religiøse fortellinger, kan jeg finne igjen i mitt eget innsamlete datamateriale. Informantene forteller at uavhengig av hvilke religioner som er representert blant barna i barnehagen, så formidler de kun kristne, religiøse fortellinger. Selv om religion som tema kan virke ukjent og fremmed for barnehagelærerne, så virker det allikevel som en selvfølge at hvis det er en religion som skal synliggjøres, så er det kristendom. Dette står i sterk kontrast til barnehagelærernes praksisfortellinger som i hovedsak beskriver erfaringer med islam i barnehagen. Jeg vil argumentere for at barnehagelærerne forhandler om religioners betydning når de sier at religion ikke er viktig i barnehagen, og det gjør at de heller ikke forteller religiøse fortellinger. Ved å ta standpunkt til at religion ikke er viktig, blir det uten betydning hvilke religioner som er representert blant barna i barnehagen og hvilke høytider som skal markeres. Men selv om barnehagelærerne i utgangspunktet har forhandlet ferdig om at religion ikke er viktig for arbeidet eller innholdet i barnehagen, så blir de allikevel utfordret til å forhandle videre med religionens betydning for barnehagen i møte med barna som er der med ulike religiøse praksiser, erfaringer og tilhørigheter.

B =26,5: Når de kommer til barnehagen med sin tro, så er vi redde for at vi ikke skal se demmes tro, da velger vi heller ingenting, og velger lek og språk.

I sitatet over så endrer argumentasjonen seg i møte med religion. Barnehagelæreren bruker uttrykket «å se demmes tro» i motsetning til «å tru på det vi tror på», som jeg fortolker som om barnehagelærerne ser på religioner som motsetningsforhold som er fremmede for hverandre, og at det kan føre til at relasjonene i barnehagen kan bli preget av usikkerhet og frykt for det som er ukjent. Frykten som informantene beskriver, er preget av å være redd for å bli overmannet av en annen religion, men også redsel for å overse en religion fremfor en annen. Barnehagelærerne i alle tre fokusgruppene forteller at de er redde for å gjøre feil, og at frykten for å gjøre enten for mye eller for lite i forhold til religion, gjør at barnehagelærerne ofte velger å ha fokus på lek og språk i barnehagen i stedet. Jeg vil derfor argumentere for at barnehagelærerne forhandler med egen frykt og redsel for å gjøre feil i forhold til religion i barnehagen. Resultatet av forhandlingene kan da bli å velge noe trygt som lek og språk som tema i barnehagen, fremfor å ta i bruk religiøse fortellinger.

Sagberg(2012) mener at barnehagen er i økende grad blitt et møtested der barnehagelærere må forstå betydningen av religion, av ulike verdssystemer og av ulike oppdragelses og dannelsesidealer. Han mener at alle som jobber med barn og barns oppvekst, må søke å forstå

hva det innebærer at religiøse tradisjoner får stadig ny betydning, og hva det kan gjøre for barns danning av identitet når samfunnet på samme tid sekulariseres (Sagberg, 2012).

J=9: Vi har jo barn som er veldig opptatt av sin religion, og da forteller de at: Dere går det skikkelig dritt med. Dere kommer til helvete. Det er ikke håp for dere! (Alle ler).

F=20: Men samtidig får vi greie på hvordan vi skal være. Nå skal du høre her hvordan det er å være en god muslim. Det er spennende!

F=20: Men vi må jo nyansere litt og si at det er det som er riktig for deg, men det bør ikke være riktig for en annen. Mens begge to har like mye rett. Den tar vi jo opp når det er tema.

Sitatet over er et av mange eksempler på hvordan religion blir synlig i barnehagen selv om barnehagelærerne sier at religion ikke er viktig for deres arbeid i barnehagen. Mange barn i barnehagen blir oppdratt i troen på et helvete, og barnehagelærerne må forholde seg til det siden barna forteller om det i barnehagen. Men selv om barna forteller om sine religiøse erfaringer, så sier barnehagelærerne allikevel at religion ikke er viktig som tema i barnehagen. Den lattermilde stemningen i fokusgruppa tolker jeg som at barnehagelærerne forhandler om at barnas utsagn om helvete, ikke fremstår som sannhet, men som artige praksisfortellinger. Jeg tolker det som at det er viktigere for barnehagelærerne å poengtere for barna at ingen har mer rett enn andre, enn å våge å filosofere sammen med barna om hva helvete er, og hvilken betydning denne troen kan ha for barnas utvikling av identitet.

Sagberg(2012) sier at det går an å møte mangfoldet av virkelighetsforståelser og virkelighetsbilder på to måter, enten åpent eller lukket. Lukket, sekulær virkelighetsforståelse i tilnærming fra omsorgspersoner, som vil si at man utelukker at det fins noe utenfor det mennesket kan forstå med sin fornuft, kan by på problemer for barn som har en religiøs tilhørighet (Sagberg, 2012). Jeg tolker det som at barnehagelærerne har en lukket, sekulær virkelighetsforståelse i møte med barna ved at de ikke synes at religion hverken er viktig for arbeidet eller innholdet i barnehagen. Dessuten er barnehagelærerne så redde for gjøre feil i forhold til religion, at de velger lek og språk i stedet.

Sagberg(2012) sier at forholdet mellom religion og danning av identitet er meget sammensatt og at barnehagelærere må forstå betydningen av religion som dannelsesideal. Mitt argument er at barnehagelærere i fokusgruppene i stor grad har forhandlet ferdig om at religion ikke er viktig for barnehagen, og at de som barnehagelærere ikke har noen delaktig rolle i barns utvikling av identitet som har med religion å gjøre. Siden barnehagelærerne allikevel må forholde seg til religion gjennom barnas religiøse praksiser og religiøse erfaringer, så har barnehagelærerne forhandlet frem at det er frykten for å gjøre feil i forhold til religion som gjør det komplisert. Derfor velger de å ha fokus på lek og språk i stedet for religion.

5.4 Barnehagelærerne forhandler om religion er en naturlig del av barnehagen

I denne delen av den konkluderende diskusjonen vil jeg argumentere for at barnehagelærerne forhandler om religion er en naturlig del av barnehagen. Jeg vil bruke forskningen til Sayed(2012) og Dubski et.al, (2012), som diskusjonspartnere for å kunne gi mening til mine funn. Sayed(2012) er opptatt av at religiøst mangfold skal synliggjøres og normaliseres og bli en integrert del av barnehagens pedagogiske arbeid, og Dubski et al. (2012) har gjort en omfattende, kvalitativ studie i tyske barnehager i urbane strøk med høy andel innvandrere. Forskningen hadde fokus på barnas synspunkter på og oppfattelser av Gud i inter- religiøse barnehagesammenhenger.

Barnehagelærerne sier i intervjuene at de ikke vet så mye om religioner som er representert i barnehagen, og de uttrykker at de er ukjent med hvordan de skal markere ulike religioners høytider, også de kristne. I tillegg er barnehagelærerne redde for å forkynne, og de har frykt for å gjøre for mye eller for lite i forhold til religioner.

C=26, 5: Når vi skal begynne med sånne advent- ting, så tenker vi ofte hva gjør vi med dem i samling? ...ofte en stor diskusjon. Skal de være med? Kan vi snakke om Gud hvis vi har en muslim der?

Utsagnet fra en av barnehagelærerne i sitatet over som lurte på om de kan snakke om Gud hvis de har en muslim i samlingen, setter kanskje ord på noe av usikkerheten pedagogen har i forhold til religion generelt og islam spesielt. Mitt argument er at religion kan skape avstand i relasjonene til barn med ulike religiøs tilhørigheter, fordi barnehagelærerne forhandler med sin egen frykt og usikkerhet i møte med å kunne håndtere religion i barnehagen.

Dubski et al. (2012) mener at en av de største utfordringene barn møter i oppveksten nå, er religiøst mangfold. Mange barn i den vestlige verden vokser opp med en bevissthet om tro og livssyn som er forskjellig fra deres egen (Dubski et al. ,2012). Barnehagelærerne i fokusgruppeintervjuene har alle erfaringer med et stort religiøst mangfold blant barna i barnehagen. Men allikevel ser de det ikke som naturlig å snakke om religion, hverken i samtaler med barn og foreldre, eller som tema i barnehagen. Samtidig som barnehagelærerne sier at religion ikke er viktig for dem i arbeidet i barnehagen, så forteller de mange praksisfortellinger om hvordan de daglig må håndtere ulike religiøse praksiser og barnas ulike spørsmål omkring religion.

Hvis barns største utfordring i oppveksten er religiøst mangfold, så mener jeg at mine funn kan si noe om at det er en enda større utfordring at barnehagelærerne som jobber med barn,

ikke ser religion som viktig i barnehagens pedagogiske innhold, men kun håndterer religion når de må ut ifra person og situasjon (Dubski et al. ,2012).

J=9: Så ser man i barnegruppa da at fordi barna prater om at jeg er muslim, jeg er kristen, jeg må bare spise halalkjøtt, jeg må ikke spise halal- kjøtt. Barna er veldig bevisste på det her, og det er veldig interessant. Så det er klart, det kan være litt vanskelig- hvem er jeg?

I sitatet overfor så kommer det tydelig fram at det også i en norsk barnehagekontekst så er det tegn på at barna møter utfordringer med å finne ut hvem de er i møte med ulike religioner og religiøse praksiser. Barnehagelæreren sier i sitatet at barna i barnehagen er veldig bevisste på at det finnes ulike religiøse praksiser, og at barna gjennomgår vanskelige identitetsprosesser om hvem de er. Jeg tolker dette som at barnehagelærernes forhandlinger med egen frykt og usikkerhet i forhold til religion, blir forsterket ved at barna fremstår som bevisste på at det finnes ulike religiøse praksiser og stiller spørsmål angående religion. Selv om barnehagelærerne opplever at barn stiller grunnleggende spørsmål om sin egen identitet, velger de allikevel bort religion som tema i barnehagen. Usikkerheten og redselen for å gjøre feil ser ut til å vinne i forhandlingene satt opp imot barnas behov for å snakke om religiøse erfaringer i barnehagen. Dubski et al. (2012) fant i sine studier at barna hadde ulik kunnskap om og et lite utviklet språk for religioner, også sin egen. De fant også ut at barna kunne ha livlige diskusjoner om Gud, og at barna trengte erfaringer for å kunne etablere kunnskap om religion (Dubski, et al. ,2012). Ut ifra mine funn i fokusgruppeintervjuene vil jeg argumentere for at fordi barnehagelærerne er usikre på om religion er en naturlig del av barnehagen, så bidrar de i svært liten grad for at barna kan bli kjent med ulike religioner og religiøse praksiser, gjøre erfaringer om ulike religioner eller til å kunne utvikle et språk om religioner, også det kristne.

I fokusgruppeintervjuene har jeg tolket det som funn at barnehagelærerne finner det generelt unaturlig og fremmed å snakke om religion i barnehagen. Mitt argument er at jeg mener at barnehagelærerne er usikre på om religion er eller kan være positivt for barns utvikling og for felleskapet i barnehagen. Barnehagelærerne beskriver hvordan de opplever at barn kan bli grublere av å vite tunge ting, som for eksempel troen på helvete, men at barn som er sterke og trygge i seg selv, har større sjanse til å kunne tåle å ha en religiøs tilhørighet. Sayed(2012) ønsker at religiøst mangfold skal bli et normalperspektiv i barnehagen, og at religiøst mangfold skal synliggjøres og bli en del av barnehagens pedagogiske arbeid. Målet er å skape et større, vi, i norske barnehager. Jeg vil argumentere for at jeg har gjort funn som kan si noe om en tendens til at barnehagelærere er så usikre på om religion er bra barns utvikling og

barnehagens innhold, at denne usikkerheten kan føre til at barnehagelærerne ikke tenker at det som naturlig å synliggjøre eller normalisere religion i barnehagen.

Sayed(2012) mener at muslimer blir fremstilt på en negativt stereotypisk måte ved at media ofte har fokus på ekstremisme, terrorisme og tvangsekteskap. Dette kan være med på å skape et skille mellom nordmenn og muslimer og at dikotomier som vi og de opprettholdes (Sayed, 2012). I fokusgruppeintervjuene så er barnehagelærernes språk ofte preget av en vi og de – tenkning i forhold til religion, ved at «vi» har kristen, norsk tradisjon, mens «de» har andre religioner, nasjoner, kulturer og flere språk. Det er en tendens i funnene at når barnehagelærerne snakker om annen religion enn kristendom, så er det ofte islam, og at islam er det som barnehagelærerne ser på som den minst naturlige religionen i møte med barnehagen. Sayed(2012) mener at mediene er med på å opprettholde skille mellom nordmenn og muslimer, men jeg vil argumentere for at også barnehagelærerne i barnehagen kan være med på å opprettholde skiller gjennom sin vi og de tenkning, om nordmenn og muslimer. Dette til tross for at det er islam som er den religionen barnehagelærerne har mye erfaring med og håndterer daglig. Andre religioner, bortsett fra kristendom, er lite synlig i barnehagelærernes språk eller praksisfortellinger. Barnehagelærerne virker til å se det norske og kristne som mer naturlig og selvfølgelig verdi i barnehagen, særlig i møte med islam. Barn med muslimsk tilhørighet kan derfor oppleve at deres religiøse erfaringer ikke blir sett på som en naturlig del av «oss» i fellesskapet i barnehagen. Fordi barnehagelærerne er usikre på hvordan de skal håndtere og verdsette ulike religioner, spesielt islam, så kan usikkerheten være med på å opprettholde og videreføre vi og de – tenkningen i barnehagen. Det kan føre til at det er barnehagelærerne selv som er hindringene for å skape et større, vi, i barnehagen, ikke de ulike religionene. Å skape et større fellesskap i barnehagen kan føre til nye forhandlinger om hvordan barnehagelærerne kan utvide rammene for fellesskapet, og om hva dette fellesskapet kan romme av ulikheter. Jeg vil argumentere for at så lenge barnehagelærerne er usikre på om religion er positivt for barn og innholdet i barnehagen, vil barnehagen fortsette å være kun en møteplass for religioner og religiøse praksiser, uten at religioner blir en naturlig del av barnehagens fellesskap.

5.5 Mitt bidrag

Selv om jeg ikke kan generalisere ut ifra mine funn i analysene, mener jeg likevel at funnene kan være indikasjoner på hvordan barnehagelærere anerkjenner og forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser i barnehagen. Jeg konkluderer med at respekten som gis i

barnehagen har begrensinger, og at respekten som gis av barnehagelærerne er person og situasjonsavhengig. Dette gjelder i stor grad matrestriksjoner i forhold til islam. Det som er nytt i dette materialet, er at mine funn sett i lys av Ankers(2011) forskning, viser at alder og modning antakelig ikke har betydning for at matrestriksjoner i forhold til religion håndteres forskjellig av barnehagelærere i barnehagen, og av lærere i skolen.

Jeg konkluderer med at barnehagelærerne ikke ser religion som et viktig tema i barnehagen eller av betydning for utførelse av arbeidet. Disse funnene kan si noe nytt til Fauskes(2012) forskning, fordi når barnehagelærere ikke anser religion som et viktig tema i barnehagen, er det heller ikke viktig å vite hvilke religioner som er representert i barnegruppene eller å fortelle religiøse fortellinger. Dette kan også føre til at barnehagelærere i liten grad bidrar til at barn blir kjent med ulike religioner og religiøse praksiser.

Jeg vil også konkludere med at barnehagelærerne er usikre på om religion er eller kan være positivt for barns utvikling og barnehagens innhold. Dette funnet kan si noe nytt til forskningen til Sayed(2012). Barnehagelærernes usikkerhet i forhold til om religion er bra for barn, kan føre til at det er de selv som hindrer å normalisere og gjøre religion til en naturlig del av et større, vi, i barnehagen. Så lenge barnehagelærernes anerkjennelse og forhandlinger med religioner i barnehagen er både person- og situasjonsavhengig, vil barn kunne oppleve at barnehagelærere håndterer religioner og religiøse praksiser ulikt. Derfor anser jeg det som viktig at videre forskning ser mer på hvordan barn og foreldre i barnehagen erfarer at barnehagelærerne forhandler i møte med religioner og religiøse praksiser, og hvilke betydninger forhandlingene har for individene og fellesskapene i barnehagen.

Kildeliste

- Anker, T. (2011). *Respect and disrespect. Social Practices in a Norwegian multicultural school* (Doktoravhandling). Oslo: Det teologiske Menighetsfakultetet.
- Barne- likestillings og inkluderingsdepartementet. (2012). *En helhetlig integreringspolitikk. Mangfold og fellesskap*. Meld. St. 6. (2012 - 2013). Bergen: Fagbokforlaget.
- Bender, C., Cadge, W., Levitt, P. & Smilde, D. (2013). *Religion on the Edge. De- Centering and Re- centering the Sociology of Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Bergstrøm, G. & Boreus, K. (Red.). (2012). *Textens mening och makt*. Lund: Studentlitteratur.
- Bryman, A., & Hardy, M. (2004). *Handbook of Data Analysis*. London: Sage Publications.
- Bugyis, E. (2014). Reviews in Religion & Theology. *Yale University*, 21(1), s. 14-18.
- Christoffersen, L. & Johannessen, A. (2012). *Forskningsmetode for lærerutdanningene*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Dubski K., Maull I. & Schweitzer F. (2012). How many Gods in heaven? Young Children and Religious Plurality Results of a Qualitative study. *Journal of Empirical Theology*, 25, 99-122.
- Fauske, R. (2012). Bruken av religiøse forteljingar i barnehagen. *Prismet*, 63(1), 35-57.
- Gjervan, M., Andersen E., & Bleka, M. (2008). *Se mangfold! Perspektiver på flerkulturelt arbeid i barnehagen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Hatch, J.A. (2002). *Doing Qualitative Research in Education Settings*. Albany: State University of New York press.
- Honneth, A. (2003). *Behovet for anerkendelse*. København: Hans Reitzels forlag.
- Honneth, A. (2008). *Kamp om anerkjennelse*. Oslo: Pax forlag.
- Kleven, T.A., Hjordemaal, F. & Tveit, K.(Red.). (2011). *Innføring i pedagogisk forskningsmetode. En hjelp til kritisk tolkning og vurdering. 2. utgave*. Oslo: Unipub
- Kunnskapsdepartementet. (2006). *Lov om barnehagen*. Oslo: Departementet.

Kunnskapsdepartementet. (2006). *Temahefte om språklig og kulturelt mangfold*. Marit Gjervan (Red.) Oslo: Departementet.

Kunnskapsdepartementet. (2011). *Rammeplanen for barnehagens innhold og oppgaver*. Bergen: Departementet.

Kunnskapsdepartementet. (2013). *Det livssynsåpne samfunn. En helhetlig tros og livssynspolitik*. NOU 2013:1. Oslo: Departementet.

Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendahl Norsk forlag.

Miles, M. B., Huberman A.M. & Saldana, J. (2014). *Qualitative Data Analysis. A Methods Sourcebook*. United States of America: Sage Publications, Inc.

Ryan G. W., & Bernhard, R. B. (2003). *Field Methods*. Vol.15 (1), s.85-109.

Sagberg, S. (2012). *Religion, verdier og danning. Barns møte med de store spørsmål i livet*. Bergen: Fagbokforlaget.

Spickard, J. (2013) *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.52 (3), s.647-648.

Syed, B.F.(2012). Religiøs mangfold i barnehagen som normalperspektiv. *Første steg, nr. 4*, s. 56-58.

Tveter, Thoresen I. & Winje, G. (2013). *Religioner, mangfold og etikk i barnehagen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Østrem, S. (2009). *Alle teller mer*. Rapport. 1/2009. Tønsberg: Høgskolen i Vestfold.

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet:

” Barnehagen som møteplass for religioner og religiøse praksiser ”

Bakgrunn og formål:

Det religiøse mangfoldet blant barna i barnehagene øker, og barnehagelærere har fått et stort ansvar for å ivareta dette mangfoldet gjennom formålsparagrafen og samfunnsmandatet gitt i rammeplanen for barnehagen. Jeg ønsker å intervju barnehagelærere om hvordan de forholder seg til de forskjellige religionene som er representert i barnegruppen, og hvordan de tenker at religiøse praksiser som kommer til uttrykk kan prege fellesskapet og relasjonene i barnehagen.

I forskningsprosjektet vil noen av problemstillingene som skal analyseres være:

- Hvilken betydning har religion og religiøse praksiser for og i barnehagen?
- Hvordan gjøres og skapes religion i barnehagen?
- Hva tenker barnehagelærere om hvilken betydning religion og religiøse praksiser kan ha for barn og fellesskapet i barnehagen?

Forskningsprosjektet er en del av en masteroppgave innenfor studiet:

Mangfold og inkludering i pedagogisk virksomhet. Lærerutdanningen, Høgskolen i Østfold.

Informantene i forskningsprosjektet er valgt ut fra barnehager fra Østlandet som har et stort mangfold av religioner representert i barnehagen.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Deltakerne i forskningsprosjektet vil delta i to forskjellige fokusgruppeintervjuer, i tillegg en pilotgruppe for testing av spørsmål, med seks deltakere i hver gruppe.

Fokusgruppeintervjuene vil hver ha en tidsramme på 1, 5 timer. Spørsmålene vil dreie seg rundt tema og problemstillinger nevnt overfor. Fokusgruppeintervjuene vil i sin helhet bli tatt opp med digital lydopptaker. Fokusgruppeintervjuene vil transkriberes, deretter analyseres og så drøftes i masteroppgaven opp mot problemstillingene.

Informantene i fokusgruppeintervjuene vil kunne være med på å bidra til forskning omkring temaet om barnehagen som møteplass for forskjellige religioner og religiøse praksiser, noe som kan være av interesse siden evalueringsrapporten om barnehagen, Alle teller mer(2009), viser at personalet opplever det som svært krevende å arbeide med fagområdet etikk, religion og filosofi i barnehagen.

Hva skjer med informasjonen om deg?

- Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt.
- All informasjon som samles inn er taushetsbelagt.
- Det frivillig, informerte og skriftlige samtykket vil oppbevares separat fra lydfilene fra fokusgruppeintervjuene.
- Digitale lydopptak lagres ikke på pc/harddisk, men nedlastet i arkiv, separat fra samtykkeskjema.

- Direkte eller indirekte personifiserende opplysninger anonymiseres når intervjuene transkriberes.
- All data/opplysninger fra notater/opptak til pc/harddisk vil være fullstendig anonymisert.
- Informantenes bakgrunnsopplysninger vil holdes i vide kategorier, som vil gjengi dem som informanter og barnehagelærere fra Østlandet og ikke kommune, utdanningsnivå og ikke fag.
- Informantene i fokusgruppeintervjuene vil anonymiseres som:
Eksempelvis: Informant A med x antall år erfaring som barnehagelærer= AX
- Informantene vil ikke kunne gjenkjennes i senere publikasjoner, men forsker kan ikke forhindre hvis informantene selv forteller at de er med i en studie og senere kan bli gjenkjent.

Prosjektet skal etter planen avsluttes mai 2015.

Notater og lydfiler fra fokusgruppeintervjuene vil da destrueres.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli anonymisert.

Dersom du har spørsmål til studien, ta kontakt med

Beate Lund: beate.lund@yahoo.no eller på mobil 97760948

Veileder og ansvarlig: Geir Afdal: geir.afdal@hiof.no

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS.

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien, og er villig til å delta i forskningsprosjektet.

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

- ☐ Jeg samtykker til å delta i fokusgruppeintervju.
- ☐ Jeg samtykker i at forskningsmaterialet kan publiseres.
- ☐ Jeg samtykker at forsker/student, studentgruppe og veileder kan få adgang til det anonymiserte intervjumaterialet som en del av et studentarbeid/samarbeid.

Geir Sigmund Afdal

Avdeling for lærerutdanning Høgskolen i Østfold

Remmen

1757 HALDEN

Vår dato: 19.06.2014

Vår ref: 39013 / 3 / SSA

Deres dato:

Deres ref:

TILBAKEMELDING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 13.06.2014. Meldingen gjelder prosjektet:

39013

Behandlingsansvarlig

Daglig ansvarlig

Student

Barneheten som møteplass for religioner og religiøse praksiser

Høgskolen i Østfold, ved institusjonens øverste leder

Geir Sigmund Afdal

Beate Lund

Etter gjennomgang av opplysninger gitt i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon, finner vi at prosjektet ikke medfører meldeplikt eller konsesjonsplikt etter personopplysningslovens §§ 31 og 33.

Dersom prosjektopplegget endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for vår vurdering, skal prosjektet meldes på nytt. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, <http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/skjema.html>.

Vedlagt følger vår begrunnelse for hvorfor prosjektet ikke er meldepliktig.

Vennlig hilsen

Katrine Utaaker Segadal

Sondre S. Arnesen

Kontaktperson: Sondre S. Arnesen tlf: 55 58 33 48

Vedlegg: Prosjektvurdering

Kopi: Beate Lund beate.lund@yahoo.no

Personvernombudet for forskning

Prosjektvurdering - Kommentar

Prosjektnr: 39013

Vi kan ikke se at det behandles personopplysninger med elektroniske hjelpemidler, eller at det opprettes manuelt personregister som inneholder sensitive personopplysninger. Prosjektet vil dermed ikke omfattes av meldeplikten etter personopplysningsloven.

Det ligger til grunn for vår vurdering at alle opplysninger som behandles elektronisk i forbindelse med prosjektet er anonyme.

Med anonyme opplysninger forstås opplysninger som ikke på noe vis kan identifisere enkeltpersoner i et datamateriale, verken:

- direkte via personentydige kjennetegn (som navn, personnummer, epostadresse el.)
- indirekte via kombinasjon av bakgrunnsvariabler (som bosted/institusjon, kjønn, alder osv.)
- via kode og koblingsnøkkel som viser til personopplysninger (f.eks. en navneliste) - eller via gjenkjennelige ansikter e.l. på bilde eller videoopptak.

Personvernombudet legger videre til grunn at navn/samtykkeerklæringer ikke knyttes til sensitive opplysninger.

Intervjuguide

Tema: Barnehagen som møteplass for religioner og religiøse praksiser.

Problemstilling: Hvordan anerkjenner og forhandler barnehagelærere i møte religioner og religiøse praksiser i barnehagen?

Forskningsspørsmål
1. Hvilket språk har barnehagelærere om forskjellige religioner og religiøse praksiser som kommer til uttrykk i barnehagen?
2. Hva gjøres og sies av barnehagelærere angående religion i barnehagen? Hva synes de at de bør gjøre/ikke gjøre?
3. Hvilken forståelse har barnehagelærere av hvilken betydning religion kan ha for barn?
4. Hvordan anerkjennes religioner og religiøse praksiser i barnehagen? Hvilken betydning har religion for og i barnehagen?
5. Hvordan konstrueres religion? Hva er det barnehagelærere ser/ikke ser? Hvilke fortellinger om religion blir til?
6. Hvordan formulerer de seg? Hva identifiseres som religion og ikke- religion?
7. Hvordan ses religion som et tema eller ikke- tema i barnehagen?
8. Hvordan støtter barnehagelærere det enkelte barn ut fra sine egne religiøse og individuelle forutsetninger?
9. Hvilke diskurser preger barnehagelæreres pedagogiske arbeid i møte med religiøst mangfold i barnehagen? Kan noe føre til inkludering og ekskludering av barna i barnehagen?
10. Hvordan møter barnehagelærere religiøst mangfold blant barna i barnehagen i det pedagogiske arbeidet?
11. Hvilke religiøse uttrykk og praksiser anses som selvsagte eller problematiske?

Intervjuguide – fokusgruppeintervju:

1. Hvor mange års erfaring har du som barnehagelærer? Fortell.

2. Hva er dine første tanker som barnehagelærer om religion og religiøse uttrykk/praksiser i barnehagen? Hvilke bilder har du av religion i barnehagen?
3. Kan du gi eksempler på hva du tenker er tegn i barnehagehverdagen på at det er forskjellige religioner representert blant barna? Hvordan bringer barna inn sin religiøse erfaring inn i barnehagen og i relasjoner?
4. Kan du fortelle om arbeidet som gjøres i barnehagen i forhold til forskjellige religioner? Hvordan får du som barnehagelærer informasjon om barna og familienes religioner?
5. Hva tenker du om forskjellige religioners betydning i og for barnehagen? (Planlegging, relasjoner og praktisk tilrettelegging)
6. Hva tenker du om hvilken betydning religioner og religiøse praksiser har for barn, omsorg, utvikling og danning?
7. Kan du gi konkrete eksempler på noe du gjør i hverdagen som legger til rette for religion og religiøse praksiser?
8. Hva tenker du om hvordan at barn oppdras innenfor en bestemt religion? Påvirker dette foreldresamarbeidet?
9. Hvilken betydning tenker du, har religioner som er representert i barnegruppa, for fellesskapet i barnehagen? Anerkjennes alle religioner? Skaper det skiller sosialt? Snakker barna om religion? Snakker personalet med barna om religion?
10. Hvilken betydning tenker du, har religioner som er representert i barnegruppa, for omsorgen for det enkelte barn? påvirkes relasjonene?
11. Kan du beskrive hvordan du jobber med religion som fagområde og tema i barnehagen?
12. Kan du gi eksempler på noe du har gjort for å imøtekomme forskjellige religioner og religiøse praksiser i barnehagen?
13. Kan du fortelle hvordan du opplever religion og religiøse praksiser i hverdagen i barnehagen?
14. Tenker du på hvordan du som barnehagelærer påvirker det enkelte barn og barnet i en gruppe gjennom hvordan du tenker/ håndterer religion og religiøse praksiser?
15. Hvilken plass har religion i barnehagen? Hvordan ses religion som en del av omsorg/ pedagogikk?
16. Er det noe du lurer på eller har lyst til å fortelle avslutningsvis angående dette temaet?

Transkribering av fokusgruppeintervju – pilotgruppe - 2014

A= 1,5, B= 26, C= 26,5, D= 21, E= 38, M= moderator

M: Hva er det første dere tenker på når dere tenker religion og religiøse uttrykk praksiser i barnehagen?

C=26, 5: Det første jeg tenker på er høytidene, jeg opplever at det er der det er mest brukt....jul og påske..det er der jeg tenker at religion kommer inn i min erfaring i barnehagen i hvert fall.

E= 38: Det jeg tenkte når jeg leste igjennom spørsmålene (infoskriv om intervjuet)så ser jeg egentlig veldig lite av religionsutøvelse.... eller ikke utøvelse da, men praktisering i barnehagen. Jeg synes jeg ser lite av det faktisk. Mye mindre sånn til jul enn for noen år siden.

M: Du tenker at det har endret seg i forhold til de kristne høytidene?

E=38: Ja, det er min opplevelse

C=26,5: Det er jeg helt enig med deg i. Før var det litt mer kristent innhold. Vi snakka litt mer om hva jul og påske betydde. ..Det blir mindre og mindre snakk om det.

E=38: Man velger heller valentinsdagen enn fastelavn for eksempel, hvorfor kan man ikke lage fastelavnsris i stedet for sånne hjerter?

A=1, 5: Vi har en sånn frykt for å lære bort om kristendommen...eller sånn.....at vi skal forkynne noe.....det skal vi jo ikke gjøre.....i frykt så demper vi oss lite grann, så ikke det skal være verdt noe mer enn andre religioner.

E=38: Det er kanskje en sånn bevisstløshet rundt det på en måte? At man bare suger opp det som er i tiden, har jeg tenkt, det kan jo være begge deler.

M: Tenker du at man velger det som er populært?

E=38: Ja, at man plukker opp noe fra USA og sånn....

C=26,5: Kan det også være sånn at andre religioner kommer inn i barnehagen også? At når vi ikke kan noe om dem så velger vi bort det vi kan noe om også? Fordi vi kan ikke si noe om

kristendommen vi kan noe om når vi ikke kan noe om muslimer eller noen andre...så da flater vi ut alt....jeg vet ikke jeg. For det skal jo være likt!

B=26: Jeg har jobbet mest med vietnamesisk, i tillegg til jul og påske, ikke noen andre religioner. Vi hilser god Id etter ramadan, det er det eneste i forhold til det muslimske, men når det gjelder vietnamesere feirer vi vietnamesisk nyttår og nasjonaldagen...

Intervjuer: Er vietnamesiske plukket ut som en representant blant alle som er representert i barnegruppa?

B=26: Ja, det er fordi vi har vietnamesisk personale som kunne formidle dette til resten av personalet. Fordi det ikke var muslimsk personale, så ble det mindre av det.

M: Hva skjer med det kristne da?

B=26: Det er det mindre av fordi vi skal jo bare markere og ikke feire. For nå bruker jo alle det. Vi skal markere....mer fokus på nasjonaldager....men det er få i barnehagen som vet hvilke barn som markerer hvilke nasjonaldager som det står om i årsplanen. Og hva det egentlig går ut på.

M: Hva er det som gjør at det står i årsplanen, tror du?

B=26: Fordi vi har spurt foreldrene om det, hvilke foreldre som ønsker at de skal feire sin nasjonaldag. Men så går det ofte fort i svingene og så husker man ikke...

M: Tenker du at nasjonaldagen er et symbol på religion?

B=26: Ja, jeg føler det....velger å markere nasjonaldag i stedet for religion....

E=38: Det er mindre komplisert....det er krevende når man ikke vet noe om islam for eksempel...det gjør jo at jeg må forberede meg...så det er ganske vanskelig når man ikke vet så mye om det. Jeg tenker at i stedet for å formidle noe om islam eller buddisme, så gjør man sånn som at man velger nasjonaldag i stedet...det er mindre komplisert...det jo vanskelig å formidle noe man ikke kan noe om...vi er jo ikke flink til å bruke folk utenifra heller...det kunne vi kanskje gjøre....

B=26: Ja, vi kan bruke foreldrene....

D=21: Vi har jo kirkevandringene....

E=38: Ja, det gjøres!

C= 26,5: Ja, da ufarliggjøres det litt, at det er en morsom ting, jeg synes at det er fint at barn får se kirkerommet, for de får jo se andre steder, og vi trenger jo ikke gjemme bort kirken bare fordi vi har andre religioner. Der får de lekt historien, det er drama, det er spenning, og det er veldig all right. Så jeg tenker at det er viktig å gi ungene. Å få en opplevelse.

E= 38: Ja, det er jo fint i stedet for å sitte og messe. Jeg har vært med i et buddistisk tempel sammen med barn fra barnehagen.

M: Hvordan opplever dere at barnehagen markerer de religionene som er representert i barnehagen?

C= 26, 5: Det er veldig knyttet til mat. Vi vet nå hvilke dager som for eksempel Id er, men for ikke mange år siden når vi ikke kjente så mange fra fremmede kulturer så viste vi ikke det...vi tenkte ikke på det, vi viste bare om det kristne, vi hadde liksom ikke under huden at Id var noe man skulle gratulere eller...man må komme seg inn i det. Mens i noen barnehager er det en del av kulturen tror jeg.

D=21: Det er ikke så mange år det har vært sånn.....men det ble sånn når det kom mange fremmedspråklige....

C=26,5: Ja, når det kommer flere sånne, ikke bare en og to.... når det kommer flere så får man mer kunnskap, og vi har jo blitt kurset.

A= 1, 5: Det er jo egentlig viktig å vite når det er ramadan og faste og sånn..da er det jo mye som skjer hjemme i familiene hos bara som barna vil prate om

M: Erfarer dere at barn snakker om religiøse opplevelser de har med hjemmefra?

A=1, 5: De gjør ikke det hvis vi ikke spør.

B=26: Hvis vi spør, kan de si litt.

D=21: Hvis de har noen restriksjoner for mat og sånn...så er foreldrene veldig bevisst det og det er det første de snakker om. Jehovas vitner opplever jeg også....ihverfall hvis de er veldig bestemt på at alle regler skal følges så er det, det første vi får høre at de ikke skal feire bursdag.

M: Snakker barna av Jehovas vitner om religionen i barnehagen?

D=21. Ja, jeg tror de har blitt så bevisste av foreldrene sine, at foreldrene har så mye fokus på det, at fra ca 4 år og oppover at de snakker om det...at de går glipp av bursdag og sånne ting.

E=38: Det var et barn der foreldrene sa at hun ikke feiret jul....men de sa ikke at de var jehovas....men det var en fin måte å snakke om en annen retning på en felles religion også...

M: Hva skjer i barnehagen når man feirer jul og advent? Hva snakker man om da?

A=1,5: Det kommer an på hvordan man legger det opp sånn sett, men vi tar utgangspunkt i kalenderen for hele måneden, hver dag er det noe som skjer, og at det er forskjellige aktiviteter knyttet til det...baker, lager gaver....sånt noe.Teller ned til jul.

C= 26, 5: Det er jo ikke sånn at vi teller ned til den store dagen, men til at nissen kommer.

M: Hvordan legges det til rette for barna som tilhører andre religioner da?

C=26,5: Når vi skal begynne med sånne advent - ting, så tenker vi ofte hva gjør vi med dem i samling...ofte en stor diskusjon. Skal de være med? Kan vi snakke om Gud hvis vi har en muslim der? Dette har vi brukt mye tid på, helt til vi forsto at vi kunne snakke med folk. Vi kunne spørre foreldrene om det var greit. Stort sett så var det jo greit, vettu. Det var noen jehovas vitner, og det var ikke greit, men ellers så var det veldig greit. For vi tenkte at nå kan vi ikke si så mye lenger, nei, i samlingene om Gud og Jesus når det sitter en muslim der, for da støter vi han. Men når man snakker med folk så vil de fleste....det var greit at de var med.

E=38: Jeg har opplevd at foreldre ønsker at barna skal oppleve noe annet enn for eksempel ”mosken”(ler).

A=1, 5: Jeg opplever at de barna er med og dekker bord og sånn, jeg da. At de blir tatt helt bort og gjør andre praktiske ting.

E=38: Jeg har egentlig ikke opplevd det som et så stort problem.

C=26,5: Jammen før var vi veldig redde for det, ikke sant? Vi visste jo ikke helt hvordan vi skulle te oss.

E=38: Skal vi plutselig ikke gjøre noen ting bare fordi vi skal ha sånn respekt for andre religioner at vi mister respekten for våre egne tradisjoner?

M: Hvilke religioner tenker du på?

E=38: Det er nok veldig mye islam, det er jo det som er den største religionen i tillegg til kristendommen, og det er vel de som har de strengeste regler også?

C=26,5: Jeg tror ikke vi tenker så mye på buddhister og sånn, jeg tror ikke vi er så redd for hva de mener...så når det er noen asiatiske barn så er vi ikke så redd for å ha dem med i samling. Vi er ikke så kjent med at de har så klare regler.

E=38: Det tror jeg ikke de har heller, fordi de er jo enten katolske eller buddhister, så da...ja eller hvis de er noe.....Buddhismen er jo ikke religion på samme måte. Det islam vi snakker om fordi de er tydeligst og flest.....

D=21: Jeg tror det avhenger litt av hvilke barn og familier som er der og da også. Jeg har vært veldig opptatt av å tilpasse til de som er, akkurat da. Det kan jo ikke være sånn for evig..at Norge har vært en del av den norske kirke så lenge må jo fargelegge vår måte å uttrykke oss til ungene også.

E=38: Jeg er opptatt av og ikke formidle tydelig mine egne ting, det jeg tror på. Det er jo viktig. For det finnes jo så mye forskjellig blant de norske også, fra indremisjon til ateister.

D=21: Men jeg har alltid vært klar på hva som er min tro, men jeg har prøvd og ikke virke forkynnende for det da. Men jeg opplever at hvis man snakker om kristendommen så blir man hakket på. Det er litt vanskelig. Jeg gjør jo det for å trygge barna. Jeg opplevde en gang, det var et barn som snakket om at en av besteforeldrene var død, så spurte han meg om hvor det mennesket var, og så svarte jeg at jeg trodde at besteforelderen var i himmelen. Da kom det en ansatt forbi og sa. "Nei, det er ikke sant!" Det sitter så hardt i meg, for jeg skulle trygge den ungen, men så ble han usikker i stedet. Det var så lite respekt overfor min tro, men mest som et overgrep på det barnet. Vi må jo kunne trygge barna på det vi selv er trygge på?

E=38: Du sa at det var det du trodde, ikke det alle tror eller at det var noe mer sant enn noe annet...

A=1,5: Jeg husker et foreldrepar i barnehagen engang som kom til oss og sa at det var dødsfall i familien, og da sa dem ifra til vårs at; vi vil ikke at dere skal fortelle at bestefar er i himmelen, for det er ikke det vi tror. Så tenker jeg at det var veldig ryddig og greit, for vi kunne jo ha funne på å si det, men jeg prøver alltid å si at noen tror det og andre tror noe annet. Noen tror at etter man er død så er man ikke mer, da kan vi gå til grava å besøke dem.

D=21: Det er jo veldig greit å snakke med foreldrene om hva de formidler til ungene sine.

C=26,5: Ja, det er jeg enig i også, vi må snakke med foreldrene om hva de ville ha sagt hjemme.

M: Snakker dere i barnehagen med foreldrene om verdier, oppdragelse og religion?

C=26,5: Ja, jeg tenker på bannskap, og der er vi veldig ulike. Når man bruker banneord så tolererer vi veldig forskjellig. Hvis det er barn som roper bannskap ut, og du som voksen ikke reagerer, kan det bli bråk av det. Noen blir støtt av det, andre synes det er stygt språk. Men jeg tenker at det også handler om religion. Men dette er det lettest å snakke med foreldrene om i garderoben.

A= 1, 5: Jeg synes det kommer så an på hvem man har god kontakt med, hvor lett det er å snakke med noen i garderoben. Praksiser angående religion og sånn, er mye lettere med de foreldrene man har god kontakt med, de man småprater med. Noen snakker man veldig lite med.

E=38: I min yrkeskarriere har jeg snakket lite om religion i alle de foreldresamtaler jeg har hatt. Bortsett fra en familie som var jehovas vitner, angående en del informasjon, og da sa jeg til dem at jeg kom ikke til å gjøre feil av vond vilje, men at jeg kunne lite om det. Man skal ha respekt for alle, men det er vel bare dem jeg har snakket sånn ordentlig med om dette....det er jo ganske dårlig...(ler)

Det snakkes ikke mye om det, hva synes dere andre? Hvis dere har den samme erfaringen, så er det jo lite av det.

B=26: Jeg tror at vi snakker lite om det.

A=1,5: Jeg hadde en muslimsk bestefar en gang som jeg pratet mye med, vi fikk en allright kontakt. Han snakka litt med meg om hva jeg gjorde hjemme og om hva han gjorde hjemme. Han pratet mye med meg om deres religion, og det var nok fordi jeg var nysgjerrig.

M: Hvordan snakker personalet sammen om, og hva er man opptatt av når det gjelder religion i barnehagen?

D= 21: Jeg synes det er blitt et veldig fokus på å være redd for å forkynne en type religion...alt skal være så nøytralt. Jeg har måttet kjempe for å fortelle ungene om påskeevangeliet. Vi hadde jo ikke hatt påskeferie her i Norge hvis det ikke hadde vært for at

Norge har vært kristent i så mange år, og det synes jeg ungene har krav på å vite hvorfor. Så har jeg også opplevd at en av personale ikke selv er kristen, men synes det er for lite om det i barnehagen. Det gav meg litt....da har vi i hvert fall ikke gjort for mye. Det er ofte veldig, veldig fokus på andre religioner enn kristendommen, til tider. Stor markering av for eksempel Id og Samisk nasjonaldag. Sånne ting. Det kommer jo an på hva personalet tror på også, og man vil formidle noe...

C=26, 5: Jammen, det skal jo ikke ha noe med hva vi tror på. Det handler jo om kulturarv. Jeg tror at vi blir så redde for å formidle den norske og kristne tro, at vi kutter det ut i stedet. Hvis man tenker seg om, så har jo ungene krav på å få vite. Jeg liker å fortelle om jul og påske fordi det er gode og spennende historier, og vi vil jo ha reflekterte unger som vet noe mer enn gaver og nissen. Og da må vi jo si noe. Det kommer ikke fra øverste hold at det er viktig, at alle barn skal vite, men heller sånn at hvis du gjør det så er det greit. Det blir veldig stor forskjeller på de ulike avdelingene hva barna får vite og høre om.

D=21: Det står jo i Loven og Rammeplanen også hva vi skal praktisere det...men vi markerer jo jul og påske altså, det er ikke det. Med flanellograf og alt. Men det har blitt mer nå i det siste etter at noen i barnehagen har utdannet seg.

A=1,5: Det var først når jeg tok utdannelsen at jeg fikk greie på at islam også har historier som ligner på de vi har om Jesus og alt det som skjedde med han. Når vi leste noen av historiene som hørte til deres høytider så...oi...jammen...det er jo bare litt annerledes. Søren heller...hvis man bare vet litt om sånt no, så blir det ikke så skummelt. Da kan vi faktisk fortelle de historiene også og trekke noen sammenligninger, med det som skjer rundt juletider.

C=26,5: Jeg bare tenker på at hvis vi skal være så redde for å formidle det som er kristent, som vi har i vår bagasje, så skal vi sitte om noen år, å si at vi har blitt snik islamifisert, mens det egentlig er vi som har gitt opp å fortelle det vi tror på da!

E=38: Det er jo vår kultur selv om vi ikke tror på det.

B=26,5: Så når du sier at noen andre nesten tar overhånd, så tenker jeg at vi må ta ansvar. For å holde det kristne oppe.

D=21: Det har jeg kjent et ansvar for....

A=1,5: Vi blir så diffuse og viser ikke hva vi tror på i det hele tatt, og da blir dem veldig tydelige i forhold til oss.

E=38: Jeg tenker at det er en del av innvandreropolitikken vår, ja de skal få lov til å komme til landet vårt, men det følger med noen forpliktelser og ansvar i forhold til språk og sånn... Vi skal lissom være så veldig tolerante, også med religion. Så later vi som vi er så forbaska tolerante, men det er ikke sikkert vi er det egentlig.

B=26, 5: Vi slutter jo ikke å snakke norsk selv om de kommer, så det handler å tru på det vi trur på, ikke være så redde! Selv om vi åpner opp for andre.

M: Hva er vi redde for tror du?

B=26,5: Neiiii.....når de kommer til barnehagen med sin tro, så er vi redde for at vi ikke skal se demmes tro, da velger vi heller ingenting og velger lek og språk.

M: Tenker vi det om alle religioner i barnehagen?

B=26,5: Vi tenker nå at det så mange norske som ikke bryr seg om hvorfor vi feirer jul og påske og ikke forteller det til ungene sine, og det er jo de som skal ta dette videre, og vi mener kanskje at det er foreldrene er de som skal si det....eller?

D=21: Det kan jo hende at det er det som ligger i bunn, men også ikke bli tatt for å forkynne, fordi de ikke – troende er så veldig sterke og hogger til, når det gjelder personalet, mens foreldrene opplever jeg at....hvis de er veldig imot kristen tro og norske tradisjoner så sier man ifra på foreldresamtaler og da har man liksom religionsprat, og da opplever jeg at vi kommer mye nærmere hverandre for da blir det mye klarere hvor vi står hen hver for oss, og så finner vi en gylden middel vei som er god. Det har jeg opplevd flere ganger, og det er godt. (Ler) Det har skapt nærhet i stedet for avstand, og det kunne vi gjort mer i personalgruppa også.

A=1,5: Barnehagen skal jo drives etter den kristne formålsparagrafen, vi har jo den enda, selv om den har blitt mer rettet mot at vi skal tenke menneskerettigheter, og alle verdiene.

D=21: Mange av verdiene er jo det samme som menneskerettighetene også.

A=1,5: Det er jo noe med at vi skal jo ikke være redd for å stå for noe heller.

M: Hvordan får man greie på barnas religiøse tilhørighet?

C=26,5: Hvis det er Jehovas vitner, så kommer det fram i foreldresamtalen, mens vi ofte spør hvis de kommer fra andre kulturer, for da er det lettere å se det. Det er sjelden man tar det opp med «norske» hvis det ikke foreldrene kommer med det selv, men kanskje lettere med de fra andre kulturer.

D=21: Ja, også det med ikke svinekjøtt. Da er det noen bjeller som ringer, her er det en annen tro antakeligvis.

E=38: Noen barn sier at: Du kan spise gris, men det kan ikke jeg! (ler høyt)

D=21: Ja, også sier de det når de er så små også, det er det første de lærer, ikke gris!

M: Har grisen fått en annen betydning i barnehagen nå?

A=1,5: Vi synger jo fortsatt om krøllet hale, og nesevis....jeg tar meg fortsatt i at jeg sier heldiggrisen til noen unger, og når de reagerer: Gris?? Så sier jeg: Nei, nei, unnskyld! Nå var du heldig!

D=21: Det har ikke jeg tenkt på.

E=38: Nei, det tror jeg ikke, så ille har vi ikke blitt, holdt jeg på å si, det vil jo være å ta det for langt tenker jeg.

C=26,5: Vi må ha fokus på hva maten inneholder, at leverpostei er gris.

M: Hvordan håndterer man gris/ikke gris i barnehagen?

B=26: Helt forskjellig fra avdeling til avdeling.

C =26,5: Jeg synes det er lite problematisk, tenker jeg, ungene er veldig klar på det selv når det settes frem pålegg, det er liksom ikke som å være allergisk, da er vi jo så redd for at dem skal få i seg noe....disse vet veldig godt hva de kan spise.

D=21: De blir jo ikke syke av det heller, jeg mener at det er viktig å følge opp, men de blir tross alt ikke syke av det, det innebærer ikke noen helserisiko ved å spise det. Selv om de er flinke til å følge opp selv.

E =38: Jeg har sett noen steder at de har lite å velge blant...kaviar...makrell..eller gulost, i forhold til hva de andre barna får, men dette er veldig forskjellig fra barnehage til barnehage. Noen barnehager er veldig flinke og har halal- kjøtt, men noen barnehager har det ikke. For eksempel på matgruppe, så kunne ikke barna som var muslimer være med å lage maten engang fordi de bare hadde vanlige pølser.

A=1,5: Det er fortsatt lite gjennomtenkt, og det er overraskende i en barnehage hvor jeg møtte flest ulike kulturer så var det vanskeligst å skaffe halal- mat, og det er et veldig stort problem selv om man har hatt mange kulturer i veldig mange år. Hva er det som er så veldig vanskelig da? Men veldig opptatt av å bruke forskjellige kniver...til de ulike påleggene...og det er jo bra da.

M: Regnes kjøkkenutstyr som rent etter å ha vært vasket i oppvaskmaskinen? Eller har man eget utstyr?

E=38: Man har jo bare de fasilitetene og utstyret man har, så....(ler mye)

M: Snakker man om dette med foreldrene?

A=1, 5: Nei, tenker ikke på det engang.

B=26: Jo, det finnes noen avdelinger som har et eget skap for halal mat. Etter at foreldrene selv påpekte det.

A=1,5: Ja, noen foreldre har med halal- mat og legger det jo inn i kjøleskapet sammen med det andre.

E=38: Det er noe med å sette seg inn i noe som er nytt og fremmed...det jeg ikke kan....jeg gjør så godt jeg kan, som for eksempel med en jente som er Jehvoas, så lager vi noe annet enn julelenker av glanspapir før jul, når vi sang bursdagssang så satt hun, ja sånne små enkle ting, gode løsninger....jeg gjorde helt sikkert overtramp, men jeg kunne ikke vite om hva jeg skulle spørre om engang. Så jeg tenker at foreldrene har en informasjonsplikt. At vi som barnehage....det er jo forholdsvis nytt for oss.

C=26,5: Jammen det er jo til håndtering av matvarer, jeg har ikke tenkt på hvorfor pølser skal kokes hver for seg, jeg har bare tenkt at alt skal varmes opp og kan slenges i det samme varme vannet. Varmer skal de jo bli. (Ler mye)Det handler om å erfare så man har kunnskapen. Jeg tenkte jo ikke på det...når jeg så de stekte i to panner, så tenkte jeg i all verden..kan du ikke bare merke pølsene for hav som er hva?

A=1,5: Barnehager som har barn fra andre kulturer lenge, også setter de opp pizza med pølser på matlagingsdager. Hvorfor det? Du kan jo lage noe annet, for når den dagen kommer så er det alltid ikke kjøpt inn noe annet.

E=38 Ja, ikke kunne de spise og ikke kunne de lage.

M: Hvordan reagerer barn da?

E=38: De sier ikke noe, men de vil jo være med. Litt sårt da!

M: Hvordan reagerer barn på at de kun kan velge noen påleggsslag på bordet?

A=1,5: Ja, de er veldig bevisste, men noen ganger tuller de med oss, og smiler og later som de putter noe med svin i munnen. (ler høyt)

E=38: Ja, noen barn har jo veldig lyst på saltpølse for eksempel, men noen foreldre er jo ikke så rigide, og at det er greit med litt svin, men... andre er veldig opptatt av ikke svin. (Ler)

A=1,5: Det handler om og ikke være annerledes, jeg og kan spise sånn pølse.

C=26,5: Jeg har ikke opplevd det så mye ved måltidene, at barn har vært såre for det, det er det de kan spise og så ferdig med det.

B=26: Jeg opplever diskusjoner om det ungene i mellom....noen kan spise det de ville, mens andre kan det ikke blant muslimene...da har barna diskutert seg imellom og rettet på hverandre om det er greit. De som har de reglene har lurt på hvorfor ikke alle har det. «Jeg får lov å velge til jeg blir stor!»

E=38: Synes personalet det er greit?

B=26: Foreldrene har forklart hvordan det er.

M: Synes dere at religion skaper grupperinger av barn?

E=38: Ikke i det sosiale synes jeg, egentlig....

D=21: Det er hvis barn har veldig dårlig språk, så skjer det jo...ikke pga. av religion....eller jo, kanskje Jehovas vitner...når de ikke får være med på bursdager....

E=38: Ikke når de er så små i hvert fall, jeg har i grunn ikke...

C=26,5: Når noen fra Jehovas har bursdag, så kan man bare endre det til navne fest....men hvis det er sterke , flotte unger, som er trygge på det de kommer fra, da merker man det ikke. De fikk krone eller noe annet når de skulle slutte i stedet....eller i annen anledning, ikke fordi de hadde bursdag. Men da må barn ha trygghet i seg selv.

E=38: Jeg tror at noen barn kan oppleve det som sårt...det jeg opplever er at en del barn blir grublere, og da har jeg tenkt at det er fordi de får vite mye....det blir tunge ting...

M: Hva tenker du på når du sier «tunge ting»?

E=38: Ja, om religion og sånn...at det kommer så og så mange inn i himmelen, som kanskje noen religioner har sterkere enn andre måter å tro på. Det er jo mange måter for muslimer å tro på også. Det vet vi jo.

A=1,5: Det er jo mange diskusjoner om Jehovas vitner på pauserommet også, og man hører at stakkars de kan jo ikke være med på ditt og datt. Og jeg kjenner at jeg blir provosert for hvorfor skal vi synes synd på dem? De vet jo ikke hva de går glipp av? Det er jo foreldrene som velger for dem, og hva de skal være med på og ikke. Det er jo ikke synd på dem. Hvis vi går rundt å synes synd på dem, så kan de jo tenke at de er annerledes, enn å se det som normalen.

D=21: Det har jo blitt mer fokus på individuelle behov nå så barn må forholde seg til hva de kan spise og ikke, uavhengig av religion, og det må du jo leve med hele livet, også i forhold til religion. Så det er jo bare en fin læringssituasjon når det er så mye ulike individuelle behov, tro og allergier....noen laktosemelk og ikke. Man trenger å lære det fra man er liten....noen har bevegelingsproblemer og andre har andre ting....

A=1, 5: Jammen, det er jo den inkluderingsgreia også...at alle har rett å være litt forskjellig...

E=38: Jeg tenker at det er ganske ukomplisert for barna...ut ifra hva jeg har sett.

D=21: Det virker som om foreldrene er veldig bevisste på hvordan de sier det til ungene og at ungene ser på det som sannhet. Det er ingen tvil for barna.

M: Hva skjer hvis man ikke har felles språk med foreldrene- hvordan kan foreldre være tydelig om hva de ønsker da?

E=38: Hvis man ikke kan kommunisere verbalt, da er det jo nesten umulig, da må man jo nesten gjette seg til det...da man ta det ut ifra hva man vet....kommer det en familie fra Somalia, så er det vel stor sjanse for at de er muslimer. (ler mye)Vi har jo lært oss noen kjøreregler...men det er jo forskjell på de og. Noen er jo veldig redd for hva barna deres kan være med på, mens andre er veldig avslappet på det. Så det er jo klart at hvis man ikke får sagt fra, så kan det jo være nesten katastrofalt religiøst, tenker jeg.

C =26,5: Ja, det slår meg nå, vi er jo fortsatt ganske uvitende, at i disse badetider når det har vært så varmt, har det vært mange diskusjoner: «Neimen, ho kan ikke kle av seg, fordi de vil jo ikke at de skal kle av seg.Hvor mye kan muslimske barn kle av seg? Og kan de bade? Der er personalet ulikt....»De kler jo ikke av seg der nede!» Litt sånn....eller at andre sier at; Nei,

nå er det så varmt, at vi kler av dem, så får foreldrene si hva de vil...Det er så mange meninger blant personalet...over flere dager...men det kan jo gjelde flere foreldre som ikke vil at barna deres skal springe rundt i trusa....

A=1,5: I stedet for å spørre foreldrene?

E=38: Jeg tenker, hva er religion og hva er kultur? Det vet jeg ikke så mye om. Det må jeg innrømme. (ler høyt)

B=26: Vi må jo bruke god tid sammen med foreldrene, det er der vi er dårlige, en halvtime med tolk er jo ikke mye.....

A=1,5: Men det er litt lettere å ringe tolk nå? Når vi møter foreldre som ikke forstår norsk. Før så kunne vi spørre og foreldrene svarte ja og ha og sånt noe, men har egentlig ikke forstått det, og så blir det ikke bestilt tolk neste gang heller fordi foreldrene har takket nei til tolk. Men vi må være reale og si at vi trenger tolk.

D=21: Jeg opplever at noen foreldre ikke vil ha tolk fordi de vet hvem som er tolken på sitt språk og at foreldrene ikke er komfortable med det, og da må vi ta det. Hvis jeg hadde ringt tolk da, så føler jeg at jeg hadde gjort overtramp.

B =26: Jeg opplever at noen ønsker den samme tolken, ikke at alle tolkene skal kjenne til vår familie. Vil ikke bytte tolk hver gang. Den vi har, skal vi ha.

M: Hva tenker og diskuterer de i barnehagen om at barn tilhører en religion? Har det betydning for omsorgen?

A =1, 5: Det er lite diskusjoner....Mest på personalrommet, ikke i faglige diskusjoner.

E=38: Det er vel heller at man tar det underveis når noe kommer på. Oftest kommentarer.

A =1,5: Jeg hadde en Jehovas på min avdeling, så var det en på min avdeling som sa at: De driver ikke og skremmer ho vel? Fordi barnet var redd for mange ting, turte ikke ditt og datt.

«Driver Jehovas vitner og skremmer ungene sine?» Da ble jeg så matt og svarte tilbake at det er jo klart at ingen skremmer ungene sine.

C=26,5: Hvis ungene blir oppdratt til å tro på himmel og helvete, så er det jo faktisk det de tror på, og det er det vi må ha respekt for. Da er det jo det de tror på.

M: Ja, hvordan forholder personalet i barnehagen seg til at barn blir oppdratt til å tro på himmel og helvete?

C=26,5: Med et skråblikk tror jeg, med harselering noen ganger.

E=38: Nesten fordømming eller veldig kritiske. Har aldri opplevd det som et tema.

D=21: Lite i hvert fall....ikke noe annet enn det som dukker opp...

C=26, 5: De kursa vi har vært på om fremmedkultur, de har vært veldig bra. Sånn i ettertid. Du har skjønnt at du må spørre og ta kontakt. Kommunikasjon er viktig. Det er nyttig.

A=1,5: Jo mer kunnskap man får, jo lettere blir det å vite hva man skal spørre om.

C=26,5: Midt opp i dette, så må vi tørre å være norske og stå for vår kultur og være kristne. Det ene utelukker ikke det andre.

D=21: Jeg synes det er så fint når foreldrene vil være sammen med oss en dag og da kan det skje en forandring i kommunikasjonen og samarbeidet. Da kan foreldrene bli trygg på at ungene blir ivaretatt og tør å spørre og si litt mer om ønsker og behov. Det kan løse opp i misforståelser og at vi snakker forbi hverandre.

C=26,5: Noen har du litt mer kjemi med noen enn andre. Og de du har minst kjemi med er det kanskje lettere å dømme? De fremmedkulturelle du har kjemi med, er lettere å forstå.

A=1,5: En bestefar sa til meg at «ja, jeg vet dere norske jenter- dere tenker sånn og sånn og mener sånn og sånn. Og jeg svarte at ja, men det kan også være at men dere har jo de reglene hvor damene ikke kan det og det....da kan man få litt mer kjøtt på bena...fortelle bakgrunner.

C=26,5: Da er det jo viktig at foreldrene kan snakke i hverdagen....uten tolk...

M : Anerkjennes religion som tema i barnehagen? Som fagområdet og i årsplans-arbeidet?

D=21: Det settes opp i kalenderen i årsplanen, de ulike høytider som skal markeres. Og da står markeringene der.

A=1,5: Høytidene og religionene står i kalenderen, og så går vi rett over på filosofering som er en mye lettere del av fagområdet, etikk, religion og filosofi.

M: Hva med etikk?

E=38: Det jo ren oppdragelse, tenker jeg. Vi jobber jo med hvordan vi jobber og er med barn, med ulike vinklinger. Tydelig på grenser.

A=1,5: Vi glemmer jo at religion deres påvirker de verdier og etiske normer de har ...hvordan vi reagerer forskjellig.

C=26,5: Jeg tenker at etikk handler om sosial kompetanse også, hvordan du vil at andre skal være mot deg...den gyldne regel uansett hvor du kommer fra og hvor du skal.

M: Er det rom for filosofering rundt vanskelig tema som eks døden?

E=38:Når noen dør.... Da snakker vi med barna på deres nivå...de gjør seg sine tanker.....men bare når det skjer.

C=26,5: Når noen mister mamma`n sin for eksempel, da snakker vi voksne sammen om hvordan vi skal møte dette barnet. Da bruker vi mye tid og er forberedt, fordi det er det ikke noe å kimse med. Filosofering i den settingen om døden med barna tas veldig viktig. Da er hele huset samlet.

E =38: Mens livet lar vi rusle av sted.....men det er jo minst like viktig.(ler)

M: Har dere opplevd at et barn fra en religion, eks muslimer, har mistet noen?

D=Jeg har ikke opplevd det selv, men har hørt om det, og det var veldig spesielt. Da ble det forventet at hun sa noe høyt der og da.

C=26,5: Jeg opplevde at en som var Buddhist mistet mamman sin, og da fortalte hun hvordan de tror på reisen over...som et eventyr som jeg ikke visste fantes...vi vet ikke hva det dreier seg om....

E= 38: Ja, og noen feirer et år etter døden at personen har levd. Det var så vakkert. Man kan sørge og savne, men feire at han har levd.

B=21: Katolikker har også messer i mange år etter for de døde.

C=26,5: Ja, men hvis det hadde skjedd, så hadde vi snakket med foreldrene fra andre religioner også. Tror at vi har kommet så langt.

M: Er det noen tanker eller kommentarer dere har avslutningsvis?

A=1,5: Jeg synes at årsplanen gjenspeiler lite den flerkulturelle barnehagen. Vi lager årsplan før nye barn kommer, og tar lite hensyn til de barna som faktisk går i barnehagen.

E=38: Ja, og så glemmer vi vår egen kultur og religion, uavhengig om vi tror eller ei. Religion for meg er historikken til Norge, det er en del av min historikk. Når det er Lucia så tenker jeg på den norske lussinatta, som er en norsk tradisjon.(ler) Vi er ikke noe flinke til å fortelle om vårt heller, akkurat som vi ikke snakker så mye om de andre. Vi snakker mest om kristendom og islam, men det finnes jo mange andre religioner også.

C =26,5: Kanskje vi skal utfordre hverandre til å bli mer kjent med hverandres historier, det finnes sikkert mange spennende historier i Koranen også. Jeg vet i hvert fall veldig lite om koranen.

A=1,5: Det er lite bevissthet rundt dette som ressurs.

C=26,5: Det er vel litt sånn fortsatt at vi har noen erfaringer, og har noen tanker om at de ikke kan noe norsk, og at det kan bli litt vanskelig.

E=38: De som kommer hit til landet vårt og skal bli som oss, må integreres, ikke utslette sin egen kultur, men forstå vår kultur og kunne vårt språk. Vi må stille noen krav.

C=26,5: Ja, også må vi sette oss mer inn i deres kultur...lære oss å tåle lukter- det kan være et problem, for barna reagerer på det....Også må vi tåle og ikke hause opp at noen barn kommenterer at andre barn er brune. For det er jo noen som er brune.

D=21: Er det ikke lov å si at noen er brune?

E=38 Joda, det er det.

D =21: Ja, for vi kaller jo noen svarte også.

E= 38: Det er jo måten du sier det på.

Transkribering av fokusgruppeintervju-gruppe 1- 2014

F=20, G=5, H=15, J=9, M= moderator

M: Hvor mange religioner er representert blant barna og foreldrene i barnehagen?

J=9: Hvis vi skal gå ut fra.....det vil si vi har ikke gjort noen undersøkelser om det her, men sånn røft regnet på en måte, så er det på en måte islam, kristendom og ...ehhhh....ikke buddisme, men.....hinduisme som er de tre hovedreligionene vi har, og så er det grener innenfor.....ja...

M : Hva tenker du på med grener innenfor?

J=9: Jeg vil jo tro at det er varianter av de ulike religionene her....

M : Finnes det for eksempel Jehovas vitner her?

J=9: Nei, ikke noe sånt. Det er tre hovedreligioner vi har her.

M: Er det andre livssyn dere har her?

J=9: Nei, ikke offentlig.

M: Har dere et tall på hvor stor prosentandel religiøst mangfold dere har i barnehagen?

J=9: Nei, vi har ikke det egentlig. Religion er i bunn og grunn ikke det viktigste for oss egentlig, vi har aldri utad gått ut til foreldre hentet inn den type informasjon.

M: Hva er det første dere tenker når jeg sier religiøst mangfold i barnehagen?

(Stille lenge)

J=9: Jeg tror man tenker veldig ulikt om det. Jeg tror man tenker annerledes om man er helt ny her, enn når man har jobbet her en stund og fått litt ulike perspektiver på dette her. En av

årsakene til det er at mange av mødrene våre for eksempel har hijab og setter litt stempel på det. Så det er lett å være litt forutinntatt her.

M: Så du tenker at man tenker religion ut ifra det ytre symbolet?

J=9: Ja, sånn generelt så tror jeg det til man blir kjent med foreldrene og da ser man heller at ... da gå man bort fra å tenke religion og tenker kultur isteden.

H=15: Ja, jeg er jo et godt eksempel på det jeg har ingen erfaringer med denne type arbeid fra tidligere, og det har jo vært en voldsom lærecurve for meg for det er jo mange felle man går i og tenker de og oss, men du lærer ganske fort her at det er ikke de og oss men oss..så utrolig lærerikt, ja det har vært kjempelærerikt.

J=9: Ja, man ser litt bak det ytre her, ikke sant, mn det vi har opplevd her littegranne er eh...det er jo at barna våre kan komme i en litt sånn...ehh..lojalitetskonflikt med seg selv fordi de kan ha en far som er muslim og så har de en mamma som er kristen, og så bor ikke foreldrene sammen, og da opererer de sånn annenhver uke så den uka er jeg muslim og går i moskeen, men neste uke er jeg blitt kristen og går i filadelfia så blir det litt sånn: Hvem pokker er jeg da? (alle ler veldig) Så ser man jo i barnegruppa da at, fordi barna prater om at jeg er muslim, jeg er kristen, jeg må bare spise halalkjøtt, jeg må ikke spise halalkjøtt. Barna er veldig bevisst på dette her, og det er veldig interessant. Så det er klart... det kan være litt vanskelig...hvem er jeg? Så da har vi hatt litt sånn temabaserte samlinger hvor vi har dratt frem, hvor barna på barnas permisser har definert selv hva som er kristendom og hva er islam.

M: Gjør dere dette i små grupper eller i store samlinger?

J=9: Vi har tatt det med alle barna. så det er klart, ja,...det er litt sånn, når kompisene mine er muslim så ønsker jeg å være litt mer muslim enn jeg er kristen, men jeg må jo til den derre filadelfia da nå jeg er sammen med mamma, ikke sant? (Alle ler mye)Det har vært vanskelig. Jeg tenker at en åpen dialog med de barna vi har hatt og foreldrene, så synes foreldrene at vi er ganske omgjengelige, egentlig. Ha en åpen dialog med foreldrene...ja!

M: Forteller foreldrene i foreldresamtaler om dette? Eller er det noe dere spør etter spesifikt?

H=15: Vi har jo et prosjekt, et tilbud, at når barna begynner i barnehagen så drar vi på hjemmebesøk, hvor pedler da tar med seg informasjonsskriv og diverse skjemaer, og drar hjem til familien hvor da foreldrene kan fortelle om blant annet religion og ting og tang som vi må ta hensyn til. Samtidig som de får informasjon om barnehagen.

M: Ønsker foreldrene dette tilbudet eller ?

G =5: Ja, det fleste takker ja til det, bortsett fra i år for da har det vært veldig mange på ferie og da har det vært en utfordring, men utenom det så takker de fleste ja til det. Det er noe vi ser at det er et stort utbytte av også. Et eksempel på det er at på grunn av språket så er sommerferien.... så er jo mange eldre søsken hjemme og kan tolke, og det virker som om de ber inn hele familien. Et annet sted jeg var, så var det også hele familien...det her er stort. Det er stort at barnhagen kommer på besøk. Og da har vi informasjonsskjemaer vi fyller inn og da er det et konkret spørsmål om de feirer andre høytider og sånn, og da har de mulighet til å fortelle litt om det, og da har jeg også mulighet til å spørre litt om det. Er det greit om de markerer jul....ja, for å møtes litt på halvveien.

M: Snakker dere om religioner eller om verdier og hva som er viktig i oppdragelsen?

G=5: I hjemmebesøkene har det vært mest fokus på høytidene...og litt utifra hva dem feirer hjemme. Da fikk jeg også se, i det ene besøket, masse bilder for dem feiret også norsk jul. Og da var den lille jenta fremme med nisselua ved juletreet og de viste frem bilder og sånn.

J=9: Vi spør om deres markeringer og forteller om de norske tradisjonshøytidene og spør om de kan være med i kirken og å gå rundt juletreet. Det er det vi hovedsaklig spør om.

M: Hvordan slår det an i foreldregruppa når mangfoldet er en så tydelig del av barnehagen? Preger mangfoldet foreldresamarbeidet?

G=5: Jeg tenker at det nesten har styrka det litt, i og med at vi er så mye mer bevisst da, hvordan vi gjør foreldresamarbeidet vårt, tenker jeg da.

J=9: Ja, men så tenker jeg at vi går jo ikke ut og fronter religionene så mye på en måte, men det er mer å markere høytidene rundt det. Vi har jo ikke religiøse symboler her.

H=15: Det er mer markering av nasjonaliteter. På foreldremøter og sånne ting.

J=9: Ja, vise mangfoldet positivt.

M: De diskusjonene barna har om er jeg en kristen, er jeg en muslim, vil jo andre barn også få med seg. Opplevs det som greit for alle foreldre?

J=9: Jeg tror at all refleksjon er styrkende for barna, og det tror jeg også foreldrene ser nytte verdien av. Du vet at det er jo de store spørsmålene man aldri får svar på og som man kan diskutere seg i hjel på, men de ligger der uansett. Har ikke møtt noe negativitet i forhold til det, men møtt mye type god latter rundt de barnespørsmålene.

M: Hvordan legger dere opp dette i planarbeidet og hvordan dere skal jobbe med dette, også innenfor fagområdet og som tema?

J=9: Ja, hva skal man si om det....

H=15: Vi har jo et felles satsningsområde innenfor året da – mangfold og språk- jeg tror at vi, som det ble sagt tidligere at vi ikke snakker så mye om religion men om barna og foreldrene og nasjonalitet.

J=9: Likeverd...

H=15: Vi er ikke så opptatt av hvilken religion de har hvis ikke de selv kommer og ber om spesielle ting de vil at vi skal følge. Derfor tenker vi mer helhet i forhold til mangfoldet vårt. Men vi legger opp til å...vi samarbeider med Nafo som vi får en del av nyttig informasjon av og som vi gir til så . ....I tillegg så legger vi opp til en pedagogikk som tilsier at man får være den man er og at man skal aksepteres for den man er og det vil si religion, hudfarge.....og alt det andre... og det er nok mer den tankegangen som preger barnehagen mer enn den

spesifikke religion. Så når vi har foreldremøte så.....det er det nok en del ting som skjer som er forskjellig i hva som skjer hjemme og i barnehagen...i gjøremål og hvordan man tenker på.....så når vi legger opp et foreldremøte så går det mye på informasjon ut til foreldrene. Det å gjøre foreldrene trygge. Deriblant har vi en type informasjonsstasjoner på foreldremøtene hvor vi deler inn i stasjoner, hvor de ansatte står på hver stasjon og forklarer pedagogikken vår, forklarer meg – permen(prosjekt) er for noe, noe som gjelder for hele Barnehagenett, som barnehagen er en del av, ja, som forklarer en del som vi vet foreldrene lurer på, og som det kan bli en del misforståelser om. Hvor det da deles inn i smågrupper som ansatte er med gjennom alle stasjonene, så at man kan få et mer helhetlig syn på barnehagen, da. Også når det gjelder møtet på morgenen. Hva skjer når vi tar de inn? Noen kulturer er veldig opptatt av at barn ikke skal gråte, spesielt gutter, det å trygge dem på at hvis de fortsetter å gråte så ringer vi dem. så hvis du ikke hører noe, så er det bra. Det er sånne små ting, små ting vi har detaljer på i hverdagen, som preger hverdagen vår.

M: Hvordan gjør dere det med mat? Hvordan serverer dere mat her?

J=9: Ja, vi har jo halal- mat her.....og når vi lager varm mat og sånt noe, så lager vi da to..en med kylling og en med halal- kjøtt.

G=5: Så er vi flinke til å ha andre ting som for eksempel fisk...sånn som alle kan spise. Vi gjør ikke noe forskjell på det.

H=15: Vi splitter jo kniver da så ting ikke blandes. Vi respekterer....

J=9: Vi har kode farger, så halal pålegg ligger alltid på blå asjetter. Så ...for da er det veldig lett for ungene også å orientere seg også.

M: Finnes det samme pålegget både i halal kjøtt og ikke halal?

J=9: Ja, på en måte så er det sånn. Leverpostei og kyllingpostei, salami og halal- salami. Vi kjøper halal kjøtt i Sverige. Vi drar til Sverige og handler inn. Det er det er!!!!(alle ler)

J=9: Det er klart det er viktig. Hvis vi skal grille pølser en dag og vi har bare svinepølser og kyllingpølser, så er det ingen barn som spiser fiskepinner for eksempel fordi det er nesten det

samme. (alle ler)

G=9: Nei, da blir det fiskepinner til alle, så det ikke skal bli noe forskjell.

H=15: ...eller kyllingpølser til alle.

J=9: Nei, det går ikke....

H=15: Å, nei, ikke kyllingpølser.....nei...

.

F=20: Men det har endret seg fra når jeg begynte her, for da hadde vi tre typer pølser; svin, kylling og halal. Da var det mer splitta, det ble mer synlig hvem som kunne spise hva. Det er ikke det nå. Nå har vi også etnisk norske barn som ikke tåler svin som må ha halal, sier dem.(alle ler)

J=9: Så hvis vi lager pizza en dag og bare har halal kjøtt, så bruker vi det.

F=20: Vi har faktisk hatt et barn her hvor foreldrene nektet barnet å spise halal kjøtt. Det var et etnisk norsk barn, men vi har vel bare hatt det en gang. Det har gått den veien og.

J=9: Den forelderene....Vi kjøpte jo inn etniske leker, utkledningstøy, en del hijaber og sånt noe og da skulle datteren hennes IKKE bruke og ha på seg hijab, for det var synonymt med kvinneundertrykkelse. Så det var det ikke snakk om. Men så, etter litt om og men og litt prating og diskusjoner så ordnet det seg det også. (ler høyt) Igjen gjelder det å trygge. Alle foreldre trenger å trygges.

F=20. Det var jo sånn når vi skulle ha juletrefest også, og vi skulle gå rundt juletre, og ingen muslimske barn skulle gå rundt juletre, men så fort vi kalte det en fest...vi er jo med på id-festen deres, så veldig hyggelig om dere er med på vår juletrefest også. Og er det fest? Ikke problem!! (alle ler) Det er litt hvilke ord du bruker.

J=9: Ja, det er litt hvordan du legger det frem også, at det blir jo sagt det at jeg synes det er litt trist at dere da ikke kan være med på vår markering, ikke sant, og sånn ønsker vi jo ikke å ha det. Vi ønsker jo at alle skal delta. Jeg synes det er viktig å tenke på. Tidligere har vi kanskje

skånet en del og ikke kalt advent samling men julesamling isteden bare for å skåne og at det ikke skulle være så skummelt for noen å være med, men nå så har vi gått tilbake på det for at det er viktig å ta vare på de norske tradisjonene også. For det er jo det samfunnet de skal bli kjent med. Så nå har vi blitt tøffere, og skåner ikke så mye, men viser frem kanskje de norske tradisjonene. Vi var VELDIG på det en periode, da spesielt med id, å vise frem det, og så glemte vi egentlig det norske. Men nå har vi tatt det frem igjen.

H=15: Barnehagen er ofte den eneste norske arenaen som foreldrene og familien møter når det gjelder intergrering, så barnehagen har en viktig rolle å vise frem det norske samfunnet.

J=9: Mange av foreldrene går jo på skolen, så vi har hatt en del samarbeid med skolen og det er også veldig ålreit.

M: Har dere valgt dere julen, eller har dere også med andre kristne høytider som for eksempel påske?

G=5: Det er i hovedsak jul, så klart vi har litt rundt påske, men det er jo ikke noe.....det er mest rundt jul.

M: Hvordan gjør dere det med litteratur og annet pedagogisk materiell i for eksempel samlinger? Bidrar foreldrene?

F=15. Hvis vi spør, så gjør dem det. Det synes de er veldig stas. Stolte av å vise frem sin kultur. når vi har id- markering så er det jo en stor markering med masse mat. Alle foreldrene har med seg mat fra sitt hjemland. Det har vært kjempebra. Da har de på seg ulike nasjonaldrakter og.....ja jeg får grøsninger av å tenke på det. Det er veldig bra!!(Ler høyt)

M: Dere sa tidligere at barna kan ha en identitetskrise; jeg er litt kristen og jeg er litt muslim. Er det sann at barna snakker om sine religiøse erfaringer?

F= 20: Vi har jo noen som er veldig strengt oppdratt som muslim, som vet akkurat hvilke regler man skal følge, så vi får vårt pass påskrevet når vi gjør ting som ikke er helt greit. Eller så kan de fortelle hva de har på seg, har spist i moskeen. Det er mest godteri og kaker. Det er

det de forteller mest. Først moskeen, bare pappaer stort sett der, og så møtes alle til fest etterpå.

J=9: Vi har jo barn som har vært veldig opptatt av sin religion, og da forteller de at: ”Dere går det skikkelig dritt med. Dere kommer til hælvetet! Det er ikke håp for dere. (all ler)

F=20: Men samtidig da får vi greie på hvordan vi skal være. Nå skal du høre her hvordan du er en god muslim. Det er spennende!

J=9: Ja, det er .....det er jo.....

F=20: Men vi må jo nyansere litt og si at det som er riktig for deg, men det bør ikke være riktig for en annen. Mens begge to har like mye rett. Den tar vi jo opp når det er tema.

M: Er islam en tydeligere religion enn hinduisme for eksempel?

J=9: Ja, det er sikkert litt fordi at vi har flere muslimske familier her enn vi har asiatiske på en måte. Så det er en naturlig årsak. Men jeg vet ikke.....ramadan...id...det er mer i media og det er større fokus rundt det enn mange andre markeringer og religioner. Så det har blitt litt sånn naturlig for oss. Vi har jo hørt med familier fra Thailand for eksempel på hvordan de gjør det på sine høytider, men det er ikke alltid det har vært så viktig. Vi har prøvd litt, men liksom ikke fått til det helt, men .....

M: Snakker barn fra andre religioner enn islam om religiøse erfaringer?

J=9: Nei, ikke som jeg vet. Det er mest de muslimske barna og de kristne barna våre som tilhører filadelfia. Det er de to hovedgruppene våre. (alle ler) Man kan jo undre seg....men, moskeen og filadelfia ligger jo nesten vegg i vegg, så mange av barna drive sånn skytteltrafikk imellom de to menighetene. Det er jo et lite samfunn på en måte, mange av barna våre bor jo sentralt her i byen.

M: Men mangfold generelt, og religion spesielt...hvordan får dere tak i den kunnskapen og utviklet arbeidet deres?

J=9: Det meste er egne erfaringer...fordi at godt foreldresamarbeid er sentrum her, å gå i dialog og ta noen diskusjoner. Hvorfor mener du sånn? Være åpen! Men det er jo klart det, vi

har jo vært i Nafo i mange år, og har vært med på flere ulike flerkulturelle nettverk i kommunen. Så det er jo klart...kunnskap er viktig.(alle ler)

M: Har Nafo vært en god samarbeidspartner? Hva har de hjelp dere med?

J=9: Det starta jo for mange år siden med holdningsarbeid for eksempel, det var vel det første vi begynte med. Bakgrunnen til at folk har kommet til Norge. Årsaker til det. Få en forståelse av foreldrene. Det var sånn konkret det vi begynte med her.

F=20: Jeg som ikke hadde noen erfaringer med dette her i det hele tatt før jeg begynte her, har jo hatt stor glede av kursene fra Nafo, og andre kurs jeg har deltatt på. En ålreit plattform å begynne på. Men det jeg har lært aller mest av er jo å snakke med de som har hatt fordypning i dette faget. Spurt og gravd masse...også foreldrene, så man har jo opparbeidet seg en del kunnskap gjennom det.

J=9: Det er viktig å komme i kontakt med foreldrene. De er så åpne, og mange av de har jo en kjempe ballast.

F=20: Ja, også er de så fornøyd når vi spør. At vi er interessert i deres historie og høre på hva de er opptatt av og tenker.

M: Ballast? Hva tenker du på da?

J=9: Vi har jo hatt mye trist her på en måte. Mange triste fortellinger fra foreldrene. Vi har jo hatt en far som har vært barnesoldat. Og det har jo så klart en konsekvens for resten av livet, og vi har hatt mange som har mistet noen. ”Han ble bare drept for en jakke!” Sånn var det.(ler) Så det har vært mye trist. Men MYE glede. Foreldrene synes det er så deilig å få snakket om det. Så er nok mange redde. Hva kan jeg si og ikke si? Noen har ikke kommet hit helt lovlig heller, vettu....sånn er det. Så det er klart de er litt sånn.....

M: Hvordan gjør dere for å holde kunnskapen oppe blant nyansatte og vikarer?

F=20: Veiledning. Hele tiden, på den avdelingen de er på.

M: Hvordan diskuterer dere dette i personalet?

J=9: Litt sånn vi sitter nå egentlig. Veksler tanker og erfaringer. Og det er klart vi kommer i de store dilemmaspmålene, for eksempel har vi jo hatt tema kjønnslemlestelse. Hvor vi har hatt jenter som plutselig i 4-5 års alderen før skolestart, så skal de dra til Afrika, og da er det

jo klart man er litt engstelig for bestemor med store stygge kniven. (Alle ler) Vi har jo et ansvar for dette her. Og igjen har vi tatt disse samtale med foreldrene: nå har vi en bekymring for det er noen tall som tilsier at det kan skje. Så det må dere vite at det vet vi. Og vi har jo også tatt kontakt med barnevernet og fortalt at nå drar en av våre familier og hatt noen møter angående det. Og igjen er det viktig.....for vi vil jo ha et godt samarbeid og vi vil jo at de skal fortsette her. Og foreldrene har valgt å bli her, og sender også småsøsken etter hvert. Vi har klart det kunststykket der altså, å opprettholde den gode kontakten med foreldrene, det gode foreldresamarbeidet, på tross av de vanskelige samtalene. Men det kommer jo helt an på hvordan man tar opp disse samtalene. Vi skal være ydmyke! Og det er vi! Bestemte noen ganger da! (Alle ler)

M: Har fysisk avstraffelse vært tema noen ganger?

J=9: Ja, det er det. Vi har ikke tatt det opp på foreldremøter, men i den enkelte familie som det gjelder. Man har jo ulikt syn...her kommer jo kultur inn igjen....man har ulikt syn på barn og barneoppdragelse. Grensesetting.

M: Hva tenker du er forskjellen på kultur og religion? Avstraffes det på grunn av religion eller kultur?

H=15: Kan de to ses ifra hverandre egentlig? Jeg vil tro at religionene preger kulturen og at kulturen preger religionen.

F=20: Vi fikk spørsmål fra noen som kom på språkpraksis og de spurte om hvordan får dere barna til å høre på dere uten å slå dem? De var så imponert at vi bare kunne snakke med dem og så gjorde de som vi sa.

J=9: Vi har jo et godt eksempel på hvor vanskelig det kan være idet første møtet med Norge. Det kom inn hit en stor jente fra Somalia, og hun hadde akkurat ankommet Norge, og kjente ikke til noe i Norge. Hun kunne ikke noen av kodene. Det var helt fryktelig.

G=5: Ja, vi visste ikke hva vi skulle gjøre med det heller. Hvordan takler vi det?

J=9: Hun var ganske vanskelig hjemme også så kom hun liksom med noen blåmerker ene dagen, så hadde hun mistet den ene tanna. Hun hadde en del merker på kroppen, og vi hadde en dialog med faren hele veien og tok det opp hver gang vi så noe. Hun fortalte at mamma hadde slått, og pappa hadde dytta henne ned i vogna så hun hadde mistet tanna, og hun hadde blitt lukka inne på rommet. Faren var helt åpen på det og var helt rådvill om hva han skulle

gjøre. Hun hører ikke, så hva skal jeg gjøre? Det ble til slutt en barnevern- sak, men vi ser at foreldrene trenger veiledning og at vi oppdrar barna ulikt. Det gjelder ikke bare avstraffesler, men generelle rutiner og grensesetting. Veldig få av våre barn som har lagt seg kl åtte, og har spist kveldsmat og pusset tenna i forkant. Og det er noe vi tar opp igjen og igjen på foreldresamtaler, men det er vanskelig. Der har vi en stor jobb foran oss. Foreldrene mener at barn er barn og skal være frie til å kunne bestemme selv.

M: Hva sier foreldrene til grenser og ulike verdier i barneoppdragelsen i foreldresamtalene?

J=9: Jeg tror at det er sånn at barn er barn og de skal få bestemme når de er små. De skal være fritatt fra grenser, og det er den rette oppdragelsen. Og da blir det vanskelig, fordi de forteller meg at barna skal være frie. De legger seg når de er trøtte og hvis de våkner klokka elleve og er sultne, så kan de jo bare spise en sjokolade eller et knekkebrød. Der har vi et helt ulikt syn.

M: Regnes de som små barn hele barnehageløpet?

H=15: Litt av kulturforskjellene mellom de andre kulturene og den norske er jo at vi i Norge og vi nordmenn ser på barndommen som foreldrestyrt helt frem til de er 18 år og da slipper vi de ut, mens i mange kulturer er det helt fritt frem til de er 18 år, da skal foreldrene inn å bestemme hvem de skal gifte seg med og hvor de skal bo. Det er to ytterkanter og store kulturforskjeller som kan være vanskelig å takle i en barnehagehverdag. Vi tenker felles: Alle skal ut når det regner. Og det er kanskje det jeg har lært mest etter at jeg kom hit at man kan ta hensyn til hvert enkelt barn, og at ikke alle barn må ut. De er ikke vant til å være ute og synes det ikke er behagelig ute når det regner. De har ikke klær til å ha en god opplevelse ute, er det sånn at alle må ut da selv om fellesskapet skal ut? Det er sånne små ting som jeg observerer og legger merke til som bryter med den tradisjonelle barnehagetenkningen. Det er ikke dårlig vær, bare dårlig klær - det gjelder ikke helt her! (ler)

M: Dere sier at mange av foreldrene mener at barn kan være frie mens de er små, men kan de allikevel være strenge på at de spiser halal kjøtt?

J=9: Ja, absolutt!

F=20: Noen er også strenge på at jentene skal ha på seg hijaben. Men akkurat maten er de beintøffe på!

J=9: Vi har hatt en far som saumfarte hele kjøleskapet vårt, og hadde en liste med e-produkter som ikke kunne spises. Han tok ut alt. Vi slutta med Brelett som de viste seg inneholdt animalsk fett. Det hadde ikke vi tenkt på, men han hadde en liste. Så mat er de kjempe, kjempe strenge på. (alle ler)

M: Hva skjer her hvis noen barn glemmer seg bort og spiser svin?

J=9: De trenger ikke glemme seg bort engang... det er mye som frister så noen ganger bare skynder de seg å putte det inn.(alle ler)

M: Hva gjør dere da?

J=9: Vi har gjort litt forskjellig der. Hvis man skal se religiøst på det....hvis jeg er så uheldig å gi et barn som skal spise halal, svin eller kylling, så er det jeg som blir straffet. Så den ungen går fri. Men det er klart at hvis en unge er godt i gang med brødskiva og så bare gå bort å røske ut skiva og si nei, den kan du ikke spise, så....det er noe med det etiske for oss oppe i det her også, ikke sant....så vi har ikke gjort likt, vi har ikke fortalt alle foreldre at barnet deres har spist svin. MEN vi går alltid ut i forkant i foreldresamtaler, og forteller a vi har ulikt pålegg her men vi kan ikke garantere 100 % at det barnet ikke forsyner seg av feil pålegg. Det har vi alltid gått ut med, og spurt hva tenker dere om det? Og som regel er det greit, for hvis man gjør det uten å mene det så får man tilgivelse. (alle ler)

M: Men hvis et barn gjorde det med vilje, og det ikke var din feil. Hadde du sagt det da?

J=9: Det er et litt etisk dilemma....

M: Men gjør dere ulikt ut ifra person hvordan dere tenker etisk enkeltvis? Har dere felles regler?

J=9: Vi har en standard regel: De som skal ha kun halal- det skal vi sørge for. For det har noe med lojaliteten og tillitten til foreldrene. Vi har en felles regel på det.

G=5: Det er alle med på også, det er ikke sånn at noen ikke synes det er så farlig. Den holdningen har vi ikke.

J=9: Hvis man skal sette det i helt ytterkant da, noe som vil være veldig uvanlig, så hvis vi sier til en forelder at i dag har barnet ditt spist svin, så har man jo da hørt at man får barnet sitt til å kaste opp for eksempel?

M: Har dere hørt det her?

J=9. Nei, ikke her. Jeg tror det er få tilfeller.

M: Snakker dere med foreldrene i samtaler om hva som skjer hvis barna spiser svin?

J=9: Foreldrene sier det er greit og at de forstår det. Unger er kjappe.

M: Husker barna på dette selv og passer de på hverandre?

J=9: Barna er veldig bevisste på dette selv, og vi har jo de fargekodene, ikke sant, de er veldig bevisste på hva som er hva. På stor avdeling i hvert fall.

G=5: Det er mest på stor avdeling det er aktuelt. På de små avdelingene så forsyner ikke de små barna seg selv så da er det ikke sånn.

J=9: Men vi har jo hatt eksempler, hvor et barn som begynner i barnehagen skal ha kun ha halalkjøtt, men samme dag også har sagt at det er greit å spise svinekjøtt. Fordi foreldrene har sett at så synd at barnet ikke kan forsyne seg av det det vil ha.

G=5: Ja, noen sier det, men hjemme spiser vi ikke svin men det er greit i barnehagen.(ler)

J=9:Ja, så tilbake til det du spurte om istad om hvor strenge foreldrene er med mat, ja det er varierende i hver enkelt familie.

F=20: Vi har også hørt at... det var en pappa som kom til meg og sa at sønnen hadde spist svin, men sa med en gang at jeg vet det ikke er deg, han ville forsvare meg med en gang. Også sier han at når gutten fortalte det så hadde de besøk. Hvis barnet hadde fortalt det bare hjemme til sin familie hadde det vært greit, men siden det var en annen familie der også så og hørte dette, så var det ikke bra. Da ble det vanskelig. Men han regnet med det ikke skjedde igjen. (Alle ler)

M: Hva tenker dere mangfoldet har gitt barnehagen?

J=9: Et godt verdisyn....mhmm..

F=20: Aksept.....veldig.

J=9: Toleranse....vi snakker om at barna våre er fargeblinde, ikke sant? Det er klart det at vi er veldig mediestyrkt, skråstrekt kunnskapsløse, mange, for denne kunnskapen må du oppsøke sjøl- den kommer ikke til deg. Så det er klart at vi har et helt annet holdningssyn og menneskesyn enn veldig mange andre har, hvis du tenker sånn.....

G=5: Jeg har lært veldig mye her...og det kommer ikke bare til religion, men også å lære å kjenne mennesker på en helt annen måte. Også etnisk norske som har helt andre...ja...kulturelle forskjeller....

M: Hva tenker dere gjør deres barnehage annerledes enn andre barnehager? Hvordan ser det ut?

H=15: Ja, hvis jeg kan få svare på det som kommer fra en helt annen type barnehage hvor 100 prosent av barna er etnisk norske, så vil jeg vil si at når jeg kommer inn her som ny og tenker oi, her var det mange kulturelle forskjeller og det må vi ta hensyn til....jeg får haka opp og er på vakt, men så opplever jeg en trygghet på det her. Jeg trenger ikke å passe på at man gjør rett hele tiden, for her er alle så vant til å jobbe med det så det er ikke så mange store diskusjoner på de områdene, og det vil jeg vel si er den største forskjellen, men det har noe igjen med fremmedfrykt- vi kjenner ikke igjen det ukjente. Man vet ikke hvordan man skal forholde seg til det - det gjør folk her og da blir det naturlig. Det blir en ro over det hele og det er ikke noe deg og meg, men oss. Det tror jeg er den største forskjellen mellom en tradisjonell norsk barnehage med mange etnisk norske barn og denne her hvor det er en stor prosent barn med en annen kulturell bakgrunn enn norsk.

J=9: Det er en ressurstilnærming her...vi går ikke i gangene og klager over hva ungene mangler av klær eller snakker om at nå ville den gjøre sånn og sånn....den mangelteorien...den vil du ikke finne her - at vi er frustrerte..... ”du maser om at jeg skal kjøpe dress til barnet mitt, men du sier ikke hvor?” Så vi går ikke rundt og maser om ting.(alle ler)

G=5: I andre barnehager er de kanskje sure for at noen ikke har ull i skiftekurven, men vi er glad de bare har skift. Det er viktigst med tørre klær.

J=9: Eller...det regner ute i dag så han kan ikke sove ute. Da går ikke vi rundt og skaper dårlig stemning av det, ikke sant.

M: Når dere sier at det er ikke de og oss, men det er oss, hvordan gjør dere det?

G=5: I forhold til høytider så har det ikke vært så stort fokus på religion, så til jul når man lager julepynt så kan man jo lage snømann som alle kan være med på, så det ikke blir skummelt, eller så går vi ut og forteller at dette er vår fest. Og da er det greit når det er fest. Ting vi lager bør jo ikke handle om religion.

M: Forteller dere juleevangeliet til jul for eksempel?

F=20: Det har vi gjort inne hos oss, men da som en fortelling. Vi har ikke fortalt at dette er en kristen høytid, men vi forteller hvorfor vi feirer jul. Det er også mange som ikke har ungene sine her i desember.

M: Forteller dere på forhånd hva som skjer i desember?

F=20: Ja, det er en del av advent stundene.

G=5: Det er noe med å ufarliggjøre det, så vi har jo hatt med oss noen muslimske barn i kirken. Vi skal i kirken, men vi skal ikke gjøre barnet kristen.

F=20: Vi har jo en fast adventsang som på en måte er kristen, og en dag ikke lenge siden hørte jeg at et muslimsk barn sang den høyt inne på badet.(alle ler)

J=9: vi vil jo at samlingene våre skal være åpne, at så mange som mulig skal kunne være med å fortelle, enn at det er vi voksne som skal fortelle alt. For vi har jo ikke vært med, det burde vi jo absolutt ha gjort, feiret id i et muslimsk hjem, til jul og id så da bruker vi deres historier. Vi plukker ut noe litteratur, men lar ungene fortelle mest. Fortelle hva de gjør, for den kompetansen har ikke vi, men også fordi det gjøres så forskjellig akkurat som at vi feirer jul forskjellig.

F=20: Jeg prøvde meg en gang og spurte om de dansa? Da lo de veldig og sa at det var det dumteste de hadde hørt. Gjør jo ikke det på Id! De er så hærlike! (ler)

H=15: Så bruker vi mange bilder. Inne på den ene avdelinger har de satt opp bilder fra de ulike kulturene ved siden av hverandre, og har figurer som skal plasseres ved ulike religionene. Så barna lærer seg litt om hverandres religioner.

M: Hvilke bilder og symboler har dere valgt ut?

J=9: Vi har moske og kirke, bibel og koranen, Jesus, men ikke Muhammed da... (ler) Jul, og idefester, og ulik mat.... Vi prøvde oss på flagg en periode, og vi vet jo egentlig at man ikke skal ha flagg på gulvet, men vi hadde det iranske flagget på gulvet og der står det jo at Gud er stor, så da hadde vi en sinna far her. (alle ler) Så tok vi flagget opp fra gulvet, men da var han jo livredd for at vi skulle kaste det i søpla. Så da tok han med seg flagget hjem, i frykt for hva vi skulle gjøre med flagget videre. Det var jo en lek da, at de skulle gå fra flagg til flagg.....men det har vi ikke gjort noe mer. (alle ler)

M: Har barn større tilhørighet til flagg enn til religion?

J=9: Det varierer, og der setter vi noen retningslinjer også kanskje, for når vi har hatt stort fokus på flagg og land og sånt noe, så er det helt enormt identitets- skapende for barna. For andre foreldre er det ikke så nøye...velg flagg for oss dere...eller vi tar det norske flagget vi. (ler) Men det er klart....her har man analfabeter her også som ikke har så mye kunnskap. Det har vi jo tenkt noen ganger i etterkant, at filleren - det burde vi forstått at dette ble vanskelig for noen foreldre.

F=20: Vi har jo malt verdenskartet rett på veggen, så barna er veldig opptatt av hvor er Somalia? Hvor er Norge? Hvor er vi nå?

H=15: Vi ønsker å se foreldrene som en ressurs, så vi bruker dem veldig i åpenheten om kulturforskjellene. På FN markeringen nå, skal vi ha ulike stands hvor foreldrene kan stå å fortelle sin kultur...ha med sag mat og flagg.....så blir det kanskje en åpenhet....magedans også...Alle har spesielle ting i sin kultur som man ønsker å vise frem. Og ettersom jeg har skjønnt, så ar det vært et veldig positivt arrangement og tiltak for foreldrene og familiene.

Foreldrene elsker å lage mat, vise frem maten og la andre smake.

J=9: Det tenker jeg er så viktig for senere også når man skal være foreldre i skolen, der foreldrekontakten ikke er så nær dessverre, og jeg har lest en del litteratur om at når foreldre har med seg en kake på ulike arrangementer så setter de frem sin kake som skiller seg ut fra de andre norske kakene og barna synes jo det er så flaut. (Ler høyt) Så jeg tenker at det er viktig arbeid for oss og vise frem den delen av kulturen, og at vi setter pris på hverandres matretter. Så banalt er det. (Alle ler)

H=15: Men det kommer av erfaring. Når jeg tenker kultur forskjeller, så tenker jo ikke jeg de småtinga der, jeg tenker jo i voksenperspektiv, og det er denne barnehagen flink til å se idet i et barneperspektiv og se de små detaljene som er viktige for barna.

J=9: Så har vi blitt flinkere til å vite hva vi vil og hva som er viktig for oss også. Vi har jo hatt konfrontasjoner, som vi ikke har vært enig i. Så må vi ta den runden med oss selv, skal vi ta den kampen eller skal vi legge den død. Noen kamper velger vi å ta, og andre tar vi ikke.

M: Har du et eksempel på en kamper dere har valgt bort og ikke har valgt bort?

J=9: Unger som ikke skal gå ut hvis de er litt syke, at vi så langt det går når det gjelder å legge til rette for å ha ekstra med klær... Kamper vi ikke har valgt bort er at menn ikke skal bytte bleier på barn. Den kampen har vi tatt, at når menn jobber i barnehagen så må de bytte bleier, det er en del av jobben. Når det gjelder hvilestund så skal ikke gutter og jenter ligge på samme madrass, ok, det ordner vi - det er helt greit.

Transkribering av fokusgruppeintervju- gruppe 2, 2014

K=11, L=8, M=6, O= 14, M= moderator

M: Hva er det første dere tenker på når jeg sier religiøst mangfold i barnehagen?

(Stille lenge)

K=11: Jeg tenker på et det er mange religiøse syn som er samlet. Det kan være mange barn fra mange land som er samlet på et sted. Det kan være mye å forholde seg til på det området der.

M: Har dere mange religioner representert i barnehagen?

M=6: Ja..... Vi har ramadan....det er jo.....det er en del av...vi har ansatte og vikarer som også har det.....

O=14: Det er vel det vi merker det mest på... muslimer med kosten og tradisjoner i barnehagen og hva de skal være med på og ikke.

M=6: Ja, noen spiser halal- mat. Og det serverer vi i barnehagen.

M: Ingen andre religioner i tillegg til Islam?

M=6: Nei, men vi har noen somaliske.

L=8: Ja, også kristendommen, men det er jo veldig vanlig.

M=6: Den er nok de to som er hovedtingen.

M: Hvordan får dere vite hvilken religion og livssyn barn tilhører?

M=6: Det forteller foreldrene selv i samtaler.

L=8:Ja, det kommer fram i samtale i forhold til mat.

M=6: Dem er jo veldig opptatt av at vi serverer dem halal, da! At barn ikke skal få i seg noe annet, og hvilke rutiner vi har på det i barnehagen. Og sånn.....det er for det meste der det kommer.... iforhold til oppdragelse og dannelse så opplever vi vel at det er mye likt, egentlig, ja.

O=14: Det er høytidene da...jul og påske. Men de er jo veldig raskt ute med det som gjelder halal, og de vil gjerne se kjøkkenet og se hvor vi oppbevarer ting - fryser og kjøleskap. Hos dere er det vel noe med brødet også?

L=8: Nei, det er allergi.

M: Hvordan legger dere til rette for halal i måltidene?

M=6: Da tilbereder vi jo halal og en gang i uka har vi varmmat, da lager vi halal - mat til de som skal ha det, også noe annet til de andre.

L=8: Ja, også har vi salami og halal- salami som pålegg som barnehagen kjøper inn.

M: Hvilken respons får dere av foreldrene når dere kjøper halal- mat? Hva er det som gjør at noen velger det bort?

M=6: Noen sier at de vil ha kontroll selv om hva barnet får. De er redde for at de skal få i seg noe annet. Det sier de rett ut. Vi hadde en nå hvor hun spør etter et garanti- skjema for at det ikke skulle skje uhell- at barnet ikke fikk i seg annen mat. Jeg svarte at det gjør hun ikke, det går bra, for vi har halal her.

M: Tilbyr dere ikke mat som inneholder svin da eller?

M=6: Ehhhh....det har vi.....på liten avdeling så kontrollerer vi mye mer av hva de spiser, men på stor avdeling kan det nok skje at de får i seg noe svin.

O=14: Jeg har spurt foreldrene om det, og de fleste foreldre sier at barnet er for lite og at det er den voksne som har gjort feilen som får straffen.

M: Forteller dere foreldre om at barn eventuelt får i seg svin?

O=14: Ja, fordi de kan se det på avføringen hva de har spist, så det er ikke noe vits og ikke si det. Det er bare å være ærlig på at det kan skje. (Ler)

L=8: Det har gått bra også. Bare man er ærlig. Barna på stor avdeling så vet barn veldig godt selv hva de kan spise. Jeg opplever ikke at de tar feil der altså.

O=14: Alle rundt bordet vet det jo også, så de er med å passe på. (Alle ler)

M: Har barnehagen et stort mangfold av språklig, kulturelt og religiøst mangfold?

M= 6: Ja, det er folk fra Polen, Somalia, Kosovo, Syria, Filipinnene, Vietnam, Thailand, Sverige, Frankrike...mange egentlig...vi er en stor sentrumsbarnehage.

M: Men hva med de polske, snakker noen av de foreldrene om å være katolikk?

M=6: Nei, det er mest de muslimske som snakker om det...opplever ikke at foreldre tar opp noen andre religioner som tema.

M: Hvilke markeringer har dere i barnehagen gjennom året som har med religioner å gjøre? Dere har jul, påske?

M=6: Ja, vi følger Rammeplanen, da.

O=14: Nei, men vi har hatt noe i forhold til flagg. Vi markerer ikke noen andre høytider. FN-dagen markerer vi, men ikke noen andre tradisjoner, for da har barna fri. Da har de fest. Når barna kommer tilbake igjen i barnehagen så får de fortelle om det. Forrige id så pyntet de seg og leide et lekeland. Vi har ikke noe annet enn det.

M: Forteller barna om religiøse erfaringer de har eller opplever?

Stille lenge.

M: Filosoferer dere sammen med barna?

Stille lenge.

O=14: Jeg opplever vel heller at det er de norske som undrer seg mye om hvorfor noen ikke kan spise svin. Det er der vi merker det på.

M: Har barna med seg eller på seg noen ytre religiøse symboler som eks hijab?

M=6: Hadde vi ikke en som gikk her som hadde det?

L=8: Jo, ho hadde det med for å vise, men ho brukte det ikke her i barnehagen. Men ho har hatt på seg den til og fra barnehagen. Ville vise den frem til de andre barna.

M: Dere sa at dere hadde noen av de ansatte som tilhørte andre religioner, går de med hodeplagg?

M=6: Ja, det har vi hatt mange av, men ikke akkurat nå. Det er helt greit det, tenker ikke egentlig på det, og tror ikke barna snakker om det heller.

O=14: Hun ene som var her ville ta av hijaben og vise det lange håret sitt siste dagen hun var her, men det glemte vi jo, så det ble ikke noe av.(ler høyt)

M: Reagerte foreldrene på at det var en ansatt med hijab?

L=8: Nei, det hørte vi ingenting om...men nå har jo ikke vikarer og utplasserte noen fremtredende rolle i barnehagen.

M: Hvordan snakker dere med foreldrene om for eksempel halal- mat? Gjør dere det til alle på foreldremøter eller hvordan gjør dere det?

O=14: Nei, vi gjør det en til en – vi gjør ikke det felles.

M: Men foreldrene til de barna som ikke spiser halal- kjøtt, vet de om at dere serverer halal- mat her?

M=6: Det må de jo vite.....tror det.....de er jo nøye på det til sommerfester og sånt....grillingen. Og det er vi jo alltid nøye på at vi har noe til dem da!
Sånn har det vært her i alle år. Det er helt naturlig, egentlig.

O=14: Vi vet hvor mye vi skal beregne av det ene og det andre.

M: Har dere svin, kylling og halal som matutvalg?

O=14: Nei, det må være halal. Det holder ikke med kylling.

M: Er det noe dere som pedagoger tenker på ukentlig i planlegging som handler om religion?

M=6: Det eneste, i forhold til språk da, i det daglige..det med språkstimulering, for det er jo klart at med annen religion så er det et annet morsmål inne i bildet også. Det jobber vi veldig mye med her. Konkretisering og visualisering og at de har mye språkstimulering og benevner handlinger og rutiner.

O=14: Vi har også hatt diskusjoner angående desember. Åssen gjør vi det? Vi har snakka mye om det i personalet. Hvordan vi skal legge opp julekalenderen og hvilke symboler vi bruker i forhold til engler og nisser. Nissefest...hva vi skal kalle det...er det en markering?

M=6: Ja, eller er det en høytid?

O=14: Det har jo vært snakk om at vi skal tone det ned litt, så vi er ikke alltid enige.(ler)

M: Hva er det som er mest utfordrende med desember?

M=6: Det at de ikke vil at barna skal ta del i julefeiringen vi har her med å lage nisser og diverse.

M: Hva gjør foreldrene da? Tar barna ut av barnehagen?

M=6: Ja, foreldrene tar dem gjerne ut. At de er borte kanskje en liten tid....det er veldig ulikt.

L=8: Det er mange som vil at barna skal være med også, men vil gjerne vite om det er samling. At de kommer etter samling.

M=6: Og det har vi egentlig fått til veldig greit. At vi har hatt det som vi er pålagt ifølge rammeplanen og så har vi gjort resten tilpasset.

O=14: Det er jo noen som ikke ønsker at det skal være juletre eller noen ting som minner om det, men vi har jo holdt på det. At vi har juletre og pynter på avdelingene også.

L=8: Høre på julemusikk, og vi gjør jo det.

O=14: Det er bare å være åpen om at det fins her og hvis de ikke ønsker det i det hele tatt så er det kanskje greit med litt fri da eller komme litt senere. Men det har egentlig blitt bedre, det har endret seg litt.

L=8: Ja, det synes jeg også. Det er ikke så mye av det nå. Det har roet seg litt. De synes at det har vært ok at de har vært med allikevel i det siste.

K=11: Kanskje litt uvisshet om hva som foregår? Åssen det er?

M: Er det sann at dere bruker tolk til å få informasjon ut til foreldrene om jul for eksempel?

M= 6: Nei, de har vel gjerne hatt med eldre søsken som har gått på barneskole som har hjulpet dem litt.

O=14: Ja, og noen har hatt med en nabo som er bedre i norsk. De velger noen de vil selv til å ha med i foreldresamtaler. Det har gått greit det.

M: Hvordan snakker dere med foreldrene om for eksempel jul i samtalene?

M=6: Jeg husker at jeg snakket med en forelder om jul en gang- julefeiring og sånne ting, men opplever ikke det så vanskelig. Han snakket jo norsk da, men var somalisk. Da var det bare at hun ikke skulle være med på den ene samlingen den ene dagen, og så var det greit. Vi forklarte litt om hva vi gjorde da, ellers møtes man veldig fort. Mange er jo kjent med det her også, for mange har jo mange barn og de har barn på barneskolen og er liksom inn i dette. De vet akkurat hva de skal spørre om. Hva de er ute etter. Det merker man veldig fort da.

M: Hva tenker dere om hva som er viktigst å tenke på med mangfoldet av barn?

K=11: Jeg tenker at det må være å tilpasse seg litt selv også og rette oppmerksomhet mot alle de forskjellige typene som kan være. På liten avdeling så har ikke vi sånt noe i det hele tatt dette året her. Men det er veldig interessant, lære noe nytt og få innblikk i hvordan andre ser på vår religion.

M: Har personalet hatt diskusjoner om hva det er i det kristne som skal frem i barnehagen?

O=14: Det er i forhold til rammeplanen, det med verdiene og tradisjonene.

M: Hva med juleevangeliet og påskeevangeliet?

M=6: I liten grad, vi har ikke det. (alle ler)

M: Så det er mer kristendom som tradisjon mer enn religion i barnehagen?

L=8: Vi forkynner jo ikke, men vi forteller om hva jul er.

M: Hva med påsken?

L=8: Da har vi også fortalt litt om hva dagene heter og hvorfor det, men vi forkynner ikke.

O=14: Ja, også er det besøk i kirken, men da vil de ikke være med. De får et tilbud her i barnehagen.

M: Hva er det som gjør at de ikke vil være med i kirken? Har de fortalt hvorfor?

O=14: Det er for at de andre i miljøet vil se ned på dem, de får ikke lov til det. Noen er veldig strenge på det. Han som vi har, den ene pappaen, han sier at det hadde gått bra for hans del men du vet hvordan det er...Noen får greie på det og da får vi kjeft. Derfor kan ikke ungene det. Men i forhold til jul så støtter alle barn og foreldre i hele barnehagen en familie som vi får penger til ved hjelp av loddsalg. Vi har mer fokus på å hjelpe andre i desember. Særlig skolegruppa driver med dette.

M: Hvordan synes mangfoldet i årsplanen?

M=6: Årsplanen i år er jo ut ifra at vi er en «litteratur barnehage» på språk i barnehagen. Det går på språk og ikke religion. Vi er jo en litteraturbarnehage, for her er det mange som trenger språkstimulering.

O=14: Ja, også er det for å ha en profil. Det er jo konkurranse, ikke sant? Mange har noe spesielt, så vi ble også spurt om det av ledelsen.

M: Hva tenker dere om hvilken betydning religion har for barn? Hvilke erfaringer de har?

Lang stillhet.

M: Diskuterer dere hvilken betydning religion har på barnas utvikling av identitet?

Lang stillhet.

M=6: Tror ikke jeg skjønner helt hva du mener...

M: Har dere barn som for eksempel går på koranskole?

O=14: Jeg opplever at de er veldig inkludert i barnegruppa og leker veldig allsidig med alle her. At de har det ganske likt som de andre.

M=6: Den oppfattelsen har jeg også. De spiller fotball.(alle ler)

O=14: Det jeg opplever er forskjellig er språket, og å kunne skjønne de ulike kodene, og da kan de falle utenfor. Det jeg opplever da, er de bruker voksne mer.

M: Opplever dere noe erting av at barn bare spiser halal foreksempel?

M=6: Nei, det har vi aldri opplevd. Det tar de veldig alvorlig. Det er jo bare at de synes det ser veldig godt ut med de store salamiene. Da får de gjerne smake så det har det ikke vært noe av i det hele tatt.(alle ler)

L=8: Nei, det har vi ikke hatt noe av.

M: Snakker foreldrene om klær og nakenhet i forhold til varme om sommeren?

O=14: Det har vært det med svømminga, at man må huske på flette flettene igjen hvis de går opp.

L=8: Ja, også hvis de bader ute i sprederen og sånt noe, så har de hatt på seg tights. Men det har ikke vært noen som har reagert på det.

M: Hva tenker dere er forskjell på kultur og religion? Hva er kultur og hva er religion her i barnehagen?

M=6: Her i barnehagen tenker jeg at det er veldig vanskelig. Men jeg tenker at det er mange kulturer innenfor samme religion. Det er gjerne en familiekultur. I samme religion kan det praktiseres veldig ulikt. Og det kan være vanskelig å bli integrert, eller inkludert. Ser på de foreldrene som nå er i tretti- førti- årene fra Somalia, de lurer på om de gjør ting riktig.

M: Snakker dere med foreldre om barneoppdragelse og hvordan foreldre setter grenser?

O=14: Ja, vi snakker om det i foreldresamtaler om vårt syn på for eksempel fysisk avstraffelse. I forhold til dem da. Det er ofte i forhold til tradisjon da. Det er noe de gjør. Det skjedde med meg når jeg var liten, men så virker de klare på at det ikke er greit også. Det har løst seg.

M: Hvordan synes det i denne barnehagen at det er et stort mangfold her?

K=11: Kan se det litt på leker, dukker med ulike hudfarger, og det er sikkert mer vanlig her....litteratur og bøker også, som kan passe alle.(ler)

M: Bidrar foreldrene noe? Har de med seg noe hjemmefra som dere snakker om?

M=6: Ja, de har vel hatt med seg litt mat innimellom og det har vikarene som har jobbet her også, og da har de tatt med så vi har kunnet smake på. Også til sommerfester, da har vi fått mye ulik mat. Et barn som sluttet her, da lagde mamma`n thailandsk mat til hele personalet for å vise at dette var hun flink til.

M: Hva syntes barna om det da?

M=6: Nei, det var jo bare til voksne og syntes det var veldig bra. (alle ler)

M: Hvordan jobber dere med den faglige utviklingen av mangfoldstenkingen her i barnehagen?

M=6: Vi skal være med i et prosjekt nå sammen med andre barnehager og skoler. Da skal vi få veiledning i forhold til mangfold. Vi har jo vært på noen kurs. Vi har hatt større fokus på språk enn religion.

O=14: Vi har jo vært med på det å filosofere da. At det skal være åpenhet med det. Det er jo når vi skal dokumentere det fagområdet at vi kommer på det. (Ler)

M: Hva tenker dere om etikk i fagområdet etikk, religion og filosofi?

M=6: Etikk, og da tenker jeg mer sosial kompetanse. Etikk, hva er rett og galt. Venne- regler.

M: Tenker dere at det er noen forskjeller på grensesetting i forhold til hvilken kultur/religion man tilhører?

O=14: Det kan det være.

M=6: Men det kan være hos oss også. Ikke fordi det er en annen religion. Det kan like gjerne være norske foreldre. (Alle ler)

O=14: Det som kan være er at barna blir passet av større barn, at foreldrene er litt mindre til stede kanskje? Det har vi snakka litt om inne hos oss. Det er jo mange søsken, og særlig i hente- og bringesituasjon så er det eldre søsken som kommer. Da er det å nå fram med beskjeder til foreldrene har i perioder blitt litt vanskelig for vi vet ikke hvor de lappene forsvinner hen. Skal vi sende med storebror eller skal vi vente?

M: Hvordan samarbeider dere med foreldre dere ikke har felles språk med i hente og bringe situasjon?

K=11: De fleste kan jo litt engelsk så man snakker gjerne litt av det, ellers så er det alltid noen man kan huke tak i som har erfaring fra det landet de er fra.

O=14: Eller så må vi ha flere samtaler. At man tar med seg noen som er bedre i norsk.

M: Så dere har så mange flerspråklige ansatte så det dekker mange av foreldrenes språk?

M=6: Nei, det har vi ikke, vi har albansk og.....bare det nå.

L=8: Vi prøver å snakke tydelig hvis de ikke snakker så godt norsk da. Vis dem.

O=14: Ja er det noe i garderoben så går vi dit og viser. Er det noe med maten så går vi ut på kjøkkenet.

M=6: Jeg synes de snakker norsk jeg, at det ikke har vært så mange som ikke kan noe.

O=14: Ja, enten er det mor som kan mye og oversetter eller omvendt, og da er det de som styrer med det.

M=6: Opplever ikke at det har noe ubehagelig det. Nå har vi noen foreldre som ikke snakker norsk, og da har vi snakket på engelsk. Det går bra det også.

M: Har dere noen tolkeordning - rutine for tolk?

M=6: Nei.

K=11: Vi har en mor nå som egentlig bare ville snakke engelsk med oss, men så viste det seg at hun kunne ganske godt svensk. Jeg tror ikke hun skjønnte hvor likt norsk og svensk var. Så hun var usikker på om vi kunne svensk. Så nå har det begynt å løse seg litt, og det går an å snakke litt svensk. Det er jo greit å snakke litt norsk innimellom med dem også, så de lærer seg ord.

M: Hvordan gjør det i forhold til foreldremøter og at mange ikke snakker norsk?

M=6: De har vel kommet alle de som kan norsk, eller så har vi har vi hatt noen foreldre- par der ingen kan norsk? Nei, det har vi ikke- de forstår språket vårt, og så snakker vi veldig sakte med dem og tydelig. Jeg har ikke vært bort i noen, det er de polske nå da, men da snakker vi engelsk.

M: Tar dere det på engelsk i foreldremøtet da?

M=6: Nei, det får vi se. Da får vi eventuelt ta en informasjonsbit med dem på engelsk etterpå. Alle minoritetsspråklige vi har hatt har forstått norsk.

O=14: Vi har noen skriv her i systemet på somalisk, så det har vi, vi har prøvd oss på oversettelser på nettet, men det funker ikke helt. Men de er ganske flinke til å spørre selv.
(Alle ler)

M=6: Ja, det synes jeg.

O=14: De er veldig ressurssterke, og de vet akkurat hva de skal spørre om. Det er ikke sånn» her kommer lille meg» De vet virkelig hva de ønsker. Så det pleier å ordne seg.(ler) Det pleier å ordne seg.

M=6: Ja også pleier de å få med referater fra møter og månedsplaner med seg hjem i papirform i stedet på e- mail så de kan ta det med hjem for at større barn hjemme kan lese for dem. Men nå synes jeg de fleste er inkluderte og kan språket bra.

M: Hva tenker dere er ressursen i mangfoldet?

Lang stillhet.

O=14: Jeg tenker det er en grei erfaring i forhold til skolestart, fordi da er man vant til det. Lukter og hva de sier og sånn.(ler)

L=8: Det er naturlig for barna med mangfold og mange kulturer. Og det tenker jeg er bra at man venner seg til at man er forskjellig. Det er ikke noe rart med det heller. Og det ser man med barna her også, de tenker ikke på at noen har på hijab eller spiser halal, det ser bare spennende ut og de har lyst til å spise den maten selv.

M=6: Det er en styrke for dem videre. Det er mangfold, og sånn er det bare og det kommer til å bli, det blir sikkert mer av det også - sånn at det er en naturlig variasjon.

M: Hva diskuterer dere i personalgruppa mest når det gjelder mangfold?

M=6: Det er jo at vi ønsker å møte foreldrene litt da, det snakker vi mye om. Rett og slett foreldresamarbeid.

M: Hvordan lærer dere opp nyansatte i mangfoldstenkningen og kompetansen som dere har?

O=14: Vi har en hel perm med info, så det ligger klart. (Ler)

M: Hva er det dere er gode på når det gjelder mangfold?

K=11: At vi inkluderer alle. At vi viser lik respekt.

M=6: Mangfold, ja, jeg opplever at det er naturlig, de er så ulike og de kommer fra så mange steder, litt annet utseende, det er så vanlig, så det blir ikke snakka om så mye. Det er sånn det er. Jeg er jo opptatt av språk da, og det å få foreldrene til å forstå at morsmålet er viktig. Det er ikke alle som forstår det. Vi er veldig bruker vennlige her da.(Ler)

O=14: Jeg tenker at vi er veldig åpne da at vi spør alle om hva deres barn trenger. Vi er ærlige og ikke prøver å lure noen. (Ler)

L=11: Det er jo sånn det er. Det har blitt en rutine for oss.

O=14: Men jeg husker hvordan vi var før da, da ble vi jo veldig sånn...hoihoi...når det med maten kom, og da diskuterte vi veldig. Og da var vi innom og bare og spise vegetar mat så alle kunne spise. Så vi har jo vært innom mange måter for å gjøre det lettere med tid og sånn. Men nå har alle blitt vant til det så nå er det greit. (Ler)

L=8: Det fungerer bra også.

O=14: Ja, det fungerer bra, vi gjør sjeldnere feil, det skjedde mer før(Ler).